

Corpus Philosophorum Polonorum
SERIES MEDIEVALIS

**Corpus Philosophorum Polonorum
SERIES MEDIEVALIS**

EDITIONIS CONSILIUM

Wanda Bajor

Juliusz Domański

Joanna Judycka

Małgorzata Kowalewska

Krystyna Krauze-Błachowicz

Mikołaj Olszewski (praesidens)

Władysław Seńko

Mirosław Socala

Hanna Wojtczak

STANISLAUS DE SCARBIMIRIA

SERMONES
DE SAPIENTIA
SELECTI

CURAVIT
Bożena Chmielowska

Corpus Philosophorum Polonorum
SERIES MEDIEVALIS

Varsaviae MMXVI

Series: HERITAGE

The series includes the works of Polish authors of the past essential for the cultural life; the original historical creative output which constitutes the literary and philosophical heritage. The series comprises of works which have been rarely published or never previously released in print and which inform us of the way our ancestors understood the world; translations of Polish works written in Latin, critical editions which provide a testimony of the transformations of the Polish language. After many ages, the intellectual treasures of the ancient Polish Commonwealth are finally restored to the readers.

Cover and title pages design: *Krzysztof Bielecki*

Scholarly editing: *Mikołaj Olszewski*

The research which precipitated the preparation of this publication was financed by the Ministry of Science and Higher Education as part of the “National Programme for the Development of Humanities” 2012–2017, application no 11H 11 016380.

The Honorary Patronage of the President of the Republic of Poland Andrzej Duda

© 2016 Count August Cieszkowski Foundation and The National Centre for Culture, Poland

ISBN 978-83-62609-87-1 Count August Cieszkowski Foundation
ISBN 978-83-7982-252-2 The National Centre for Culture, Poland

NATIONAL
CENTRE FOR
CULTURE
POLAND
Płocka 13
01-231 Warsaw
<http://nck.pl>
<http://sklep.nck.pl>

FUNDACJA
AUGUSTA
HRABIEGO
CIESZKOWSKIEGO

Mianowskiego 15/65
02-044 Warsaw
<http://kronos.org.pl>
fundacja@kronos.org.pl

The National Centre for Culture, Poland is a state institution,
supporting the development of culture in Poland.

INTRODUCTION

Stanisław of Skarbimierz (ca. 1360-1431)¹ was one of the renovators of the Cracow Academy, “the father of the university” – as the anonymous author of his eulogy called him – and its first rector. In his inaugural sermon in 1400, Stanisław delineated the University’s program of studies and plans for its future development.² As rector and professor (*doctor utriusque iuris*), for over thirty years he taught not only law, but also liberal arts and theology, gaining the appellation of *theologus maximus*. He was an important figure of Cracow’s intellectual and political life, serving the King as legal expert³ and the Bishop as assessor and conciliator.⁴

Although Stanisław left behind a huge body of work, he was virtually unknown in the history of Polish literature until the middle

¹ ROMAN M. ZAWADZKI, in: *Polski Słownik Biograficzny*, vol. 42, Warszawa 2003-2004, pp. 76-80; RYSZARD SKRZYNIARZ, in: *Encyklopedia Katolicka*, vol. 18, Lublin 2013, col. 800-801. One should also mention here Zenon Kałuża’s invaluable essay concerning the sources of the *De sapientia Dei* collection: ZENON KAŁUŻA, *O poetach i poezji w ‘Kazaniach sapiencjalnych’ Skarbimierczyka. Studium źródłowe*, „Przegląd Tomistyczny” 10(2004), pp. 33-86, as well as editions of Stanisław’s two university speeches: *Stanisława ze Skarbimierza kazanie uniwersyteckie ‘Nihil tuleritis in via’*, ed. DAGMARA WÓJCIK, WŁODZIMIERZ ZEGA, „Przegląd Tomistyczny” 14(2008), pp. 99-134; *Stanisława ze Skarbimierza mowa rekomendacyjna ‘Ecce odor filii mei’ na licencjat Macieja z Koła*, ed. and trans. DAGMARA WÓJCIK-ZEGA, WŁODZIMIERZ ZEGA, „Przegląd Tomistyczny” 17(2011), pp. 201-234.

² *Filozofia i myśl społeczna XIII-XV wieku*, ed. Juliusz Domański, Warszawa 1978, p. 9.

³ See for instance the bibliography in: STANISŁAW WIELGUS, *Polska średniowieczna doktryna ius gentium*, Lublin 1996.

⁴ STANISŁAW ZE SKARBIMIERZA, *Mowy wybrane o mądrości*, ed. MIECZYSLAW KOROLKO, Kraków 2000, p. 15.

of the 19th century,⁵ because his writings remained concealed in 15th century manuscripts. Some facts about his life and views can be found in late 19th and early 20th century books about the history of the Cracow University,⁶ but it is only in the 1930s that first articles appeared recounting the views of Stanisław.⁷ The breakthrough came twenty years later when professor Zofia Budkowa started studying Stanisław's preserved speeches. She presented her findings at a conference of the Academy of Learning, pointing out that Stanisław's surviving works needed to be catalogued and looked into more closely. She called him "the progenitor and model of Polish scholarship".⁸

A year later, presenting her research into Stanisław's largest collection of sermons, the *Sermones sapientiales* (which no historian had previously read), professor Budkowa gave a summary review of the sermons' content and talked about their aim and intended audience.⁹ With Ludwik Ehrlich she soon began editing and preparing for publication the first text of the collection, *De bellis iustis*.¹⁰ Budkowa's earlier claim that Stanisław's sermons are particularly important sources of information about the life of scholars and students during

⁵ MICHAŁ WISZNIEWSKI, *Historia literatury polskiej*, vol. 5, Kraków 1843, pp. 47-52.

⁶ JAN N. FIJAŁEK, *Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego i jego Wydziału Teologicznego w XV w.*, Kraków 1898, pp. 118ff; KAZIMIERZ MORAWSKI, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1900, vol. 1, pp. 84ff.

⁷ STANISŁAW ESTREICHER, *Pacyfizm w Polsce w XVI w.*, Poznań 1930; ALEKSANDER BIRKENMAJER, *Sprawa magistra Henryka Czecha*, „Collectanea Theologica”, Lwów 1936, fasc. 1-2, pp. 207-224.

⁸ ZOFIA BUDKOWA, *Najdawniejsze krakowskie mowy uniwersyteckie*, „Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności” 52 (1951), pp. 570-575.

⁹ *Sermones sapientiales Stanisława ze Skalmierza*, „Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności” 53 (1952), pp. 391-396.

¹⁰ LUDWIK EHRLICH, *Paweł Włodkowic i Stanisław ze Skarbimierza*, Warszawa 1954, pp. 5-9, 23-40; IDEM, *Polski wykład prawa wojny XV w. Kazanie Stanisława ze Skarbimierza De bellis iustis*, Warszawa 1955; ZOFIA BUDKOWA, *Rękopisy kazania De bellis iustis*, in: *ibid.*, pp. 215-230.

the early years of the University's existence was confirmed in 1963 when the famous speech *On Bad Students* was published.¹¹

In 1960, Celina Zawodzińska announced the results of her query in search of Stanisław's writings in the manuscripts held in the Jagiellonian Library.¹² But it was only in the 1970s that more detailed information about Stanisław's work became available thanks to the efforts of three scholars: Maria Kowalczyk studied Stanisław's university speeches;¹³ Jerzy Wolny focused on the sermons;¹⁴ and Roman Zawadzki conducted a study of all the sources in which Stanisław's writings have been preserved.¹⁵

I encountered Stanisław's writings around the year 1970 thanks to professor Zofia Budkowa who suggested that I help transcribe and translate the rectorial address from the *Sermones sapientiales*. Later, professor Władysław Seńko—who made extensive use of the manuscripts containing Stanisław's sermons (BJ 1629) while working on his study of Polish socio-political thought of the 15th century¹⁶—asked me to prepare for publication the entire collection of sermons. Professor Seńko was then a member of the Committee for Research in the History of Theology in Poland and one of the editors of the series *Textus et Studia Historiam Theologiae in Polonia Excultae Spectantia*. Its editor-in-chief, professor Adam L. Szafranski,

¹¹ STANISŁAW ZE SKARBIMIERZA, *O złych studentach*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1(1963), pp. 11-15.

¹² CELINA ZAWODZIŃSKA, *Pisma Stanisława ze Skarbimierza, pierwszego rektora UJ w kodeksach Biblioteki Jagiellońskiej*, „Roczniki Biblioteczne” 3/4(1960), pp. 299-327.

¹³ MARIA KOWALCZYK, *Krakowskie mowy uniwersyteckie z I połowy XV wieku*, Wrocław 1970.

¹⁴ JERZY WOLNY, *Kaznodziejstwo*, in: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, ed. MARIAN RECHOWICZ, vol. 1: *Średniowiecze*, Lublin 1974, pp. 275-308.

¹⁵ ROMAN M. ZAWADZKI, *Spuścizna rękopiśmienna Stanisława ze Skarbimierza. Studium źródłoznawcze*, Kraków 1979.

¹⁶ *Filozofia Polska XV wieku*, ed. RYSZARD PALACZ, Warszawa 1972, pp. 20-57.

soon repeated the offer. Stanisław's collected sapiential sermons were finally published in 1979.¹⁷

However, apart from the writings preserved in the Jagiellonian Library and identified decades ago, Stanisław's previously unknown works are occasionally discovered in other archives, both in Poland and abroad. For example, in the 1990s two documents were found in the Ghent University Library: the treatise *De contractu reemptionis*¹⁸ and a review (prepared by Stanisław in his capacity as professor of law) of a work by Jan of Frankenstein, *De die Parasceve modus agendi*, appended to the text together with comments by two theology professors: Mikołaj Kozłowski and Andrzej of Kokorzyn.¹⁹

Apart from these two texts, the manuscript also contained a copy of the memorandum *Revocatur in dubium*²⁰ ascribed to Stanisław. More recently, it turned out that various Polish libraries had in their collections some previously unknown writings by Stanisław: a number of casuistic decrees of his authorship were discovered in the archives of the archdiocese of Gniezno, the library

¹⁷ STANISŁAW ZE SKARBIMIERZA, *Sermones sapientiales*, ed. BOŻENA CHMIELOWSKA, vol. 1-3, Warszawa 1979 (Textus et Studia Historiam Theologiae in Polonia Excultae Spectantia, vol. 4/1-3); Bożena Chmielowska, *Stanislas de Skarbimierz – Le première recteur de l'Université de Cracovie après le renouveau de celle-ci*, „Mediaevalia Philosophica Polonorum” 24(1979), pp. 74-112.

¹⁸ BOŻENA CHMIELOWSKA, *Informacja o nieznanym piśmie Stanisława ze Skarbimierza w rękopisie Biblioteki Uniwersyteckiej w Gandawie*, „Przegląd Tomistyczny” 1(1984), pp. 237-238. I have previously given the wrong index number after RAIMOND MACKEN (*Bibliotheca Manuscripta Henrici de Gandavo*, vol. 1, Leuven 1979, pp. 307-313) and repeated the mistake in: *Traité de Stanislas de Skarbimierz „De contractu reemptionis” retrouvé dans le manuscrit G. 14838 de la Bibliothèque Universitaire de Gand*, „Mediaevalia Philosophica Polonorum” 31(1992), pp. 119-146. The correct number is 14866. It was professor Marcin Bukała who pointed this out, for which I am grateful to him.

¹⁹ JAN FRANKENSTEIN'S *Traktat de modo peragendi divinum officium in die Parasceves Domini*, ed. BOŻENA CHMIELOWSKA, „Przegląd Tomistyczny” 6-7(1997), pp. 435-436.

²⁰ BOŻENA CHMIELOWSKA, *Notatka 'Revocatur' w rękopisie Biblioteki Uniwersyteckiej w Gandawie*, „Studia Mediewistyczne” 30(1993), pp. 33-39.

of the Cistercian monastery in Mogiła and the former Library of the National Ossoliński Institute in Lvov (today – the National Scientific Library of Ukraine).²¹

Stanisław's literary output is indeed impressive: among the five hundred preserved writings, the largest collection is the *Sermones sapientiales* (a title figuring already in the manuscripts written down during the author's lifetime). The sapiential sermons – like most of his writings – are the effect of Stanisław's work as preacher. Already in 1389, Bartłomiej of Jasło (in a speech delivered on the occasion of his taking of holy orders) mentions Stanisław as a prolific writer of sermons.²² From 1392, when he delivered a sermon welcoming Piotr Wysz to the Bishopric of Cracow, Stanisław preached at the Cathedral. In 1399, the Bishop designated him to be the speaker at the funeral of Queen Jadwiga whom Stanisław had served as confessor and almoner.

A year later, with the restoration of his *Alma Mater*, Stanisław began his university career: as rector, he wrote recommendations for promotion at the departments of liberal arts and law; he wrote sermons for various important occasions, gave funerary speeches, and took part synods (among the *Sermones sapientiales* there are six synodal sermons, the first of their kind in Polish literary history).

The collection consists of 114 sermons on widely varying topics, composed around *verba thematis* gleaned almost exclusively from the Sapiential Books (or Books of Wisdom) of the Old Testament, primarily – the Book of Wisdom, Proverbs, Ecclesiastes and Sirach (only six of the sermons refer to passages from the New Testament).²³

²¹ KRZYSZTOF BRACHA, *Casus pulchri de vitandis erroribus conscientiae purae. Orzeczenia kazuistyczne kanonistów i teologów krakowskich z XV w.*, Warszawa 2013, p. 121 (no. 60), 123 (nos 14 and 15).

²² BOŻENA CHMIEŁOWSKA, *Ars praedicandi Stanisława ze Skarbimierza*, in: *Retoryka w XV stuleciu*, ed. MAŁGORZATA TERLECKA, Wrocław 1988, pp. 121-125.

²³ ROMAN M. ZAWADZKI, *Spuścizna pisarska...*, p. 89; MIROSLAW KOROLKO, *Wprowadzenie*, in: STANISŁAW ZE SKARBIMIERZA, *Mowy wybrane o mądrości...*, pp. 20-22.

The speeches can be thematically divided into the following groups: those which discuss doctrinal issues; those which address matters of state (for example, the threat posed by the Teutonic Knights or the question of substituting common law with statute law); and those which discuss problems within the Church (the Papal Schism and the Council of Constance, the spreading of the Hussite heresy from Bohemia). In all of the sermons Stanisław extensively quotes various scholarly authorities and invokes both canon and civil law whose significance he never failed to underscore.²⁴

However, most of the *Sermones sapientiales* deal with university issues: the intellectual pursuits of the professors, the life of the students, the promotion of scholars etc. Apart from these highly erudite addresses, however, full of quotations from renowned authors or codes of law (both civil and canon), Stanisław wrote many funerary speeches or popular sermons (*ad vulgum*) which are almost entirely devoid of any scientific apparatus, apart from many biblical references (characteristic of his style of preaching which, perhaps, is the reason why his contemporaries called him *theologus maximus*, there being no proof that he ever studied theology).²⁵

Also, the sermons quite substantially differ as regards their form, which is a clear indication of Stanisław's intimate knowledge and use of the rules of *ars praedicandi*.²⁶ The subject matter and the form are always connected: learned tracts appear in the collection alongside simple sermons aimed at a wider audience.

²⁴ BOŻENA CHMIELOWSKA, *Les notions de loi naturelle et de loi positive chez Stanislas de Skarbimierz (vers 1360-1431)*, in: *Soziale Ordnungen im Selbstverständnis des Mittelalters*, ed. ALBERT ZIMMERMANN, GUDRUN VUILLEMIN-DIEM, Berlin, New York 1980 (Miscellanea Mediaevalia, 12/2), pp. 460-466.

²⁵ Ironically, a good insight into the diversity of themes in the sermons is provided by a list in the first volume of the 1979 edition (pp. 12-15), prepared in 1977 for communist censorship. Also, an index was added to manuscript BJ 192 in 1444 (vol. 3, pp. 329-377).

²⁶ More about this in: BOŻENA CHMIELOWSKA, *Ars praedicandi*, pp. 127ff.

This diversity of genres, stemming from different circumstances in which particular sermons were delivered, is reflected in the present edition whose foremost aim it is to present as wide variety of Stanisław's speeches as possible. At the same time, however, a persistent ideological scheme can be glimpsed beneath the many forms of the sermons, all of which relate to the Sapiential Books of the Bible. Stanisław often chose for the *verba thematis* of his sermons pericopes directly concerned with wisdom. Wisdom is the central category underlying his speeches. It is both God's main attribute and the most important human virtue, connected with the ethical ideal of combining in one's life the pursuit of knowledge and holiness. Human wisdom derives from God's. Stanisław held that wisdom should guide those who rule, both in the worldly sphere of politics, and in the spiritual realm; both kings and priests must be wise. The latter should not only devote themselves to science, but also give counsel to rulers. When the rules are wise, relations between people are governed by justice, peace reigns, and everyone can lead a dignified life. Such a way of organizing the state is directly called for by Divine Wisdom in the form of laws. When rulers are wise and just, the people have no incentive to rebel and are obedient.

In his outlook on human relations, Stanisław was by no means an optimist; he knew very well that the model of wise government which he delineated was but a postulation, that political reality was full of conflicts, caused mainly by the pride of the rulers and the ignorance of the masses. Particularly important to him were large-scale conflicts, i.e. wars waged by arrogant or imprudent rulers. But although war triggers a deluge of moral evil, and is a negation of wisdom, it may be acceptable to wisdom if it is a just war. In his most famous sermon, *De bellis iustis*, Stanisław sets forth the criteria of the just war.

This, in a brief summary, is Stanisław's *cura animarum* elevated to the level of practical philosophy or, to use a term popular today, political theology. Sermons included in this edition have been

selected in such a way as to present it from as many angles as possible, in reference to different groups of people and different norms and virtues espoused by them.

The 114 sapiential sermons have been preserved, in their entirety or in part, in 7 codices (one of which contains only two sermons): 4 in the collections of the Jagiellonian Library and 3 in Wrocław (2 in the Library of the National Ossoliński Institute and 1 in the Wrocław University Library). Traditionally, they have been named: *Sermones sapientiales*, *Sermones de sapientia*, *Sermones sapientiae* or *de sapientia Dei*.²⁷ However, one of the manuscripts in Wrocław (previously held in the Library of the Canons Regular in Żagań)²⁸ has the following inscription on its 15th century cover: „Liber qui dicitur oculus conscientie aut sapientie per modum sermonum”. Additionally, above the table of contents someone, in an earlier hand, wrote: „Iste liber convenienter appellari potest oculus sapientie nec non conscientie”. The sermons were most likely composed between the years 1409-1417 (the first 109, to number CVIII, between 1409-1415, and the last 5, nos. CIX-CXIII, between 1415-1417).

²⁷ In the known copies of the sermons, different versions of the title are given: *Sermones sapienciales*, *Sermo sapientie*, *Sermo de sapientia Dei*, *Sermones sapientie Dei*, *Sermones de divina sapientia*.

²⁸ Opis ZOFIA BUDKOWA, w: LUDWIK EHRLICH, *Polski wykład ...*, pp. 216-218.

EDITING PRINCIPLES

The sixteen sermons selected for republication (nos. I, VI, XXIII, XXV, XXVIII, XXX, XXXI, XXXIII, XLI, XLIII, XLVI, LXIVa, LXXXVI, CI, CV, CXI) are to be found in the manuscripts I mentioned before, all of which are carefully described and discussed by myself²⁹ in the introduction to the first (1979) edition (today this book is almost impossible to get; the quality of the offset was very poor and only 700 copies were made) and by Roman Zawadzki.³⁰ These manuscripts are:

Cracow, Jagiellonian Library, 192 (B)

Cracow, Jagiellonian Library, 193 (A)

Cracow, Jagiellonian Library, 1627 (C)

Cracow, Jagiellonian Library, 1629 (D)

Wrocław, Wrocław University Library, I F 750 (W)

Wrocław, Library of the National Ossoliński Institute, B. Oss. 2011 (ZiO 2011/II) (V).

The first, complete edition was based on three manuscripts: Jagiellonian Library, 192 (B) (for 109 sermons, to no. CVIII); Jagiellonian Library, 1629 (D) (for sermons CIX-CXIII, not included in the first manuscript); and one of the Wrocław manuscripts, I F 750 (W) (in which all 109 sermons are written down).

²⁹ STANISŁAW ZE SKARBIMIERZA, *Sermones sapientiales*, vol. 1, pp. 15-17.

³⁰ ROMAN M. ZAWADZKI, *Spuścizna pisarska..., passim*.

This edition makes use of codices which, in view of the current state of knowledge,³¹ seem most authoritative. For example, after comparing some of the sermons in manuscript A (whose deciphering in the late 1970s, due to my scant knowledge of paleography at the time, seemed too daunting a task) with the more legible manuscript B, it turned out that the former (although both were copied from the same source) is the more correct one.³² This is not to say, of course, that manuscript A (or any other) is free of errors and omissions. The Wrocław manuscript (W) has the features of a *lectio facillior* and bears marks of later corrections, just like the 1417 Jagiellonian Library manuscripts (i.e. 1627 and 1629).

Thus, codex BJ 193 (A) was used in its entirety and, as before, codices BJ 192, BUWr IF 750, and additionally (in cases of divergent versions) fragments of the oldest manuscript ZiO II/2011 (mostly congruent with the correct version of A, though occasionally showing evidence of redaction – for example, sermon LXXXVI has been abridged in many places)³³. Unfortunately, all the preserved codices

³¹ In these past 30 years, a selection of re-edited sermons has been published, translations of some of them into Polish have been made, and many scholars have commented both on their content and sources.

³² Both copies were made at about the same time (see the description in: *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, vol. 1, Wratislaviae 1980, pp. 249-268). Manuscript BJ 193 was written by Jan of Moravia whose many other codices are conserved in the Jagiellonian Library collection (*Catalogus...*, vol. 6, Cracoviae 1996, pp. 357-358); MARIA KOWALCZYK, *Z badań nad życiem i biblioteką Mikołaja Kozłowskiego*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1 (1972), p. 24; MARIA KOWALCZYK, *Les problèmes de l'identification de l'écriture dans les manuscrits du XVe siècle de la Bibliothèque Jagellone*, „Wolfenbütteler Forschungen” 30(1986), pp. 15-46.

³³ F. 1-211 nos. I-XCIII (with the omission of LXIII, LXIV, LXIVa, LXV, LXXVI, LXXXV, XCII, and considerable abridgements in LXXXVI) on manuscript pages: I – f. 1va-3rb, VI – ff. 12ra-13ra, XXIII – ff. 33ra-34ra, XXV – ff. 54rb-58ra, XXVIII – ff. 62vb-65va, XXXI – ff. 73rb-75rb, XXXIII – ff. 78ra-80rb, XLI – ff. 97vb-100va, XLIII – ff. 104ra-108vb, XLVI – ff. 113vb-116rb, LXXXVI (abridged) – ff. 199vb-201ra.

are copies (showing no evidence of authorial editing),³⁴ compilations of notes or abridged versions of the original sermons (which is evident from the fact that some of the parts listed in the *divisio* are either combined, shortened or altogether omitted, making it at times difficult to follow the author's argument).³⁵

The present edition gives the text of sermons I-CV as they appear in manuscript BJ 193 (A), with some important corrections introduced from manuscripts B, W and V (in all such cases the disparities have been indicated in footnotes). One sermon, no. CXI, has been extracted from manuscript BUWr I F 750 (W) and compared with the same text in codex BJ 1629 (D).

³⁴ The only surviving signature of Stanisław is in a letter preserved in manuscript BJ 192 (*Catalogus...*, vol. 1, p. 263).

³⁵ Cf. remarks on the first edition, pp. 22-23, oraz w: BOŻENA CHMIEŁOWSKA, *Ars praedicandi...*, *passim*.

ABBREVIATIONS

add. – *addit, addidi*

C. – *Causa*

c. – *canon, capitulum, caput*

canc. – *cancellatum, cancellavit*

cf. – *confer*

cit. – *citatio/citatus*

C. i. can. – *Corpus iuris canonici*

C. i. civ. – *Coprus iuris civilis*

com. – *commentarium, commentum*

corr. – *correx, correxit*

D./d. – *distinctio*

del. – *delevit*

ed. – *edidit, editio*

ev. – *evangelium*

exp. – *expunxit*

f. – *folium, folia*

in marg. – *in margine*

lib. – *liber*

ms; mss

om. – *omittit*

p. – *pagina, pars*

q. – *quaestio*

r – *recto*

scr. – *scripsit*

sec. ed. – *secundum editionem*

t. – *titulus, tomus*

tract. – *tractatus*

v – *verso*

v. – *versus*

] – separation of variants in the philological apparatus

[?] – *dubium/lectio incerta*

[...] – *locus illegibilis/textus corruptus*

[!] – *sic! (in manuscripto)*

Sermones
de sapientia
selecti

SERMO I

SERMO DE SAPIENTIA, QUAE A DEO EST ET DEUS

PER SAPIENTIAM UMQUAM

Af. 1va-3va; Bf. 12va-14ra; Wf. 1va-2vb

„Omnis sapientia a Domino Deo est”, *Ecclesiastici* I. Creatura rationalis ad suum opificem naturaliter habens respectum, quanto plus per amorem sibi se conglutinat, tanto magis sapientiam suam cognoscit et suis deliciis potitur, quoniam nisi quis in Deum tamquam in amatum et desideratum suum primum et ultimum cor direxerit, secum unum non erit et pro eo de ipso tamquam extraneus sicut caecus de coloribus disputabit. 5 10

Oportet igitur, qui postulat a Deo sapientiam, quod habeat animam a terrenis affectionibus et vitiorum pollutionibus depuratum, eo quod „in malivolam animam non introibit spiritus sapientiae, nec habitabit in corpore subdito peccatis”. Purgari autem digne non poterit, nisi suffulta lumine gratiae Dei peccatum deserat et super commissis quasi luctum amarum unigeniti faciat, veterem hominem prorsus exuat et novum, sacramento dignae poenitudinis videlicet emendatum, induat Deoque ad oboediendum et prae omnibus creaturis ipsum amandum se totam offerat ac cor cordi suo amore coniungat. Et sic 15 20

5 Eccl. 1, 1. 14-15 Sap.1, 4. 17 Cf. Amos 8, 10.

4 quae] *add.* 16 poterit] AB potuerit W Dei] *om.* W
19 emendatum] AW mendatum B 20 ad] *om.* W

purificata et caritate velut quadam veste nuptiali amicta, dum
 petierit a Deo sapientiam, „qui dat omnibus affluenter et non
 improperat, impetrabit. Postulet autem in fide, nihil haesitans,
 25 sapientiam, et dabitur ei, sciturus, quod si petendo haesitaverit,
 nihil accipiet, talis enim est similis – teste beato Iacobo in sua
Canonica – fluctui maris, quod a vento rapitur et circumfertur”.

Postulat veram et non falsam sapientiam, illam, inquam,
 veram, per quam sapiat secundum quod sunt universa, per quam
 30 creaturam habeat pro creatura, hominem pro homine, bestiam
 pro bestia, terram pro terra, cinerem pro cinere, caesarem pro
 caesare, Deum pro Deo; per quam intelligere possit, quid agen-
 dum sit, quid aut qualiter loquendum, a quo abstinendum et
 quod sit fugiendum; per quam discernat inter bonum et malum,
 35 iustum et iniustum, ne deceptus errore dicat „bono malum et
 malo bonum”. Per quam cum omnibus sanctis comprehendat,
 quae sit longitudo, latitudo et profunditas, et sciat superemi-
 nentem caritatem Patris, qua dilexit sic hominem, ut Filium,
 uteri sui unigenitum, natum ante saecula ad exsolvendum eius
 40 debitum et expiandum peccatum, hostibus crudelibus passurum
 exponeret et spectaculum faceret persequentibus universis ac
 dignationem Filii Dei profundam, qua de summis caelorum ad
 ima descendens et mortem tandem subiens, temporalem, „latus
 suum perforari lancea militis sustinuit, ut exinde profluentibus
 45 undis aquae et sanguinis formaretur unica et immaculata virgo
 sancta mater Ecclesia, sicut Eva de latere Adae est formata”, nec

23-27 Iac. 1, 5-6. 35-36 Cf. Is. 5, 20. 36-38 Cf. Eph. 3, 18-19.
 43-46 Clem., 1, 1, unic. (F II 1133).

22 caritate] AB a caritate W 24 Postulet] om. W 25 sciturus]
 AW sciturus unus B petendo] om. B 26 est] om. B 27 et] AW
 nec B 37 sciat] AW sitiati B 43 descendens] AW ascendens B
 46 sicut] AW sic B

non ardorem flaminis sancti, quo tam valide et tam permaxime unigenitum Patris accendit, ut de secreto Patris ad publicum numerum veniens et visibilis fieret, palpabilis existeret, audibilis et passibilis esset, et tandem acerbissima morte crucis 50 mori vellet, cum tamen invisibilis, intangibilis, inaestimabilis et immortalis secundum naturam divinam semper esset.

Vera quippe sapientia est Deum ex toto corde, ex tota anima et ex totis viribus diligere, nullam creaturam amori suo vel honori praeferre, sibi in omnibus animo promptissimo et 55 per omnia oboedire, quae prohibuit non agere, quae vere iussit implere, in omnibus maiestatem eius et altitudinem revereri, omnia in eius laudem ordinare, sanctos suos dignos honoribus attollere, iustos et bene meritos pro posse praemiare, iniustos vero persequi et odire, unicuique quod suum est reddere, quod 60 quisque sibi vult, alteri facere, quod non vult, non facere.

Et de hac vera sapientia loquitur beatus Gregorius, *X Moralium*, exponens illud *Iob*: ‘Deridetur iusti simplicitas’: „Iustorum sapientia est nil per ostentationem fingere, sensum verbis aperire, vera ut sunt diligere, falsa devitare, bona gratis exhibere, 65 mala libentius tolerare quam facere, nullam iniuriae ultionem quaerere, pro veritate pati, contumeliam lucrum putare. Haec iustorum simplicitas deridetur et a mundi sapientibus fatuitas reputatur”. Haec ille.

Ex quibus colligitur, quod is, qui propter carnem vel 70 sanguinem, vel delectationem momentaneam aut commodum

63 *Iob* 12, 4. 63-69 GREGORIUS MAGNUS, *Moralia*, X, 29, 48 (CCSL 143, p. 571).

49 veniens] AW veniemus B 50 et passibilis] *om.* W 52 esset] AW esse B 56 vere iussit] AV vero iussit W venisset B 60 odire] AW hodie B est] *om.* B 65 falsa] AW vel falsa B 71-72 commodum temporale] A quiddam temporale W quomodum (?) temperare B

temporale a Deo se avertit, male sapit, quia creaturam sibi deum
 constituit; et qui magis temporalem quam aeternam timens
 offendere maiestatem ponit cervicali principi laudando ea, quae
 75 sunt merito fugienda, ut molliter delinitus laude quiescat, quam-
 vis foris hominibus sapiens videatur, stultus est. Nam quid stul-
 tius plus timere hominem, qui facultatem terrenae substantiae
 diripit et corpus discerpit, quam illum, „qui potest corpus et
 animam mittere in gehennam”. Et horum non parvus est nume-
 80 rus in curiis regum et principum, tam saecularium quam princi-
 pum spiritualium. Mille siquidem personas cernis uni principi
 servientes, nullum vel vix unum reperias, qui per veram sapien-
 tiam intrepidus veritatem annuntiat vel defenset. Unde Seneca
 in quadam *Epistula*: „Divitibus, cum omnia habeant, unum
 85 deest, scilicet qui veritatem dicat”. Nec mirum, „rara quippe
 veritas nostris temporibus his terris nigroque simillima cygno”.
 Corruit veritas in plateis, calcatur in curiis, pervertitur in iudi-
 ciis, suffocatur in consiliis, vilificatur in iuramentis, polluitur in
 falsis testimoniis.
 90 Patet etiam, quod qui dicat „bono malum et malo bonum
 et qui ponit tenebras lucem et lucem tenebras”, est vesanus et
 a mente alienus. Mos siquidem est amentium et stultorum, ut
 iudicent esse serpentem vel draconem hominem vel lapidem
 exadverso, vel obiectivaliter constitutum. Et hoc ideo, quia vae
 95 patiuntur in corde et defectum in capite, propter quem confusis
 speciebus in phantasia erronee iudicant de obiectis.

78-79 Luc. 12, 5.

84-85 SENECA, *De beneficiis*, VI, 30, 3.85-86 IUVENALIS, *Satirae*, 6, 165.

90-91 Cf. Is. 5, 20.

78 et] *om.* W 79 parvus] AB paucus W84 Divitibus] *corr. sec. ed.* Divites ABWV 92 siquidem] AB quidem W

96 in phantasia erronee] AB phantasia erronea W iudicant] AW iudicat B

Sic nonnulli paveant, quia lethargum non modicum patiuntur et alienationem a mente, qui profanos sanctis praeponunt, iniustos et versipelles plus honoribus attollunt, quae sunt contraria legi Dei commendant, quae ex lege Dei sunt, pro 100 posse dirimunt et dirimi saltim venenatis consiliis procurant. Quibus compatiendum est toto corde, „oculos enim habent et non vident, aures habent et non audiunt, pedes habent et non ambulant in lege Dei, immo contra eam insurgunt, nec est spiritus Dei in ore ipsorum”. Utinam autem saperent et intelligerent 105 et novissima providerent, quis finis sequetur inimicos Dei, nunc vero propter species confusas, quibus veritas palliatur et falsis sophismatibus versuta ipsorum prudentia exarmatur, abscondita sunt, quae ventura sunt, ab oculis eorum.

Patet etiam, quod is, qui Deum ex toto corde, ex tota anima 110 et viribus totis non amat, vesanisat pro eo, quod dum ex una parte contendat servare prohibita et ex altera, ne contristetur frater vel proximus, declinat ad ea, divisus cor creaturae accommodat, Deum vero de domo cordis expellit; et sic exinanitus homo qualis nisi vecors et phreneticus est censendus. 115

Patet etiam, quod sicut oboedire Deo et legi suae est sapientia, ita non oboedire et se legi divinae opponere ac legem sibi contra legem Dei velle vel facere est non parva stultitia. Unde Saul rex infatuatus per inoboedientiam regnum amisit et daemoneis torturae Dei iudicio expositus poenam luit, cui a Samuele 120 propheta dictum est: An nescis, „quia peccatum hariolandi est non oboedire, quasi scelus idolatriae nolle acquiescere?”.

Patet etiam, quod sicut stolidus ab omnibus sapientibus reputatur, qui maiestatem principis sui terreni non metuens

102-105 Cf. Ps. 134, 16-17. 121-122 Cf. 1 Reg. 15, 23.

98 qui] AB hi W 104 est] om. B 105 ipsorum] om. W
115 censendus] AW sensandus B

125 nec honorans in conspectu suo et procerum, in volutabrum
 porcorum vel sterquilinum ultro se proiceret, sic et fatuus est
 merito reputandus, qui divinam altitudinem dehonora-
 nec districtum suum iudicium expavescens, nec ocularem praesen-
 130 libidine se proiecit et spurcitiae diaboli immergit.

In omni quippe loco, omni tempore oculi Domini contem-
 plantur bonos et malos. Ipse est enim, qui oculo suo omnia videt:
 praesentia, praeterita, futura, actualia, possibilia; uno aspectu,
 uno mentis intuitu ipse omnia, quae iniqua aguntur, considerat.
 135 Novit et eum, qui decipit, et eum, qui decipitur, cognoscit calu-
 mniatorem et calumniatum, novit oppressum et oppressorem,
 tempus opportunum patienter exspectans, quo reddat unicui-
 que iuxta numerum adinventionum suarum.

O Deus meus, quam longanimis es et patiens! Quam mise-
 140 ricors et praestabilis super malitia! Quis hominum iniquitates et
 quaeque nefandissima sub oculis suis in domo vel thalamo suo
 commissa, etiam quantacumque vigeat misericordia, non puniat
 vel saeviat in ea? Tu vero, quae infinita mala, quae creatura tua
 coram te, suo opifice, committere non formidat, non statim
 145 vindicas, sed poenitentiam miseratus exspectas. „Nolo – inquit
 per Prophetam – mortem peccatoris, sed ut magis convertatur
 et vivat”. Procul dubio tamen tanto districtius punies, quanto
 diutius exspectas, iuste condemnas. Laudent omnes misericor-
 diam tuam, sed nihilominus obdurati malitia longanimitatem
 150 tuam expavescant.

Item, qui sanctos Dei persequitur, contra innocentes et
 iustos invehitur, iniustus blanditur et cum impiis exquirat consilia

145-147 Ez. 33, 11.

130 diaboli] AW se diaboli B 136 oppressum] et] om. W
 140 super malitia] om. W 141 suo] om. W 144 opifice] AB
 creatore W 146 per] om. B

de rapina pauperum, de oppressione innocentium, de subver-
sione iustorum iudiciorum, de excusatione malorum, de incu-
satione bonorum, de dispendio politiae, de laedenda principis 155
maiestate vel turbanda re publica, est insipiens, etsi sibi multum
sapiens vel aliis videatur. Et ideo examinandum est consilium,
ne vergat in magnum et incurabile dispendium et salutis detri-
mentum, *Ecclesiastici XXXVII*: „A malo consiliario conserva
animam tuam”. Ille autem est malus consiliarius, qui praeponit 160
commodum temporale et sensum proprium utilitati commu-
ni vel factum hominis facto Dei, et talis semper est instabilis
in consiliis dandis secundum quod variantur commoda, quae
intendit ante Omnia; igitur requiritur, quod sit stabilis a divina
iustitia nullatenus declinando. 165

Unde Ambrosius, libro II *De officiis*: „In acquirendis consi-
liis plurimum valet vitae probitas, virtutum praerogativa, beni-
volentiae usus, facilitatis gratia. Quis enim in caeno fontem
requirat? Quis de turbida aqua potat?” Et paucis interpositis
subdit: „Quis utilem iudicet alienae causae, quem videt inutilem 170
vitae suae? Quomodo enim eum potero iudicare consilio supe-
riorem, quem video moribus inferiorem? Supra me debet esse,
cui me committere paro. An eum idoneum putabo, qui mihi
det consilium, quod non dedit sibi, et mihi eum vacare credam,
qui sibi non vacat, cuius animum voluptates occupant, libido 175
devincit, avaritia subiurgat, cupiditas perturbat?” Haec ille.

Cui alludit illud, quod narratur in *Historia tripartita*,
libro primo, capitulo VII, ubi „Constantius imperator volens

159-160 Eccl. 37, 9. 166-169 AMBROSIUS MEDIOLANENSIS,
De officiis, II, XII, 60 (CCSL 15, p.118). 170-176 AMBROSIUS
MEDIOLANENSIS, *De officiis*, II, XII, 60 et 62 (CCSL 15, p. 118-119).
178-188 *Historia tripartita*, VII, 1 (PL 69, 890B-C).

168 caeno] *corr.* scaeno ABWV 172 quem] AW que B
178 Constantius(?)] ABW Constantinus *canc.* V

probare quosdam, an essent fideles christiani, praecepit, ut qui
 180 nollent sacrificare idolis, exirent palatium imperatoris, illi vero,
 qui sacrificare vellent, remanerent. Et quibusdam recedentibus
 fidelibus potius Deo quam homini placere volentibus, alii ex
 promissione regis emolumenta sperantes ad sacrificandum
 prompti remanserunt, qui a Deo recesserant, deliberavit autem
 185 rex eis uti consiliariis, qui in melioribus fideles constantesque
 essent, alios ut effeminatos expulit credens eos numquam circa
 principem devotos, qui fuerint sic Dei sui paratissimi prodito-
 res”. Haec ibi.

Quare reguletur omnium christianorum consilium et
 190 maxime regum et principum divina sapientia, „per ipsam enim
 reges regnant et conditores legum iusta decernunt”. Supremus
 quippe consiliarius est, de quo *Ecclesiastici* VI: „Sit tibi consi-
 liarius unus de mille”, nisi enim ab isto emanent consilia sicut
 a fonte sapientiae et nisi dirigantur humana consilia ad sua
 195 mandata et praecepta, instabilia et erronea sunt. Unde Seneca,
Epistula LXXIV: „Errant consilia vestra, quia non habent, quo
 dirigantur”. Et ponit exempla: „Scire debet, quid petat ille, qui
 sagittam vult mittere, et tunc dirigere ac moderari manu telum”;
 similiter: „ignoranti, quem portum petat, nullus ventus est suus”,
 200 id est sibi conveniens. Et quia iustus quaerit a Deo consilium,
 admittitur impleri consilium datum ab ipso, unde *Ecclesiasti-
 ci* XXXIX: „Ipse diriget consilium eius ad disciplinam, et in
 absconditis suis consiliabitur”, et *Proverbiorum* VIII ait divina

190-191 Prov. 8, 15.
 188 ibi] AB ibi ille W

192-193 Eccl. 6, 6.

196-199 SENECA,
Epistulae morales ad Lucilium, VIII-XIII, 71, 3. 202-203 Eccl. 39, 10.

179 praecepit] om. W
 188 ibi] AB ibi ille W

181 sacrificare vellent] AB sacrificarent W
 191 iusta] AB tunc iusta W

sapientia: „Mecum est consilium”, et ibidem: „Ego sapientia in consilio habito”. 205

Tale igitur consilium, quod tam stabili fundamento est subnixum, non est mobile, etiamsi caelum ruat. Quod si secuti fuerimus per sapientiam nobis datam a Deo in aenigmate, ad videndam eam in iubilo revelata facie ipso duce, qui est sapientia, perducemur. Quod nobis.

204 Prov. 8, 14.

204-205 Prov. 8, 12.

206 tam] *om.* W
Pater etc. B Amen W

210 Quod nobis] A Quod nobis praestare dignetur

SERMO VI

SERMO ISTE TRACTAT AD DIRIGENDUM REGES,

PRINCIPES ET PRAELATOS IN OFFICIO SUO

Af. 13ra-14ra; Bf. 22vb-23va; Wf. 10ra-11va

5 „Data est vobis potestas a Domino et ab Altissimo virtus”.
Sapiens considerans, quod nonnulli reges et principes, duces et
communitatum aut civitatum rectores de altitudine superbiunt
et ministerium, ad quod dati sunt, negligunt, ipsos ammonet
per donum sapientiae, ut attendant, quoniam ‘potestas est eis
10 a Domino et ab Altissimo virtus’. Non est enim potestas nisi
ordinante Deo aut sinente, et ideo „qui potestati resistit in licitis,
Dei ordinationi resistit”.

Verum paveant reges et principes, praelati, iudices et recto-
res, quoniam interrogabit ille, qui potestatem dedit eis regna
15 et politias gubernandi et administrandi, opera eorum et scruta-
bitur, an fecerint iudicium rectum et iustitiam inter virum et
virum, an legem custodirent iustitiae. „Horrendum siquidem
et cito iudicantibus iudicia iniusta et opprimentibus innoxios
ac dimittentibus peccatores apparebit et durissimum iudicium
20 his fiet, qui praesunt, exiguo enim misericordia conceditur, sed
potentes potenter tormenta patientur”.

5 Sap. 6, 4. 11-12 Rom. 13, 2. 17-21 Sap. 6, 7.

7 altitudine] AW altitudo B 13 Verum] AB Verumtamen W 18 et]
om. W

Propter quod discite sapientiam, ut per ipsam unicuique, quod suum est, reddere valeatis quodque regimen vestrum spiritu sapientiae et intellectus, spiritu timoris Domini, spiritu sani consilii, spiritu scientiae, spiritu pietatis, unionis et concordiae 25 feliciter dirigatur. Optate ardentem sapientiam et „dabitur vobis ab illo, qui dat omnibus abundanter et non improperat”. Discite de rei publicae terminis et de medio civitatis maleficia propellere. Ministerium enim vestrum impletis, si recto iudicio fures suspenditis, adulteros lapidatis, sacrilegos et incendarios combu- 30 ritis, periuros calumniantes et falsos testes cauterizatis, suspectos de statu examinatis et interdum praeambulis certis iudiciis ad quaestiones ponitis. Vestri officii est videre, quid agitur in urbe, si dormitur in urbe, videre, si sunt tradimenta, si sectiones, si discordiae, si partes, et illis per sapientiam occurrere, quod 35 aegrotum est – sanare, quod infirmum est – consolidare, contra malum et iniquitatem quasi murum se ponere.

Sed, proh dolor, quia consilium nonnullorum non regitur sapientia Dei, sed astutia diaboli, non legibus, sed conspirationibus, non ratione, sed sensu, liga, societate, carne et sanguine, 40 hinc est, quod pro magna parte communitas semper decrescit decrescendo, pavendum est, ne in nihilum, quod absit, redigatur. „Concordia quippe parvae res crescunt et discordia magnae ruunt” et „virtus unita est fortior se ipsa dispersa”, ut ait Aristoteles, et Christus inquit: „Omne regnum in se ipsum divisum 45 desolabitur et domus super domum cadet”. Cur enim in diversis partibus mundi, specialiter Italiae, multa aedificia, castra regum,

26-27 Iac. 1, 5. 43-44 Cf. *Liber de causis*, XVI, 138, 15-16 (HAMESSE, p. 232, 13; ed. PATTIN, p. 168). 44 WALTHER, *Proverbia*, 3043a (II, 1, p. 355). 45-46 Lc. 11, 17.

28 civitatis] AW civitatum B 31 cauterizatis] AB scandalizatis W 33 ad] AW ac(?) B 34 sunt] AB aut W sectiones] AB sectiones sunt W 36 aegrotum est sanare] AB gratum est fovere W 44 ruunt] AW ruinunt B 46 super domum cadet] AB supra etc. W 47 Italiae] ABV Italia [...] W

palatia imperatorum et habitacula hominum sunt deserta, nisi
 quod vix invenitur civitas, oppidum aut villa, ubi non sit sectio
 50 aut partes? Dominus enim propter peccata hominum, praeser-
 tim quia fere „omnes quaerunt, quae sua sunt, non quae Iesu
 Christi”, praeesse cupiunt non prodesse, omnes diligunt munera,
 sequuntur retributiones, principes populorum socii furum et
 latronum, oppressores ecclesiarum, quasi faciem suam ab eis
 55 abscondit.

„Non sic autem sit inter vos, sed qui maior est inter
 vos, fiat minister vester, sicut et Christus venit ministrare
 non ministrari et dare animam suam in redemptionem pro
 multis”. „Habete pacem, si fieri potest, quantum est ex vobis,
 60 cum omnibus”. „Irascimini et nolite peccare; sol non occi-
 dat super iracundiam vestram”, stultus enim est, qui iram in
 corde diu tenet, eo quod iuxta dictum Sapientis: „Ira in sinu
 stulti requiescit”, et Iacobus inquit in *Canonica*: „Ira Dei iusti-
 tiam non operatur”. Si quis habet aliquid quaestionis contra
 65 aliquem, iure pugnet, non iniuria, non dolo, non fraude, non
 calumnia, non conspiratione, non laceratione famae. Stultus
 nempe est, qui laedendo alterius famam vel minorando ipsius
 terrenam substantiam, perdit animam suam. „Quid prodest,
 inquit Christus, homini, si universum mundum lucretur,
 70 animae vero suae detrimentum patiat, aut quam dabit homo
 commutationem pro anima sua?”

Refrenet unusquisque linguam suam a verbo mendacii
 et doloso, a lingua iniqua et magniloqua, a maledicto verbo,

51-52 Phil. 2, 21. 56-59 Mt. 26, 26-28. 59-60 Rom. 12, 18. 60-61
 Eph. 4, 26. 62-63 Eccle. 7, 10. 63-64 Iac. 1, 20. 68-71 Mt. 16, 26.

50 aut] AB in W 51 fere] *om.* W 62 diu] *om.* W
 67 laedendo] AW debendo laedendo B famam] AW famem B
 68 prodest] BW prodest autem A 69 Christus] *om.* W 72-73
 mendacii et] *om.* B 73 verbo] *om.* AW

a verbo detractorio, quoniam lingua detrahentis et audientis, supra utramque sedet diabolus. „Quis enim es tu, qui iudicas alienum servum? Servus quippe cadet non tibi, sed Domino suo”. Quare, qui alium iudicas aut stas, aut cadis, aut olim occideras, si stas, videas ut non cadas, si iam cadis, „in quo alterum iudicas, te ipsum condemnas”, si cecidisti, adhuc cadere potes, priora siquidem damna fiunt formae futurorum, et qui malus erat, de facili malus erit. Non ergo ex ira vel odio cuiquam detrahes, etiamsi in re, ut dicis, ira existat, quoniam sine iure dicis, ius offendis et ideo, quod malelocutus sis, oportet quod coram eo recognoscas. Ecce inquit beatus Iacobus: „Si quis putat se esse religiosum non refrenans linguam suam, huius vana est religio”. Nolite in eadem lingua benedicere Deum et maledicere hominibus, quia „fons ex eodem foramine non emanat dulcem et amaram aquam”. „Sit sermo vester: ‘est, est’; ‘non, non’”, nam quod amplius est a malo, est interdum culpae, interdum poenae, ut est in iuramento, quod a malo incredulitatis est.

Nullus vestrum ad periurandum alium scienter per se provocatum admittat, quia vincit homicidam, nam ille corpus, iste animam interimit, non unam, sed duas: animam propriam et animam periurantis. Si quis iuravit matri aut patri non loqui, aut amico suo subsidium non conferre vel domum eius non visitare, iuramentum non teneat et quod temerarie iuravit, digne poeniteat. Non est quippe iuramentum inventum, ut esset iniquitatis vinculum. Et Isidorus inquit: „In malis promissis rescinde fidem, in turpi voto muta decretum; impia est promissio, quae scelere adimpletur”.

75-77 Rom. 14, 4. 78-79 Rom. 2, 1. 84-86 Iac. 1, 26.
87-88 Iac. 3, 11. 88 Iac. 5, 12. 98-100 ISIDORUS HISPALENSIS,
Synonyma, II, 58 (CCSL 111B, p. 110).

88 vester: ‘est, est’] AB tuus: sic, sic W nam] om. W 89 malo]
AW mala B 96 teneat et] AB teneatur eo W

Nullus vestrum iurat super dubio, quia sic subit anceps periurii. Nullus testificetur, nisi quod vidit, audivit, sensit aut contractavit. Nullus vestrum alium contemnat, quia „Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam”. Nullus se ipsum
 105 reputat alio meliorem, quia „ex eodem luto nati sumus omnes; et me et te fecit Dominus”, inquit *Iob*, etsi melior ab aliis propter virtutis excellentiam merito reputari possit, quoniam qui apud se parvus est, magnus est in oculis Dei. „Nonne, inquit Dominus ad David, cum esses parvulus in oculis tuis, caput in tribubus
 110 Israel constitui te”.

Unus alium in bono coadiuvet et pro iustitia alterius defensione se exponat. Omnes enim estis membra ab invicem unius corporis mystici, quod est Ecclesia, et unius capitis, quod est Christus, non ergo licet, ut unum laceret reliquum, lis enim in membris
 115 signum est dissolutionis corporalis, et sicut non potest dicere manus oculo aut oculus manibus, aut pedes oculis, aut auditus pedibus: ‘operibus tuis non indigeo’, ita nullus dicat: ‘per memet et meos ad regendum sufficio’.

Iustitiam amate et facite, nihil nisi quae sunt iniusta, inhonestam et iniqua timete, hoc enim decet militem Christi, ut non
 120 timeat, nisi malum committere; potius offendant hominem quam Deum, potius regem temporalem quam aeternum. Qui sunt aptioris ingenii, non qui ditiores, ad regendum eligite, quia „vae terrae, cuius rex puer est” et „qualis rector civitatis, tales et inhabitantes in ea”. Senes et canos honorate, in quibus est sapientia.
 125

103-104 Iac. 4, 6. 105-106 Iob 33, 6. 108-110 1 Reg. 15, 17.
 123-124 Eccl. 10, 16. 124-125 Eccl. 10, 2.

102 periurii] AB periurium W 103 contemnat] AB condemnat W
 106 Iob] AB Iacobus W 107 merito] AW merita B 108 est] om. W
 111 alium] AB alterum W defensione] AB et defensione W 114 unum] AB
 alter W lis] AB licet W 115 dissolutionis] AB dispositionis W 116
 pedes] AB pes W 117 memet] AB memet ipse W 119 iniusta, inhonestam] AB iusta, honesta W 120 Christi] om. W 121 offendant] om. B

Omnia cum consilio bene digesto facite, quoniam „salus, ubi multa consilia”. Sitis veri professores et clarissimi milites christianae fidei, protectores Dei sponsae, sperantes indubie, quod si potestate a Deo data vosmet primum et tandem alios sapientes secundum Deum rexeritis, sapientiam aeternam in caelestibus 130 habebitis pro mercede. Ad quam nos perducatur.

126-127 Prov. 11, 14.

131 Ad quam nos perducatur] A Ad B Ad quam nos per<ducatur> etc. W

SERMO XXIII

SERMO DE POTENTIBUS:

QUOMODO DEBEANT SE HABERE AD SUBDITOS

Af. 49va-51va; Bf. 52va-54rb; Wf. 41vb-43rb

5 „Praebete aures, vos, qui continetis multitudines et placetis vobis
in urbibus nationum”, *Sapientiae* VI. „Non est potestas, ut ait
Apostolus, nisi a Deo”, aut ordinante aut sinente. Et ideo, qui
potestati in licitis et his, quae non sunt contra legem Dei aut
contra bonos mores, resistit, Dei ordinationi resistit. „Bona est
10 ergo – ut ait beatus Gregorius, libro X *Moralium* – potentia, sed
cauta regentis indiget vita”. Hinc David ita erat regno fretus, ita
in potestate positus, tamquam omnibus ipse esset subiectus et
in solio regali erat ut vinctus in carcere, qui – secundum Chry-
sostomum, in libro *De compunctione cordis* – in purpura quasi
15 in cilicio iacebat, cinere compressus et corde compunctus; aula
regalis erat ei tamquam eremi vastissima solitudo.

Quare sicut subditi non debent suis potestatibus resistere,
ita potestates studeant subditis cum timore Domini imperare. Et
sicut manus naturaliter ne offendatur caput protegunt et deffen-
20 dunt, ita caput in totum corpus et membra, ut conserventur in
vita, vires influat et infundat; et sic nec caput absque corpore,
nec corpus sine capite vitam habet. Omnia ergo membra

5-6 Sap. 6, 3. 6-7 Rom. 13, 1. 7-9 Cf. Rom. 13, 2. 9-11 GREGORIUS
MAGNUS, *Moralia*, XXVI, 26, 45 (CCSL 143B, p. 1300). 14-16 IOANNES
CHRYSOSTOMUS: *Non inveni*.

9 resistit] AB resistat W

corporis honorem capitis custodiant et vitam, caput vero ut pes ambulet, ut oculus videat, ut manus operetur et unumquodque membrum suum, ad quod institutum est, officium exsequatur, 25 praecipiat et sollicite, ut totus homo conservetur incolumis, iugi meditatione et salubri consilio provideat.

Potestatis siquidem est praecipere utilia, imperare honesta et mandare opportuna, subditorum est praeceptis oboedire, mandatis obtemperare nec legibus aut imperio, nisi sit contra 30 legem Dei aut bonum publicum, contraire. Ad potestatem spectat, ut dirigat ad viam, per quam cognoscitur Deus, qui est Patris sapientia increata. „Haec est – inquit Veritas – vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum et quem misisti, Iesum Christum”. Omne studium potestatis esse debet, ut homines 35 Deum timeant, honorem ipsius in omnibus quaerant, Ecclesiam sanctam velut matrem honorent, in pace uniant, ius suum unicuique tribuant, et si forte timore inimicorum percelluntur, ipsos annuent ad certamen. Sic fecit Moyses, prout legitur *Exodi* XIV, qui populum timentem confortabat, dicens: „Nolite timere, 40 Dominus pugnabit pro vobis”. Optimum regimen, cui Deus assistit, forte bellum, cuius acies Deus ordinat et ipse propugnator inimicorum existit; invincibilis est potestatis terrenae exercitus, quam ambit et protegit militia angelorum.

Nunc ergo, principes et domini terrae, proceres, nobiles et 45 alias potestates, intelligite, quod potestas terrena instituta est ad hoc, ut subditos foveat non laniet, protegat non infestet, defendat non invadat, ut subveniat non opprimat; si aegrotum viderit quod sanet, si confractum quod consolidet, si infirmum quod corroboret, si calumniis oppressum quod eripiat. Alio- 50 quin Deus, qui hanc hominibus tradidit potestatem, interrogabit opera eorum, quae utique ferent damnationis testimonium

33-35 Io. 17, 3. 40-41 Ex. 14, 13 et 14.

34 solum] *om.* W

contra eos. „Durissimum quippe iudicium – ut ait Salomon –
 fiet his, qui praesunt, exiguo enim conceditur misericordia, sed
 55 potentes potenter tormenta patientur”. Expergiscimini ergo
 potestates, erudimini, qui ‘continentis multitudines et placetis
 vobis in urbibus nationum’, ad formam militiae attendite sanctae
 Brigidae revelatam.

Ecce namque ibi exprimitur, quod in primis, qui miles fieri
 60 vellet, deberet cum equo suo et apparatu ad ciniterium proce-
 dere et ibi eum relinquere, quia equus non est creatus ad super-
 biam, sed ad vitae humilitatem et defensionem, et inimicorum
 Dei expugnationem. Deinde assumat mantellum, cuius ligatura
 ponenda est super frontem, ut sicut diaconus assumit stolam
 65 in signum oboedientiae et patientiae divinae, sic ipse sumat
 mantellum et ligaturam ponat super frontem in signum mili-
 tiae professae et oboedientiae pro crucis Christi defensione assu-
 menda. Quem etiam praecedat vexillum saecularis potestatis,
 ut sciat se mundanae potestati in omnibus, quae non sunt contra
 70 Deum, oboedire debere. Ingresso autem ciniterio clerici occu-
 rant ei cum vexillo ecclesiae, in quo sit depicta passio Christi et
 vulnera eius in signum, quod Ecclesiam Dei debet defendere et
 praelatis obtemperare. Cum autem ingreditur ecclesiam, vexil-
 lum potestatis temporalis foras remanet et vexillum Dei praece-
 75 dat eum in ecclesiam in signum, quod divina potestas praecedit
 saecularem et quod de spiritualibus plus curandum est quam de
 temporalibus. Dicta vero missa usque ad ‘Agnus Dei’ praelatus,
 scilicet rex vel alius, procedat ad militem circa altare et dicat:
 ‘Vis fieri miles?’ Quo respondente ‘Volo’, subiungat: ‘Promit-
 80 te – inquit – Deo et mihi te fidem sanctae Ecclesiae defendere
 et praelatis eris in omnibus, quae ad Deum sunt, oboedire’. Quo

53-55 Sap. 6, 6-7.

59 ibi] AB sibi W 62 ad] om. W 70 ciniterio] BWV ciniterium A
 79 subiungat] AW subiugat B

respondente ‘Volo’, tradat gladium in manu eius et dicat: ‘Ecce trado gladium in manus tuas, ut non parcas vitae tuae pro Ecclesia Dei, ut inimicos Dei deprimas et ut amicos Dei defenses.’ Postea committat clipeum et dicat: ‘Ecce do tibi clipeum, ut defendas te contra inimicos Dei, ut viduis et orphanis tribuas auxilium et ut honorem Dei in omnibus augmentes.’ Postea imponat manum collo eius dicens: ‘Ecce oboedientiae subiectus es et potestati, vide ergo ut sicut ligasti te professione, sic impleas et opere.’ Postea mantellum adaptet sibi et ligaturam, ut cotidie in memoria habeat, quod Deo vovit et quod ad Ecclesiae defensionem plus aliis se professione in facie ecclesiae obligat. His peractis et dicto ‘Agnus Dei’ sacerdos, qui celebrat, tradat sibi corpus Christi, ut fidem Ecclesiae sanctae defendat.

Sed inquires: ‘Non sub hac, sed alia forma recepi militiam et ideo non artor nisi ad expressa’, et fortasse iure firmas, quia iuramentum non extenditur nisi ad ea, de quibus est cogitatum, quod ego abiuro.’ Vide igitur, an formam tuae professionis observas, an cur auro refulgere tibi concessum est, intelligis, de altari siquidem gladium accipis, ut primum honorem illius, qui pro te in altari immolatur, in omnibus quaeras, quod Ecclesiam sanctam sanguine suo dedicatam etiam gladio, si opus est, defendas, quod inimicos fidei prosternas, quod viduis et orphanis auxiliator assistas. Aurum, quod tibi conceditur, super iustitia et magnanimitate ac fortitudine animi attestatur, quia talem gerere debes animum, ut neminem per iniustitiam opprimas, neminem concutias. „Neminem – inquit Ioannes Baptista militibus dicentibus: ‘Quid faciemus et nos’ – concusseritis, estote contenti stipendiis vestris”; nihil nisi quod turpe est, expavescat. Potius mori quam turpiter agere debes, alias non aurum, sed

107-109 Lc. 3, 14.

83 parcas] AW percas B
98 an] AW anc [?] B

89 ut] A utut BW
99 cur] AB non W

93 Agnus] AW agno B

potius lutum vel sterquilinum tibi competit, ut deferas. Non ergo facias iniuriam auro, quod lucere debet per iustitiam et clarescere per virtutem, non rumpere sacramenti fidem; si enim fidem datam homini frangere est nefarium, amplius Deo datam.

115 O quam pauci sunt, qui formam militiae tenent, qui, quod devoverunt Domino, implent! Hodie quippe ordo militiae est ordinem non tenere. Nam cuius os maiori spurcitia polluitur, qui amplius sanctam Dei Ecclesiam defensare promisit, persequitur, qui minus timet Deum, qui ministros Dei vilificat, qui
120 praelatos Ecclesiae non veretur, iste in coetu militum fortior et sapientior, et nominatior reputatur.

„Hodie – ut ait Petrus Blesensis in quadam *Epistula* – militalis disciplina, quam Vegetius Renatus et plures alii docuerunt, prorsus evanuit. Olim enim se vinculo iuramenti milites obli-
125 gabant, quod starent pro rei publicae statu, quod in acie non fugerent, quod vitae propriae utilitatem publicam praeferrent. Sed et hodie tirones enses suos recipiunt de altari, ut profiteantur se filios Ecclesiae atque ad honorem sacerdotii, ad tuitionem pauperum, ad vindictam malefactorum et patriae liberationem gladium se accepisse. Porro in contrarium res versa est,
130 nam ex quo hodie militari cingulo decorantur, statim insurgunt in christos Domini et desaeviunt in patrimonium crucifixi. Spoliant et praedantur subiectos sibi pauperes et miserabiliter ac immisericorditer affligunt miseros, ut in doloribus alienis
135 illicitos appetitus et extraordinarias impleant voluptates. Et qui contra inimicos crucis vires exercere debuerant, in potibus et ebrietatibus pugnant, vacant otio, marcent crapula vitamque

122-139 PETRUS BLESENSIS, *Epistulae*, 94 (PL 207, 294B-C).

113 clarescere] AW clascere B 122 Blesensis] AB Gneznensis W
Bleznensis V 124 vinculo] AB periculo W milites] om. W
127 tirones] *add. sec. ed.* 130 gladium] *add. sec. ed.* 133 subiectos]
AB subditos W 135 voluptates] *corr. sec. ed.* voluntates ABWV

degenerem in immunditiis transigentes nomen et officium militiae dehonestant”.

Hodie, qui ornatiores vestitu, refulgentior apparatu prae aliis 140 commendatur; vestis enim non commendat quempiam, sed virtus. Unde poeta: „Aurea nobilitas luteam si vestiat ollam, non ideo sequitur hanc minus esse lutum”, et Seneca: „Non faciunt equum meliorem aurei freni”. Et ideo: „Refert Pericles non picturam, non aurum et lapides, sed scutum divulsum, fractam 145 galeam, hebetem gladium, faciem vulneratam cedere militibus ad ornatum”. Hinc est, quod ait Vegetius Renuatus: „Inutilis est omnino militiae nutritus tenere et deliciis assuetus; eum autem censet proeliis aptiorem, qui sub divo et sole nutritus laboris est patiens, umbrae negligens, balnearum nescius, aequo ferens 150 frigoris iniurias et caloris, rudis in causis, simplex in actibus, cibo moderatiori contentus, qui non erubescit fossam ducere, reparare aggeres, ferre lapides et caementum lignorumque materiam comportare”. Haec ille.

Sed hodie, „si milites ad expeditionem ire oporteat, non 155 tam ferro quam vino, non lanceis sed caseis, non tam ensibus quam utribus fulciuntur, ut credas eos potius ad domum ire convivii, non ad bellum. Clipeos deferunt optime deauratos, praedam potius hostibus quam tutamen ab hostibus optant”. Fateor tamen, quod status militiae, si recte res agitur, est Deo 160

142-143 HILDEBERTUS CENOMANENSIS, *Versus de s. Susanna* (PL 171, 1288D-1289A); cf. ZENON KAŁUŻA, *O poetach i poezji*, p. 69, n. 72 et 73.
 143-144 SENECA, *Epistulae morales ad Lucilium*, IV, 41, 6. 144-147
 PETRUS BLESENSIS, *Epistulae*, 94 (PL 207, 296B). 147-154 PETRUS
 BLESENSIS, *Epistulae*, 94 (PL 207, 295B-C). 155-159 PETRUS BLE-
 SENSIS, *Epistulae*, 94 (PL 207, 296A).

138 transigentes] AB transgredientes W 142 si] om. W 144 Pericles]
 corr. Periles ABWV 145 sed] AV se BW 146 cedere] A redere
 BW 147 Vegetius] ABV Vehetius W 148 omnino] AW animo B
 153 caementum] corr. sec. ed. caementem AV caementa B caementi W
 157 utribus] corr. sec. ed. utris ABV vitris W

multum acceptus et carus et honore magno dignus, quoniam „maio-
rem caritatem quis non habet, quam ut ponat animam
suam pro amicis suis”, ut ait Christus. Et ideo vitam dare et
sanguinem pro honore Dei et re publica effundere, altissimum
165 est et meriti magni. „Sed quis est hic, et laudabimus eum”.

Ceterum ‘praebete aures, qui praeestis multitudini et place-
tis vobis in urbibus nationum’: reges et principes, episcopi et
praelati, iudices et universae ecclesiasticae et saeculi potesta-
tes. Ecce siquidem vobis universis generale proponitur, de quo
170 praeter statum altitudinis cuiuslibet disputabitur in consistorio
Altissimi et in die districti iudicii, de christiana videlicet militia
in sacro baptisate assumpta. Ideo providete, ut res congruat
nomini christiano et nomen correspondeat rei. Nam, ut ait
Cyprianus, *De XII abusioibus*, „christianus nemo recte dicitur,
175 nisi qui Christi moribus coaequatur”.

Per quod patet, quod si mores alicuius renati baptisate
a Christo vel sanctorum moribus exorbitant, non esse verum
Christi professorem ostendunt. Et vis scire regulam christiani?
„Christianus – inquit Augustinus, libro I *De doctrina christia-*
180 *na* – ille est, qui omnibus misericordiam facit, qui nulla omnino
movetur iniuria, qui alienum dolorem tamquam proprium
sentit, cuius mensam nullus pauper ignorat, qui coram homi-
nibus inglorius habetur, ut coram Deo et angelis gloriatur, qui
terrena contemnit, ut possit habere caelestia, qui opprimi paupe-
185 rem se praesente non patitur, qui miseris subvenit, qui ad fletum
fletibus provocatur”. Haec ipse.

162-163 Io. 15, 13. 165 Eccl. 31, 9. 174-175 CYPRIANUS
CARTHAGINENSIS, *De XII abusioibus saeculi*, 7 (PL 4, 876B-C).
186 PSEUDO-AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *De vita christiana*, 14 (PL 40,
1045).

173 correspondeat] AB concordat W 184-185 pauperem] *add. sec. ed.*

Per quod patet, quod ille christiani nomen frustra sortitur, qui Christi mores et sanctorum minima imitatur, qui pro misericordia crudelitatem ostendit, qui nulla flectitur ad miserendum misericordia, qui ridet in alterius casu, cuius mensam pauper 190 ignorat, immo qui pauperes despoliat et pauperum substantiam vorat, qui coram hominibus gloriosus, sed coram angelis Dei ingloriosus, qui caelestia parvipendit et terrena caelestibus anteponit, qui videt opprimi et obmutescit, et quandoque opprimentem, ut fortius opprimat, exarmat, qui divitum non 195 pauperum causas fovet, pauperum iustitiam pervertit et divitum iniustitiam propter quaestum, ne videatur, abscondit et quandoque iustificat, sive qui nec fletu, nec prece, nec aliquo pietatis suffragio, ut miseris impendat, misericordiam inflectitur, durum quippe et durius omni pagano talis experietur iudicium. Nam 200 christianus legem naturae, legem Mosaicam, legem canonicam, legem, sub qua militare se devovit, male agendo concussit et retro a fide deviavit, paganus autem si male agit, agit contra ius naturae seu ius rationis, quod iudicat recte agere et honeste.

Quare, dilectissimi, qui praesunt aliis, sic praesint, ut 205 dignam Deo possint de se et de sibi commissis et creditis reddere rationem, si qui subditi potestatibus in licitis oboediant. Deus enim posuit potestates super capita nostra, ut unusquisque legem suam teneat et gradum aspiciat, et ordinem suum non exeat. Quatenus manentes in ordine ad ipsum, in quem omnes 210 actus iustorum ordinantur, Patris sapientiam et sibi correngendum pervenire valeamus. Quod etc.

189 miserendum] AB miscendum W 190 ridet] AW irridet B
 193 ingloriosus] AB inglorius W 197-198 quandoque] AB quandom-
 que W 198 sive] *om.* W 208 ut] *om.* AB 212 Quod etc.]
 A Quod nobis etc. B Quod nobis praestare etc. W

SERMO XXV

SERMO DE DILIGENDO LUMINE SAPIENTIAE

ET NECESSITATE IPSIUS AD REGENDUM

AC CORRIGENDUM PRAELATORUM

5 *A.f. 52va-56va; B.f. 55rb-58ra; W.f. 44rb-46vb*

„Diligite lumen sapientiae, qui praestis populis”, *Sapientiae*
VI. Omnis creatura sive spiritualis, sive corporea certum habet
locum, quo naturaliter fertur, et naturale quoddam pondus,
quo fertur; pondus enim non semper fert ad ima, sed ignem
10 sursum, aquam deorsum. Unde et in homine agit pondus suum,
naturaliter spiritum eius ferens sursum, corpus vero deorsum.
Quis autem locus sit corporis humani corruptibilis, indicat liber
Genesis inquiring: „Terra es et in terram reverteris”, de spiritu
vero humano, ubi sit locus eius, in libro *Sapientiae* dicitur:
15 Revertetur spiritus ad Deum, qui creavit eum. Et sic resolutio
homine si lumine sapientiae directus fuerit, spiritus feliciter
redibit ad suum Opificem, corpus vero ad tempus redigetur in
terram, donec Patris sapientia in maiestate descendens et gloria
magnifica spiritui carnem reuniat, ut lumen suum admirabile,
20 superinaestimabile et stupendum sine fine aspiciat. At contra, si
spiritus humanus peccatorum obductus fuerit caligine et tenebris
involutus ignorantiae, quasi noctua aut vesperilio a luminis
altitudine et vigore Dei sapientiae repercussus, in tenebras exte-
riores detruditur, corpus vero rodendum vermibus exponitur,

6 Sap. 6, 23.

13 Gen. 3, 19.

15 Cf. Sap. 16, 14.

donec „ex ore sedentis in throno” divinae sapientiae procedat 25
 „gladius bis acutus” et fiat generalis disceptatio inter sapientes
 et stultos, inter iustos et peccatores, qui vere fatui et insensati
 censentur.

Propter quod, ne contingat vos tenebris erroris involvi et
 cadere ab itinere recto, quo pervenitur sursum ad beatudinem, 30
 quae Deus est omnia in omnibus, discite, ut redire possitis ad
 verum principium et ‘diligite lumen sapientiae, qui praecedit
 populis.’ „Beata autem anima – inquit Aristoteles in libro *De*
pomo et morte – quae non fuerit infecta pravis cogitationibus
 huius mundi et quae posse redeundi ad patriam suam, unde 35
 exivit. Vae autem animae peccatrici, quae non habet posse
 redeundi ad patriam, unde venit, turpia enim opera et delecta-
 tiones impediunt ascensum eius sursum”. Ut ergo lumine divinae
 sapientiae ducamur quaerentes sapientiam, vas insigne, quod in
 suo utero conclusit incomprehensibilem aeterni Patris sapien- 40
 tiam, honoremus salutatione angelica, dicentes: ‘Ave Maria,’ ‘dili-
 gite lumen sapientiae, qui praecedit populis,’ ut supra.

Si triumphantem Ecclesiam, in qua residens impera-
 tor aeternus per suam sapientiam intrinsecam, invisibilem et 45
 incommutabilem semper rutilat in sanctis suis, faciens mira et
 prodigia, mira spirituum fortissimorum et specularium multi-
 tudine decoratam miroque sapientiae Dei magisterio distinctam
 semper in suis civibus et incolis, licet ex diversis nationibus,
 tribibus et linguis congesta sit, concordem, ex disparibus pariter
 unitam, ex eo solo, quod regitur lumine beatifico sapientiae Dei, 50
 sollerter attendimus, formam et modum vivendi exinde recipi-
 mus, ut sic tamquam membra militantis Ecclesiae, matri nostrae

25 Cf. Apoc. 5, 7. 26 Cf. Apoc. 1, 16. 33-38 PSEUDO-ARISTOTELES,
De pomo et morte, p. 64, 2-10.

26 disceptatio] A disceptio BV discrepatio W 34 fuerit] AW infuerit B
 49 sit] AB fuit W

triumphanti Ecclesiae in voluntate Dei et beneplacito conformemur. In illa siquidem Ecclesia unus princeps est summus, quem
 55 omnes adorant, cui semper et incessabiliter ‘sanctus’ proclamant, in quem omnes iugiter prospiciunt nec umquam se ab eo aver-
 tunt. Oculus enim omnium in pulchritudinem eius semper est defixus, animus in eo, tamquam in optimo et ultimo, repositus, mens ibi semper habitans, cor perseverans. Sunt ibi cives
 60 stelliferi, vivaces, fortissimi, immortales, clarissimi, speculatores, Dei angeli, candidissima specula, sunt et ibi sancti Dei pro merito distincti, in quibus longe perfectius quam in multitudine primitivae Ecclesiae credentium est cor unum et anima una, quorum omnium robur et claritas, status immortalis, concors
 65 vita dependet non ex alio nisi ex lumine sapientiae Dei. Propter quod „inspicite et facite secundum exemplar, quod vobis in monte monstratum est”, ‘diligite lumen sapientiae, qui praestis populis.’

Et quidem omnibus christicolis et specialiter viris ecclesiasticis opus est lumen, quo dirigantur in Deum, quo rectum exer-
 70 ceant iudicium, quo salvari procurent populum sibi commissum.

Dico primo, quod ‘omnibus christicolis, specialiter tamen viris ecclesiasticis et praelatis, opus est lumine divinae sapientiae, quo dirigantur in Deum.’ Fuerunt quippe philosophi gentium,
 75 qui lumen habebant scientiae, non tamen illius sapientiae, quae dirigit in Deum. Et hi Deum non sicut oportet quaerentes, in angulos inciderunt praevaricationis factusque est eis mediator diabolus ad mortem, sicut nobis Christus, vera sapientia, ad vitam. Volando enim superbe ut aves per aerem et mergentes
 80 se in profundum ut pisces maris et ut pecora gradientes terram,

66-67 Ex. 25, 40.

57 est] *om.* W 64 claritas] AB sanitas W 65 alio] AB alia W
 71 salvari] AB salubriter W 73 et] AB vel W lumine] AWV
 lumen B

descripserunt, verumtamen tota mente auctorem eorum intelligere noluerunt. Et quia non habebant Dei sapientiam, perierunt propter insipientiam suam, quamvis enim Deum ex visibilibus vel creatis cognoverint, quia tamen displicuit illis humilitas Christi Dei nostri, non in via, sed in invio transierunt. 85

Ideo evanescentes in cogitationibus suis gloriam Dei in mendacium mutaverint, viam rectitudinis, quae Christus est, non cognoscentes in anfractus inciderunt errorum et errantes exterminati sunt et ad inferos descendunt. Poterant enim ipsi et alii, immo et homines omnes possunt, in quibus ratio viget 90 et intellectus, ex praeceptis bonis animae et corporis moveri ad diligendum Deum propter ipsum solum. Nam quis, etiam gentilis aut infidelis, ignoret suo corpori non ab alio in hac vita mortali necessaria ministrari, unde videlicet subsistat, unde videat, unde spirat quam ab illo, „qui dat escam omni carni”, 95 „qui solem suum facit oriri super bonos et malos et pluit super iustos et iniustos”? Quis alium largitorem scientiae existimet nisi illum, „qui docet hominem scientiam”? Quis rursus aliunde aliquid aut muneris datum putet aut sperat dandum quam de manu Domini virtutem? 100

Et ideo movet Dei sapientia et excitat, ut Deus ab omnibus, etiam infidelibus, diligitur. Nam infideles etsi non audiunt aut nesciunt Deum diligendi, aut actus suos in honorem ipsius ordinandi rationem, ipsi tamen debent sibi esse ratio, cum scire utique debeant se ipsos. Proinde inexcusabilis est omnis homo, 105 etiam infidelis, si non diligit Deum Dominum suum toto corde suo, tota anima, tota virtute sua. Clamat nempe indita sibi non ignota, sed innata rationis iustitia, quod ex toto corde se illum

95 Ps. 135, 25.

95-97 Mt. 5, 45.

98 Ps. 93, 10.

81 descripserunt] AW discrepserunt B verumtamen] AB tamen W
 83 visibilibus] AB visceribus W 106 suum] om. W

diligere debeat, cui se totum debere non ignorat. Quod si non
 110 excusatur infidelis a diligendo super omnia Deo, qualiter excu-
 sabitur fidelis et maxime praelatus? Ille quippe per rationalem
 legem potest cognoscere, ut diligat Creatorem, iste per rationa-
 lem, naturalem, Mosaicam, evangelicam, apostolicam, prophe-
 ticam et canonicam instruitur, ut lumine divinae sapientiae
 115 dirigatur in Deum.

Pensate igitur, fratres, quanta animadversionis poena est
 dignus, qui tot legibus ammonitus, ut cognoscat et diligat
 Deum, pro Deo diligit creaturam „et mutat gloriam suam in
 similitudinem vituli comedentis faenum” aut ea, quae agit,
 120 qualiter agit, non agnoscit. Omnes quippe vocati estis ad hoc,
 ut lumine divinae sapientiae suffulti, primo vosmet ipsos offe-
 ratis Deo sanctos et immaculatos, deinde in ministerio Dei vos
 habeatis custoditos, tandem subditis exemplares virtutibus ac
 sanctis operibus informatos adeo, quod nec infideles habeant,
 125 unde scandalizentur, ut sic „cortina cortinam trahat et ‘qui
 audiat, dicat: Veni’”.

Sed revera, si quaeritur sanctitas, occurrit scurrilitas, si
 requiritur de lumine, ignorantiae occurrunt palpabiles et fit
 spectaculum Deo et sanctis angelis Dei. In magistrum anima-
 130 rum est assumptus, qui formam discipuli numquam sumpsit,
 pileus authenticat illum, sedens in summo nitor in auro, clam
 dixi, ne quis aperte audiat, ipse tamen se iactitat: ‘Omnes, accur-
 rite, audite magistrum animarum’ – iam „mons parturiet et erit
 tandem mus filius eius”.

135 O praelati animarum! Quaeritur de lumine, si non habetis
 lumen sapientiae, saltem si habetis lumen scientiae, annuntiate,

118-119 Ps. 105, 20. 125-126 THOMAS DE CHOBHAM, *Summa de
 arte praedicandi*, 2 (Apoc. 22, 17; CCCM 82, p. 19). 133-134 Cf.
 HORATIUS, *Ars poetica*, 139: „Parturient montes, nascetur ridiculus mus”.

129 Deo] *om.* W

132-133 accurrite] AW accurrit B

si non, ut quid ridiculum facti estis mundo? Vos enim estis quasi idola deaurata, quae „os habent et non loquuntur”, estis quasi sepulchra dealbata: exterius nitentia, intus plena cineribus, straminibus et favilla. Si creditis vos esse idoneos esse anima- 140
rum magistros, ostendite, qualiter legitis, quomodo praedicatis, qualiter oppressis succurratis, quomodo errantes ad viam Domini revocatis, quomodo Dei sacramenta dispensatis: si hominibus vel canibus, si cum sale sapientiae vel cum errore perfidiae.

O quam multi sunt rectores animarum, qui nec sciunt, quid 145
sit sacerdotium, nec quid sit officium sacerdotis. Nonnulli sunt, qui „inveterati dierum malorum” sanguinem Christi conficere nesciunt, alii, quae sit forma substantialis confectionis corporis et sanguinis Christi, non norunt, et diversi in formis sacramentorum oberrant. Quod totum provenit ex eo, quia non habent 150
lumen sapientiae et doctrinae. Propter quod, vos ‘diligite lumen sapientiae, qui praestis populis’.

Dixi secundo, quod ‘omnibus Christi fidelibus et signanter viris ecclesiasticis opus est lumine sapientiae, quo rectum exerce- 155
ant iudicium’, nam alias sicut caecus de coloribus, ita de subditorum causis disputabit. Eo quod caecitate pressus ignorantiae nescit discernere „inter lepram et non lepram” ac sic nigrum pro albo, album pro nigro, malum pro bono et econtra, pro virtute vitium et virtutem pro vitio palpitans iudicabit et in maledictum illud incidit. De quo *Isaiae* XI legitur: „Vae, qui dicitis bono 160
malum”, et subdit: „Propterea captivus populus ductus est, quia non habuit scientiam et nobiles eius interierunt fame”, XI, q. III: ‘Vae, qui dicitis’.

138 Ps. 113, 5.

139 Cf. Mt. 23, 27.

147 Cf. Dan. 13, 52.

157 Cf. Deut. 17, 8.
59 (F I 660).

160-161 Is. 5, 13.

161-162 Grat. C. 11, 3,

137 enim] om. W

140 favilla] AW familia B

esse] om. W

141 quomodo] AB qualiter W

Ex quo patet, quanta sit dementia usurpare nomen iudicis,
 165 qui nullam notitiam habet iuris vel luminis. Siquidem idiota
 vel ignarus iudex spiritualis vel rector animarum, quia lumen
 sapientiae Dei non habet, ubi ligare debet, resolvit, ubi suspen-
 dere, absolutionem impendit, contra illud Apostoli: „Nemini
 cito manum imponas”, ubi levificare debet, rigescit, ubi rigesce-
 170 re, levitatem ostendit; nescit aut curat pensare, qualis causa sibi
 discutienda committitur, cuius ponderis, cuius auctoritatis; quis
 est, qui commisit vel qualiter, cuius status vel condicionis exsi-
 stat; quae medicina poenitentiae cui morbo congruat. Gravis-
 simam causam per sedem apostolicam aut episcopalem deci-
 175 dendam audacter quasi omnia iura habens in scrinio sui cordis
 nondum finitis verbis confitentis determinat; ubi perpetua
 damnatio, ibi de salute confidenter inducens exempla malorum
 similia assecurat; non curat, ut sanet, sed tantum, ut vexationem
 evadat; laborat non ut praemium a Deo pro labore recipiat, sed
 180 quod bursas confitentium emungat.

Revera, vae huic iudici, qui nedum solus perit, sed alios sub
 quadam absolutione praetensa damnationis suae participes facit.
 Res mira: iudicat de causis animarum ignarus, disputat de altis-
 simis causarum spiritualium fori conscientiae imperitus, praeco
 185 deputatur taciturnitate percussus, in doctorem animarum erigi-
 tur erroribus involutus. Nempe et qui talem in iudicem elegit,
 et qui talis electus fuerit, nisi loco cesserit et humiliatus digne
 fuerit, poenam damni perpetui non evadit.

Quare, viri ecclesiastici, videte quid facitis. Non enim
 190 hominis puri, sed Domini Dei exercituum vices geritis in terris,
 et ideo quomodocumque iudicaveritis, in vos redundavit. Sit

168-169 1 Tim. 5, 22.

171 sibi] AB aut W 174 aut] AB vel W 179 ut] *om.* B
 185 taciturnitate] AB tacturnitate W 190 exercituum] AW exercitium B

timor Domini vobiscum et cum diligentia cuncta facite. Vide, quod estis quasi oculi Ecclesiae in capite, oculorum autem est videre sibi et aliis membris, quae facere debeant, alias eritis sicut idola, quae, iuxta Psalmistae sententiam, „oculos habent et non videbunt”. Estis officiales positi in consistorio Iesu Christi, ideo ‘diligite lumen sapientiae, qui praeestis populis’, ut iuste possitis iudicare, „in quo enim iudicio iudicaveritis, iudicabimini”, ideoque quaerite lumen sapientiae, ut rectum iudicium iudicate. Et hoc de secundo. 195 200

Dixi tertio, quod ‘omnibus Christi fidelibus et signanter viris ecclesiasticis opus est lumine, quo dirigant in salutem populum sibi commissum’. Unde Dominus spondet tales rectores animarum dirigere, qui lumine sapientiae fulciuntur, inquit *Jeremiae* III: „Dabo vobis pastores iuxta cor meum, qui pascant vos scientia et doctrina”. Nec mirum, quod Deus dirigat sapientes, cum etiam idolatra rex Artaxerxes Esdrae et iudicibus populi dixerit: „imperitos populi docete libere”, *Esdrae* VII, et quid aliud nisi sapientiam legis Dei? 205

Dirigere debet autem praelatus in viam salutis tum irreprehensibiliter vivendo, nam alias quomodo salus ovium speranda sit, si is, qui tueri debuit a morsibus luporum, exemplo pravitate subditorum mentes dilaniat et discerpit? Et quae pax fieri potest in populo, si dux adversus populum proeliatur? Causa igitur pacis et boni status sanctae congregationis est sapientia et pietas rectoris, prout colligitur *II Machabaeorum* III. Tum animam suam, si opus fuerit, pro salute ovium exponendo, exemplo veri ac summi pastoris, qui posuit animam suam pro ovibus suis, *Ioannis* X, et qui „cum dilexisset suos, usque in 210 215

195-196 Ps. 113, 5. 198 Mt. 7, 2 205-206 Ier. 3, 15.
208 1 Esdr. 7, 25. 214-216 Cf. 2 Mach. 3, 1. 218-219 Cf. Io. 10, 11.

206 dirigat] AB diligit W 208 docete] AW docere B

220 finem dilexit eos”, hinc Apostolus, *II Corinthiorum* XII: „Ego libentissime impendar et superimpendar pro animabus vestris, licet plus diligens minus diligar a vobis”. Tum opportune importune sanctam sollicitudinem habendo, exemplo Apostoli, *II Corinthiorum* XV, inquentis: „Instantia mea cotidiana, 225 sollicitudo omnium ecclesiarum”. Tum exempla sanctitatis in subditos, quasi quosdam radios, multiplicando, nam iuxta sententiam Apostoli, *II Corinthiorum* II, „odorem suae notitiae Deus per nos manifestat in omni loco”. Tum idoneos coo- peratores in partem sollicitudinis assumendo, exemplo Moysi, 230 qui iuxta consilium Iethro instituit in populo centuriones et decanos. Tum potestatibus adversis etiam visibilibus se nimi- rum pro domo Domini opponendo, exemplo Oniae sacerdo- tis, qui constanter restitit Heliodoro volenti templum Domini spoliare, *II Machabaeorum* III. Tum pigros et desides a somno 235 mortali salubriter excitando, exemplo Apostoli inquentis, *Ad Ephesios* IV: „Surge, qui dormis, exsurge a mortuis, et illumina- bit te Christus”. Tum pro possibilitate sua indigentibus neces- saria ministrando, exemplo Elisei, qui panes fecit distribui filiis prophetarum. Tum distantes et ad ipsum venire non valentes 240 personaliter visitando, sicut fecit Samuel, qui „ibat circuens Bethel, Galgala et Masphath et iudicabat Israel”, vel saltem per alium idoneum id explendo. Tum transgressores et delinquen- tes poena canonica vel debita puniendo, exemplo Moysi, qui quamvis in monte coram Domino petens populo, ne deleteretur, 245 preces suas interposuerit, de idolatris tamen vituli conflatis ad tabernacula veniens ex debito iustitiae ultionem sumpsit.

219-220 Io. 13, 1. 220-222 2 Cor. 12, 15. 224-225 2 Cor. 11, 28.
 227-228 2 Cor. 2, 14. 229-231 Cf. Ex. 18, 25. 232-234 Cf. 2 Mach. 3.
 236-237 Eph. 5, 14. 238-239 Cf. 4 Reg. 4, 42-44. 240-241 1 Reg. 7, 16.
 243-245 Cf. Ex. 32, 11-14. 245-246 Cf. Ex. 32, 35.

236 Ephesios] A Hebraeos BWV

245 preces] corr. partes ABWW

Tum contumaces et pestiferos de medio populi exstirpando, sicut idem fecit de Core et complicibus eius, *Numeri XVI*, et Apostolus: „tradidit Corinthum satanae, ut spiritus eius salvus fiat in die Dei”, *I Corinthiorum V*; X. q. III: ‘Audi’. Postremo pro 250 universis subditis constanter orando, exemplo Moysi, de quo *Exodi XXXII*: „Moyses orabat ad Dominum”, etiam Samuelis, *I Regum XII*, inquentis: „Absit a me hoc peccatum, ut cessem orare pro vobis”.

Nunc ergo aetatem habetis, vosmet ipsos interrogate, si 255 estis irreprehensibiles, si usque ad sanguinem salutem animarum zelantes, si plus solliciti de animabus quam censibus, si plus de subditorum emenda quam lana, si assumpsistis in ministros gnaros, non idiotas, non lusores, non aleatores, non bibulos, non adulteros aut criminosos, si adversus inimicos Dei Eccle- 260 siae constanter iustitiam Ecclesiae defensastis? Si sic, bene, quidem si non, „canes muti” dici poteritis, iuxta sententiam Prophetarum, „non valentes latrare”. Si dormientes in sepulchris vitiorum excitastis? Revera, timor est de multis, ne impleatur illud *Evangelii* tam praelatis quam subditis: „Dormitaverunt 265 omnes et dormierunt”. Si necessaria pro facultate vestra oppressis et miserabilibus impendistis, sed fortasse vestes histrionibus, micas vero debitas canibus vix pauperibus erogatis? Si per se vel alios vestros subditos informatis? Nempe non est circuitus per civitates et castella, ut inibi praedicetis, sed ut annos vestros et 270 dies in iocunditate „bibendo vinum libaminum” deducatis. Si peccata poena castigatis? Sed fortasse timebitis corrigere, ne

248 Cf. Num. 16. 249-250 1 Cor. 5, 5. 250 Grat. C. 11, 3, 21 (F I 648). 252 Ex. 32, 11. 253-254 1 Reg. 12, 23. 262-263 Is. 56, 10. 265-266 Mt. 25, 5. 271 Deut. 32, 38.

260 aut] AB non W 260-261 Ecclesiae] om. W 262 quidem] AB siquidem W 265 *Evan<gelii>*] corr. ex *Psalmi* A *Ps<almi>* BV prius(?) W 267 impendistis] AW impenditistis B 268 vero] om. W

illud occurrat, „in quo alterum iudicas, te ipsum condemnas”.
 Si scandala de medio tollitis? Sed quid, si illud vobis conveniat:
 275 „Vae homini, per quem scandalum venit”. Si memoriam habe-
 tis de subditis in orationibus vestris? Sed timor, ne quibusdam
 illud *Isaiae* conveniat: „Cum extenderitis manus vestras, avertam
 oculos meos a vobis, et cum multiplicaveritis orationem, non
 exaudiam, manus enim vestrae plenae sunt sanguine”.

280 Cum igitur ‘omnibus Christi fidelibus et signanter viris
 ecclesiasticis opus est lumine sapientiae, quo dirigantur in
 Deum, quo rectum exercent iudicium, quo in salutem dirigant
 populum sibi commissum,’ ‘diligite lumen sapientiae, qui prae-
 estis populis’.

285 In quibus quidem verbis coetui vestro consulitur, ut radio
 sapientiae fulciatur, dum dicitur: ‘Diligite lumen sapientiae’,
 secundo necessitas quaerendi sapientiam, dum innuitur, dum
 de praelatione dicitur: ‘qui praeestis populis’. Siquidem, quia
 sapientia Dei est summa bonitas, ipsam diligite, quia summa
 290 veritas, ‘diligite lumen sapientiae’, quia quaerendi vobis plus
 aliis incumbit necessitas, ‘diligite lumen sapientiae, qui prae-
 estis populis’.

Et quamvis perplurimi variati sunt per multa, quorum
 alii diligunt pecuniam, alii mundi pompam, alii voluptates et
 295 immunditiam, alii umbratilem saeculi gloriam, vos autem, ut
 sitis sancti et immaculati in conspectu Dei, in caritate ‘diligite
 lumen sapientiae’. Pulcherrima quippe est Dei sapientia, quia
 „candor lucis aeternae et speculum sine macula”, *Sapientiae*
 VII, circa finem capituli, „in quam desiderant semper angeli
 300 prospicere”. Et ideo, si pulchritudo vos delectat, ‘diligite’, si

273 Rom. 2, 1. 275 Mt. 18, 7. 277-279 Is. 1, 15. 298 Sap.
 7, 26. 299-300 1 Pe. 1, 12.

279 vestrae] *om.* B 285 quibus quidem] A quibusdam BW
 293 perplurimi] A plurimi BW

clara et facialis deitatis visio ad se spectandum allicit, ‘diligite lumen sapientiae’, si in Ecclesia divinorum iudiciorum dispensatio vos ceteris praetulit et praefecit, necessario ‘diligite lumen sapientiae’.

De primo scribitur supra, scilicet *Sapientiae* VII, in fine 305 capituli: „neminem diligit Deus, nisi qui cum sapientia habitat”. Propter quod consonum est, ut quilibet ex vobis conetur, quatenus radio sapientiae fulciatur.

De secundo scribitur in *Psalmo* secundo: „Et nunc reges”, hoc est presbyteri, qui sunt vel esse debent „gens sancta, populus 310 acquisitionis”, *I Petri* II, et potissime curati et praelati „intelligite: erudimini”, et quid aliud nisi sapientiam, „qui iudicatis terram”, item iuxta Paulum apostolum, „Christus Dei virtus et Dei sapientia est”. Et ideo: qui nescit Scripturas, nescit Dei virtutem eiusque sapientiam, „ignorantia enim Scripturarum est 315 ignorantia Christi”, XXXVIII distinctione: ‘Si iuxta’.

Dixi primo et secundo, ut utrumque membrum brevi concludam compendio, quod in verbis praemissis coetui vestro consulitur, ut radio sapientiae fulciatur et quod necessitas quaerendi sapientiam innuitur, dum de praelatione agitur: ‘qui prae- 320 estis populis’. Dicit enim Seneca, *Epistula* XVIII: „Scio neminem posse bene vivere, sed nec tolerabiliter quidem sine sapientiae studio”, et subdit: „Cum omnia habueris, tunc et habere sapientiam vales. Hoc enim ultimum erit vitae instrumentum”.

Si ergo nullus potest bene vivere sine sapientia, cur viri 325 ecclesiastici et maxime praelati, qui praesunt populis, doceri non dignantur, regere volunt, cum quid sit regimen ignorant,

306-307 Sap. 7, 28. 310-311 1 Pe. 2, 9. 312-313 Ps. 2, 10.
 313-314 Cf. 1 Cor. 1, 24. 315-316 Grat. D. 38, 9 (F I 142).
 321-323 SENECA, *Epistulae morales ad Lucilium*, II, 16, 1. 323-324
 SENECA, *Epistulae morales ad Lucilium*, II, 17, 8.

301 deitatis] AB Dei W 310 sancta] om. B 312 erudimini] AB
 et erudimini W

iudicare contendunt, qui scientiam legis non habent? ‘Magistri’ aut ‘rabbi’ quaerunt a populis appellari, qui numquam
 330 fuere veri sapientiae discipuli! Attendant, quaeso, quod Salomon non aurum, non divitias, non gloriam a Deo petiit, sed ut sciret populum Dei regere et iudicare, *III Regum* III. Si hoc elegit rector corporum, multo magis debent id eligere rectores animarum. Pensate, quod Pharaos gentilis noluit pecora sua nisi
 335 viris industriosis committere, de quo legitur *Genesis* XLVII: „Si gnoscis, inquit Pharaos, in illis viros industrios, constitue eos magistros pecorum meorum”. Si ergo non doctores, non magistros scientiarum, saltim tales eligatis in rectores animarum, qui ea, „quae sunt ad discendum necessaria, sciunt, sicut est liber
 340 sacramentorum seu missale, lectionarius, antiphonarius, baptisterium, computus, scilicet quoad dies et menses, canones poenitentiales, psalterium, homiliae per circulum anni dominicis diebus et singulis festivitibus aptae”, XXXVIII distinctione: ‘Quae ipsis sacerdotibus’. (Si vis autem scire canones poenitentiales, vide Hostiensem in *Summa*, De poenitentibus et remissionibus, § Quae poena, versu: Ut autem.)

Penset itaque princeps catholicus aut praelatus, an congruat sibi, ut constituat non sapientes, sed pueros, idiotas, effeminatos et bibulos rectores animarum. Siquidem Pharaos de bobus curam
 350 habuit sollicitam, iste de salute hominum non curabit, ille requirebat magistros valentes pro pecoribus, iste contentus erit idiotis. Absit! Ideo „audite verbum Domini – inquit Isaias propheta – principes Sodomorum, auribus percipite legem Dei vestri, populus Gomorrhae”, *Isaiae* I. Audite presbyteri, quam sit utile vobis lumen

330-332 Cf. 3 Reg. 3, 9-13. 335-337 Gen. 47, 6. 339-344 Grat. D. 38, 5 (F I 141). 345-346 HENRICUS DE SEGUSIO, *Summa*, V, 60 (p. 283). 352-354 Is. 1, 10.

328-329 Magistri] AB magister W 335 quo] om. B 340 seu] AW
 heu B 346 versu] A Christi BWV Ut autem] om. W 352 Ideo
 audite] AB Audite ergo W 353 vestri] AB unde W

diligere sapientiae. Per ipsam quippe sapientiam convertimur ad vitam, iuxta quod in *Psalmo* XVIII scribitur: „Lex Domini immaculata convertens animas”. Per sapientiam dirigimur ad iustitiam, unde *Proverbiorum* VI scribitur: „Mandatum lucerna et lex”. Per quod patet, quod qui lumen sapientiae non habet, necesse est quod in tenebris ambulet, donec in foveam damnationis cadat. Per sapientiam invenire ac possidere possumus tranquillitatem et pacem: „Pax – inquit Psalmista, *Psalmo* CXVIII – diligentibus legem tuam”. Et vere pax multa, quia cum Deo, cum angelis, cum „hominibus bonae voluntatis”, *Lucae* II, immo cum omnibus creaturis. Unde enim, quod Daniel cum leonibus, *Danielis* XIV, et tres pueri in igne pacem habuerunt, eiusdem III, nisi quia sapientiam Dei habuerunt et legem eius dilexerunt.

Quare, in Christo dilecti, non parvipendite lumen sapientiae, sed diligite. Non sitis de numero illorum, qui magis diligunt tenebras quam lucem, pervigiles ad fabulas, somnolenti ad vigiliis, parati ad loquendum et muti ad tacendum, prompti ad vindictam, pigri ad orationem devotam, quorum tota sollicitudo, ut „cum principibus sedeant et solium gloriae teneant”, *I Regum* II. Non habete partem cum illis, qui „festucam in alieno oculo considerant, sed trabem in proprio non vident”, praeesse semper volunt, numquam dignantur corrigi, numquam subesse. Non sitis etiam illorum socii, qui adinventores sunt iniustitiae, distractores iustitiae, amici vitiorum, hostes virtutum, dilectores rumorum et inimici sapientum. Immo magis ac magis lumina sapientiae colligite, in lumine ambulate, ut filii lucis effecti, per lumen gratiae in virtute sapientiae Dei ad lumen increatae sapientiae pervenire valeatis.

356-357 Ps. 18, 8. 358 Prov. 6, 23. 362-363 Ps. 118, 165.
 364 Luc. 2, 14. 365 Cf. Dan. 14. 366 Cf. Dan. 3. 372-373
 1 Reg. 2, 8. 374-375 Cf. Mt. 7, 3.

359 qui] *om.* B 362 Psalmo] *om.* W 365 enim] *om.* B
 368-369 non...diligite] *om.* W 381 valeatis] AB valeatis, quod nobis W

SERMO XXVIII

SERMO DE VARIETATE INGRATITUDINIS ET QUOD MALI MULTIPLICITER ABUTUNTUR

Af. 63ra-66rb; Bf. 62rb-64va; Wf. 50va-52va

- 5 In nomine Domini nostri, in quo vivimus, movemur et sumus et
cetera. „Perversi difficile corriguntur”, *Ecclesiastes* primo. Caris-
simi, licet quodlibet mortale provocet indignationem Altissimi,
magis tamen ingratitude, quae est beneficiorum evacuatio, meri-
torum exterminatio, bonorum exsufflatio, malorum fomentatio,
10 quae aurum mutat in lutum, argentum in storum et vinum in
putridam aquam, gratiam novit in odium et quasi mel in vene-
num permutare. Iuxta quod quidam versificator ait: „Reddere
gaudet homo nequam pro melle venenum, pro fructu poenam,
pro pietate dolum”. Propter hanc nedum sancti homines perse-
15 cutionem passi sunt, immo et sanctus sanctorum contemptus
est. Unde *Isaiae* I, conquerendo de populo Iudaeorum ingrate,
Dominus dicit: „Filiis enutrivit et exaltavi, ipsi autem spreve-
runt me”, et coniunctos bestiis et iumentis insipientibus esse
minus gratos subdit: „Cognovit bos possessorem suum et asinus
20 praesepe domini sui, Israel autem me non cognovit et populus
non intellexit”. Et hinc est, quod sicut boni beneficiis praeventi

5-6 Cf. Act. 17, 28. 6 Eccle. 1, 15. 12-14 Cf. AEsopus, 10, 9
(WALThER, *Proverbia*, II 14165, 4, p. 548). Cf. ZENON KAŁUŻA, *O poetach
i poezji...*, p. 67-68. 17-18 Is. 1, 2. 19-21 Is. 1, 3.

1 XXVIII] AW XXIX B 5-6 In...cetera] om. BW 6 Ecclesiastes
primo] BW om. AV 6-7 Carissimi] A om. BWV 12 quidam] AB
quidem W 18 et] om. W 19 gratos] AW gratas B

gratiam reddunt pro gratia, ita mali ex beneficiis impensis peiores fiunt. Argue siquidem malos de malitia, statim replebuntur ira, proponas eis utilia, calumniantur statim esse inutilia vel insana, adiunge beneficium beneficio, illi vero apponent iniquitatem super iniquitatem, ubi amantur, odire se mendaciter astruunt, ubi saluti animarum providetur, non esse provisionem, sed quandam ostentationem asseverant. Et cur istud, nisi quia, ut ait Sapiens, ‘perversi difficile corriguntur’.

Si enim Aethiops mutare poterit pellem suam, ita perversi benefacere, cum nesciant nisi maledicere, detrahere, male agere aut loqui. Et quamvis omnes beneficiati debeant gratiam pro gratia reddere, interdum tamen prosperitatis succursum, interdum propter invidiam, interdum propter suam insipientiam, propter principatus ambitionem, propter magnificentiae dilata- tionem, propter iram et indignationem, propter gentis vel nationis despectum, interdum propter inadvertentiam et quandam insensibilitatem, interdum propter quaestus utilitatem odium pro gratia rependunt vel saltem reminisci gratiae sibi factae non dignantur.

Prosperitatis siquidem succursu praepositus pincernarum oblitus est Ioseph interpretis sui, qui liberaturum eum de carcere et restituendum honori pristino praedixit, *Genesis* XL. Sic nonnulli miseriis et calamitatibus attriti, multa et interdum magnalia, si quis partes suas pro talibus interponat, promittunt, liberati vero nolunt liberatorum reminisci, et utinam mala pro bonis non retribuere, si nolunt bona dare pro bonis.

41-43 Cf. Gen. 40, 1-20.

23 fiunt] A corr. ex sunt W sint B replebuntur] AW replebitur B
 33 prosperitatis succursum] ABV pro prosperitatis successu W 35 pro-
 pter] AB interdum propter W 36 vel] AB et W 41 Prosperitatis
 siquidem succursu] ABV Pro quidem successu W 43 XL] AB LXV W
 44 multa] AB magna W 45 magnalia AB magnaliaque W suas]
 om. W 46 liberatorum] AW liberaturum B

Propter invidiam vero, quod quidam dolum vel malum pro gratia rependunt, patet *Genesis* XXVI, ubi licet Dominus benedixerit domui Laban ad introitum Iacob, multifariam tamen multisque modis noluit eum fallere; quanto magis tamen volebat illi mercedem mutando illudere, tanto magis videbat eum in rerum substantia profecisse. Sic nonnulli, quamvis utiles sibi fore sapientes cognoscant, eo quod in maioribus periculis
 50 „melior est sapientia quam arma bellica”, ut ait Sapiens, videntes tamen ipsos in fama vel rerum copia ditescere cuperent, ut talium sapientia longe abesset, quatenus tantum ipsi et non alii coram principibus et potestatibus refulgerent. Sed non mirum, quia filii hominum diligentes iniquitatem et quaerentes mendacium, „domum domo, agrum agro cumulant”, quasi soli terram
 60 inhabitare debeant in aeternum. Sed non est ita, quia „praeteriit figura huius mundi”, ut inquit Apostolus, „ipse quoque mundus cito transibit et concupiscentia eius”.

Quod autem propter insipientiam quis non reddat gratiam pro gratia, patet *Exodi* XXXII, ubi legitur, quomodo videns populus, quod Moyses quadraginta diebus et noctibus in monte coram Domino moraretur, quasi moram faceret ibi diutinam, dixit ad Aaron: „Fac nobis deos”. Ecce, quam cito propter insipientiam obliviscebantur, quae acceperant beneficiorum Dei!
 70 Sic sunt nonnulli, qui si pastores ipsorum aut praelati, praesides sive reges ad tempus ab eis se absentant, mox autem conspirationes ineunt aut moram praesidentium ignari causarum

49-53 Cf. Gen. 29, 30-31. 55 Eccl. 9, 18. 59-60 Cf. Ps. 4, 3. 60 Cf. Is. 5, 8. 61-62 1 Cor. 7, 31. 62-63 Cf. Io. 2, 17. 65-68 Ex. 32, 1.

48 quidam] AW quidem B 49 XXVI] AB XXIII W 50 tamen] om. W 52 magis] AB plus W videbat eum] AW debeat eum B 56 ipsos] AB eos W rerum] AB in rerum W 57 talium sapientia] AB lumen sapientiae W abesset] AB esset W quatenus tantum] AB quis tamen W 62 ut inquit] AB sicut dicit W 67 ibi] om. W 70 si] AB dum W

arguunt et quandoque linguas in detractionem ipsorum resolvunt. Moyses quippe stans in monte intendebat, ut legem Dei reciperet et peccante populo, ne deleretur, se ipsum obtulit pro eo, inquam: „Aut dimitte huic populo noxam, aut dele me de libro viventium, in quo me scripsisti”. Populus tamen ille inscius causae, conversus in arcum pravum ad idola defluxit nec laborem principis, nec periculum proprium pensavit. Sic saepius rex aut princeps sive quispiam rector vel praelatus, etsi corporalem subtrahit a populo praesentiam, ut consulat bono communi, nihilominus tamen rudes et simplices sine ratione factam esse moram ipsius asseverant. Item *Numeri* XI legitur, qualiter filii Israel vertebatur in taedium cibus sine labore de caelo datus, flebant enim dicentes: „Quis dabit ad vescendum carnes”. Sic nonnulli verbo Dei saepius refecti nauseant super illo et forsitan mallent, ut verbum Dei rarius a fidelibus audiretur, ut sic furfure diaboli luxuriae licentius inservirent. Sed, revera, „tolerabilius erit Sodomae et Gomorrhuae in die districti iudicii quam civitati”, quae est ingrata de verbo Dei.

Sed quod propter principatus ambitionem nedum quis non reddat gratiam pro gratia, sed odium, patet *II Regum* XV. Ubi postquam David revocavit Absalom et ei pepercit fratricidium, quod commiserat, insurrexit ipse Absalom contra patrem suum cupiens solus regnare. Ecce, quam gravis ingratitude! Absalom morte namque dignus est gratiae restitutus, ipse tamen ambitione principatus caecatus, ut sedem regni conscenderet, in mortem patris sui non metuit machinari. Sic nonnulli adeo sunt

76-77 Ex. 32, 31-32.
92-98 Cf. 2 Reg. 15.

85 Num. 11, 18.

88-89 Mt. 10, 15.

73-74 resolvunt] AB relaxant W 75 reciperet] AW recipet B 78 causae]
AB causa W 79 proprium] om. W 80 etsi] AB est si W 82 esse]
om. W 84 taedium cibus] AW cedrum optimus B 90 ingrata]
AB ingrati W 93 Absalom] corr. Absolon ABW 97 caecatus]
AB et caecatus W

perversi, quod quid beneficiorum ab aliis capiunt, vincti tamen
 100 libidine dominandi aut ferro, aut veneno ipsos interimunt vel
 occidi procurant. Et hi Iudae traditoris consortio tradendi sunt.

Propter magnificentiae vero dilatationem et nobilitatem,
 quod quis non reddit gratiam pro gratia, patet tertii *Regum XII*,
 ubi legitur, quod Dominus sublimavit Ieroboam super X tribus,
 105 ipse tamen timens, ne si populus secundum legem Dei viveret,
 regnum suum transiret, avertit populum a cultu veri Dei et idolis
 servire fecit. Hic est nominatissimus peccator in Scripturis, qui
 saepius rememoratur, quod peccare fecit Israel. Sic nonnulli
 sunt duri corde non curantes, quantacumque multitudo pereat
 110 animarum, quaecumque scandala inde sequantur, dummodo
 dominia, praelationes, principatus aut regna possideant, non
 attento, quod qui primatum quaerit in terra, inveniat confu-
 sionem in caelo. Sunt etiam aliqui, qui quamvis nonnullos in
 civitatibus suis aut villis contra Deum et legem Christi vivere
 115 cognoscant, ne tamen eis minuatur lucrum aut quaestus, ipsos
 argui per Ecclesiam non sinunt et quandoque prohibent, ne
 vita ipsorum perversa mordeatur, nec pensant, quod si facien-
 tes et consentientes digni sunt morte, multo magis auctorisantes
 malum. Et quoniam tales plus diligunt pecuniam quam animam,
 120 sanguine Christi redemptam, congruit, ut istam propter illam
 amittant,

Quod autem propter iram et indignationem quis licet
 beneficiatus pro bono malum refundat, patet *I Regum XVIII*,
 ubi audiens Saul post victoriam David recommendari, „iratus
 125 est nimis et displicuit in oculis suis sermo”. Quis enim inven-
 tus erat tunc in milibus Israel sicut David fidelis, egrediens et

104-108 Cf. 3 Reg. 12, 20-33.

124-128 1 Reg. 18, 8.

99 capiunt] AB recipiunt W

102 nobilitatem] AW mobilitatem B

104 Ieroboam] AW Geroboam B

113 nonnullos] AB nonnullis W

119 plus] AB qui plus W

ingrediens et progrediens ad imperium regis? Unde tamen gratiam apud Saul invenire debuit amplio- rem, capitale odium reportavit. Sic interdum etsi agunt nonnulli rem publicam ad mandatum potestatum seu seniorum utiliter, propter quod 130 merito laudibus a populo attolluntur, unde tamen ipsorum gloria incipit augeri, ibi persecutio seniorum incipit contra tales suboriri. Quamdiu enim virtus latet in tenebris, odio aut persecutione caret, sed postquam super candelabrum vita lucens ponitur, ut euntes lucem valeant contemplari, oculi tenebris 135 vitiorum assueti graviter lucis radios sustinent et ob hoc lucis opera, si aliter nequeunt, saltim interpretatione sinistra foedare vel saltim operire machinantur.

Sed quod propter gentis vel nationis despectum quis non retribuatur pro bono bonum sed malum, patet *II Machabae-* 140 *orum* XI, ubi legitur, quod misit Ionathas fortes viros, qui liberaverint Demetrium, postea tamen alienavit se Demetrius a Ionatha et non retribuit secundum beneficia, quae sibi retribuerat, et vexabat eum valde. Ecce liberatus a morte, in liberatorem, ut exstinguatur, consurgit. Sic nonnulli reperiuntur, qui quamvis 145 pascuis regni alicuius pascuntur, more tamen Iudaeorum illam retributionem suis reddunt principibus, quam mus in pera et ignis in gremio suis reddere hospitibus consueverunt. Et sunt alii, qui alterius homines linguagii cupiunt semper scabello pedum suorum subicere, nec credunt alios quam suae natio- 150 nis fare meliores. Et hi nimirum in tantam interdum erumpunt superbiam, ut si eis esset possibile deletis aliis soli totam

140-145 Cf. 1 Mach. 11, 19-53.

128 amplio-rem] B om. A amplius W 129 rem] AB nonnullam rem W
 133 suboriri] AW suborrii B 140 2] AB III W 142 postea] AW
 post B 149 homines] ABV hominis W scabello] ABV scabellum W
 150 alios] AW alias B 151 in tantam] om. W 152 superbiam] AB
 in superbiam W

terram cuperent occupare. Insensati, non norunt, quod „hanc
 occupationem pessimam – ut ait *Ecclesiastes* – dedit Deus
 155 filiis hominum”, ut credentes apud se esse prudentes, stulti
 fiant. Discant igitur unitatem et amorem cum aliis tenere, non
 gentem aliquam, in quantum pacem cum eis retinet, refutare.
 Omnes enim homines ab uno Creatore et ab uno creato prin-
 cipio, quia ab uno Patre sumpserunt originem. Omnes de uno
 160 et eodem luto facti, iuxta quod in libro *Iob* legitur: „Et me et
 te facit Deus”. An enim est melior in quantum homo Italicus
 Teutonico et Teutonicus Slavo, Slavus Rutheno vel gentili? Non
 utique. An unius gentis fidelis in quantum talis est praestantior
 altero alterius gentis? Non utique. „In veritate – inquit princeps
 165 apostolorum, prout in *Actibus* eorum legitur – comperi, quod
 non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente, qui timet
 Deum, acceptus est illi”.

Sed quod propter inadvertentiam et quandam insensibilita-
 tem quis negligat gratus esse, patet *Iudicum* II, ubi legitur, quod
 170 Angelus Domini corripuit filios Israel memorans eis beneficia
 collata et cur abusi tot beneficiis, foedus ruperunt, quod pepi-
 gerunt cum Domino et transgressi erant Dei mandata, insen-
 sibilitatem ipsorum et duritiam cordis increpavit. Sic nonnulli
 propter ruditatem ipsorum, quamvis beneficia sint eis multipli-
 175 citer exhibita, ipsi tamen haec, quasi numquam facta essent, levi-
 pendunt et quandoque id debiti esse, quod est gratiae, praeten-
 dunt, interdum ex quadam arrogantia haec fieri per facientem
 astruunt, aut quod non rogati beneficia ipsis conferunt, propter
 quod ad actiones gratiarum non assurgunt. O ruditatis rudior

153-155 *Eccle.* 1, 13.
169-173 *Cf.* *Iud.* 2.

160-161 *Iob* 33, 6.

164-167 *Act.* 10, 34-35.

160 luto] AB loco W
163 An] AB Aut W
ipsorum] *om.* W

162 Slavo, Slavus] *corr.* sclavo, sclavus ABW
171 et] AB ut W
175-176 levipendunt] AB vilipendunt W

asinina! Siquidem iumentum ut bos vel asinus benefactorem 180
 agnoscit et ei, licet sit irrationale, prout potest, alludit, homo
 vero rudis beneficiatus benefactorem suum minime recognoscit
 nec ei gratitudinem, ad quam virtute doni seu beneficii est natu-
 raliter obligatus, rependit. Quippe, si Deus, praecipuus noster
 benefactor et creator, censem de omnibus beneficiis nobis gratu- 185
 ite collatis exigit et districte requirit, alioquin poenam damni et
 aeterni incendii comminatur. Similiter omnis benefactor grati-
 tudinem exigit ab illo, qui recipiendo beneficium, quantum ad
 hoc, quo inferior, est factus.

Postremo, quod propter quaestus utilitatem quis sit 190
 immemor accepti beneficii, patet *Actuum* XV, ubi postquam
 a quadam pythonissa Paulus apostolus spiritum malum eiecit,
 magis doluerunt idolatrae de quaestu amisso, quam gauderent
 de daemonio expulso. Sic nonnulli sunt, qui dum ab aliquibus
 per verbum Dei aut ammonitionem fraternam vel correptionem 195
 paternam spiritus malus eicitur, contristantur, eo quod ante-
 quam vere tales poeniterent de biretis, de annulis, mitris, pecu-
 niis aut aliis amatoriiis utebantur. O quot sunt tales idolatrae
 falsi christiani, qui gaudent de sic obsessis a daemone corporibus
 et de solutis tristantur! Et quamvis talibus durissimum saepius 200
 inculcatur iudicium, nihilominus tamen „dati in sensum repro-
 bum”, magis diligunt tenebras quam lucem. Sed non mirum,
 quia ‘perversi difficile corriguntur’.

Igitur, carissimi, recognoscite data Creatoris, pensate
 beneficia benefactorum quorumcumque, etsi forsitan ignoran- 205
 tiam praetenditis, respicite universum mundum et considerate,
 si in eo est aliquid, quod non serviat homini. Omnis quippe

191-194 Cf. Act. 16, 16-19. 201-202 Cf. Rom. 1, 28.

183 ei] AB esse W 186 damni et] AB damnitur W 197 biretis]
 AW furtis B de] om. W

natura rerum naturalium ad hunc finem cursum suum dirigit,
 ut obsequiis hominis famuletur et utilitati deserviat suisque
 210 oblectamentis pariter et necessitatibus secundum affluentiam
 indeficientem occurrat. Hoc caelum, hoc terra, hoc aër, hoc
 maria cum eis, quae in ipsis sunt, explere non cessant. Hinc
 circuitus temporum annuis innovationibus redivivis partibus
 antiqua innovans, dilapsa reformans, consumpta restaurans,
 215 pastu sempiterno subministrat.

Considera ergo, homo catholice, praesertim lucens plus aliis
 scientia et virtute, quod Deus dedit tibi esse post non esse, dedit
 pulchrum esse, ut ad se traheret per similitudinem, quam etiam
 ad se trahit per dilectionem, dedit sentire, dedit vivere, ingeniari,
 220 ratiocinari. Cerne, quam multae generationes ab initio praeces-
 serunt, quae omnes sine cognitione Dei et pretio redemptionis
 sanguinis Iesu Christi interitum sempiternum dilapsae sunt,
 quam multae sunt, quae Deum verum non cognoscunt, tibi
 tamen dedit se per fidem agnoscere. Numquid enim sapientior,
 225 numquid fortior aut nobilior vel ditior fuisti, qui hanc gratiam
 prae omnibus illis specialiter sortiri meruisti? Dedit tibi praete-
 rea sensum capacem, intellectum futilem, memoriam tenacem,
 efficaciam in opere, gratiam in conversatione, provectum in
 studiis, profectum in conceptis, solamen in adversis, cautelam
 230 in prosperis. Quando videbaris quasi consumptus, qui dilexit
 te, statim liberavit te, quando errasti, reduxit te, quando igno-
 rasti, docuit te, quando peccasti, corripuit te, quando contrista-
 tus fuisti, consolatus est te, quando cecidisti, erexit te, quando

208 ad] AB in W 209 ut] AB ut in W 212 maria] AB mare W
 213 annuis] A anniis B annus W 220 ratiocinari] AB ratiocionari W
 222 sanguinis] *om.* W 223 multae] AB multi W quae] AB qui W
 225 aut] AB numquid W qui] B quia AW 226 prae] AB pro W
 227 futilem] A facilem B 228 conversatione] AB conversione W
 229 profectum] AB provectum W 231-232 quando...te] *om.* W 232
 corripuit] AB operuit W

stetisti, tenuit te, quocumque te vertisti, non dereliquit te, et
 quoniam quasi oblitus sit omnium, ut tibi soli vacare possit, 235
 semper praesentiam suam tibi exhibet, semper offert, ubicum-
 que fueris, non a te recedit, quocumque te vertis, non te dese-
 rit, quidquid egeris, pariter assistit, insensatus manebis, si tam
 multipliciter subarratus, ad gratiarum actiones referendas non
 surgis. Surge igitur, ut quid dormis, saltem paululum dormitabis. 240

Nunc itaque, homo, revolvens haec et alia, quae tibi Deus
 contulit, beneficia Creatoris, dilige illum, qui prior te dilexit.
 Siquidem, si magnum reputas, quod Deus dedit esse vivere
 et sentire, reputa magis, quod dedit tibi res creatas intellige-
 re, longe plus, quod dedit se tibi cognoscere. Cogita, quod in 245
 periculis constitutum clementer eripuit nec umquam peccatis
 vinci potuit, quin tibi misero, ne in morte obdormires, affuisset,
 oblitus eras eius, ipse te admonuit, ut reminisceris eius, aver-
 sum te revocavit, venientem ad se benigne suscepit, poenitenti
 vero peccata quantumcumque gravia misericorditer indulgit, 250
 committere peccata volentem te terruit aut opportunitatem
 peccandi subtrahit, peccare in facie sua, coram quo trement
 angeli et universae caelicae potestates, non erubuisti, ipse
 tamen non permisit, quod terra te absorberet aut ignis gehennae
 combureret, aër corrumperet, aqua submergeret, sed patienter, 255
 ut poenitentiam ageres, exspectavit. Potuit quippe creatura tibi
 dicere: Nolo nec debeo te amplius sustinere, quia cum Deum
 offendisti, omnem creaturam contra te exarmasti, a Creatore tuo
 non timuisti peccando recedere et inimico diabolo adhaerere,
 Verum, quia patitur te Dominus, ut convertaris et vivas, humi- 260
 liari te oportet sub potenti manu.

Super omnia vero revolve, quod redemit te non auro, non
 argento, sed sui sanguinis pretio. Redemptum sacramento

235 vacare] AW vacari B 238 quidquid] AW quid B 249 venien-
 tem ad se] A veniente B venientem W 263 argento] AW argendo B

salutifero corporis et sanguinis sui pluries cibavit et tecum
265 usque ad consummationem saeculi manere spondit, tantum
si perseveraveris in eo usque in finem. Mane igitur in dilectio-
ne ipsius, quoniam melior est dies una secum esse super milia.
Leva oculos tuos in montes et contempleris, quae sunt gaudia,
quis status, quae iocunditas, qualis abundantia, quanta securi-
270 tas, quam supersufficiens satietas et ubertas in domo Dei, quam
dilecta tabernacula Domini, quam laeta et iocunda societas, ad
quam te creavit, creatum recreavit, recreatum vocavit, vocatum
expectat. Utique talia, qualia „oculus non vidit, nec auris audi-
vit, nec in cor hominis ascendit”, quae praeparavit Deus diligen-
275 tibus se. Ad quae nos.

265 *Cf.* Mt. 28, 20.

266 *Cf.* Io. 15, 9.

266-267 *Cf.* Ps. 83, 11.

268 *Cf.* Ps. 120, 1.

270-271 *Cf.* Ps. 83, 1.

273-274 1 Cor. 2, 9.

270 Dei] AB Domini W

275 Ad quae nos] A etc. B Ad quod W

SERMO XXX

SERMO DE BELLO IUSTO ET INIUSTO

Af. 70v -75va; Bf. 67vb-71ra; Wf. 54rb-58rb

„Non contendas adversus hominem frustra, cum ipse tibi nihil
mali fecerit”, *Proverbiorum*. Si non est iuxta Salomonis senten- 5
tiam adversus singularem personam sine causa legitima contenden-
dum, fortius contra totam politiam, regnum, principatum
vel commune. „Omnis enim – inquit Veritas – qui acceperit
gladium, gladio peribit”; cui, videlicet, nec ius, nec princeps
indulget, ut gladium accipiat. Quemadmodum beatus Augu- 10
stinus, libro II, *Contra Manichaeos* scribens, ait: „Ille accipit
gladium, qui nulla superiori vel summa potestate iubente vel
concedente, in sanguinem alicuius armatur”. Qui vero ex aucto-
ritate principis vel iudicis, si sit persona privata, vel ex zelo
iustitiae quasi ex auctoritate Dei, si sit persona publica, gladio 15
utitur, non ipse accipit gladium, sed ab alio sibi commisso utitur;
unde ei poena non debetur. Et sic, si quis contra singularem
personam, cui ius id non concedit, sine causa contendit, timere
debet poenam exterminii; amplius si regnum totum quispiam
vel partem eius invadit. Ibi enim singularis, hic universalis pax 20
turbatur; ibi personalis, hic autem publica iniuria irrogatur;

4-5 Prov. 3, 20. 8-9 Mt. 26, 52. 11-13 Grat. C. 23, 4, 36 (F I 916);
AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *Contra Faustum Manichaeum*, 22, 70 (CSEL
25, p. 667).

5 Salomonis] BW Salomonis A 10 beatus] *om.* B 11 Manichaeos]
AB Manachaeos W 17 sic] *om.* W

ibi unus, hic multi laeduntur; ibi unum homicidium, hic innumera homicidia et forsitan stupra, fornicationes, sacrilegia, rapinae, adulteria et diversa flagitia, quorum omnium reus
 25 est, qui contendit adversus regnum vel commune sine causa, committuntur.

Quod nimirum, si reges, comites, principes et barones pensarent, inter iustum et iniustum bellum diligenter distinguerent. Quibus per Psalmistam dicitur: „Et nunc, reges, intelligite:
 30 erudimini, qui iudicatis terram; servite Domino in timore, et exsultate ei cum tremore”. Quasi ad nostrum propositum dicat: Antequam bellum moveatis, si iustum est vel non, ‘intelligite’. Si quid obscuritatis continet de iusto vel iniusto, ‘erudimini’, ut cognoscatis, si iustitia est pro vobis. ‘Servite Domino in timore’:
 35 quod erit, si ea, quae contra Deum et iustitiam facta sunt, religiosa severitate prohibetis vel punitis seu dstringitis. ‘Et exsultate ei cum tremore’: quod fiet, si inimicos pacis sternentes, non fortitudini vestrae victoriam, sed divinae clementiae ascribatis.

Non ergo rex aut princeps adversus regnum sine causa ad
 40 proelium consurgat, cum sibi Deus et ius resistat. Alioquin poenam, quae sibi praeparata est, gravissimam gehennae et tanto graviolem, quanto caedem maiorem vel damna fecerit, expavescat. Omnes enim huiusmodi bellatores illis giganteae quantitatis iungendi sunt, „qui fuerunt statura magni, scientes
 45 bellum”, de quibus *Baruch* III scribitur, quod „exterminati sunt et ad inferos descenderunt”.

Iustum autem bellum quis esse intelligat: si est persona saecularis non ecclesiastica, cui prohibitum est humanum

29-31 Ps. 2, 10-11.

44-45 Bar. 3, 26.

45-46 Bar. 3, 19.

32 moveatis] AB moveatur W 36 dstringitis] AB destruitis W
 41 et] om. W 43 expavescat] AB expavescant W illis] AB
 ne illis W 45 *Baruch*] corr. *Baruth* ABW 47 esse] om. W
 48 humanum] AB humanam W

sanguinem effundere, Extra. Ne clerici vel monachi: ‘Sententiam’; si fiat pro rebus repetendis vel pro defensione patriae, 50
 XXIII, q. III: ‘Fortitudo’; si causa sit legitima, ut scilicet propter necessitatem pugnetur, quatenus per pugnam pax turbata recuperetur aut acquiratur, XXIII, q. I: ‘Noli’; si non fiat propter odium aut ultionem vel cupiditatem, sed propter zelum legis divinae, propter caritatem, iustitiam et oboedientiam, XXIII, 55
 q. 1: ‘Quid culpatur’; si fiat auctoritate Ecclesiae, praesertim cum pugnatur pro fide aut auctoritate principis.

Quoniam sicut antiquitus ducibus fuit concessum bellare, sic et modernis, dummodo non bellant propter odium aut propter cupiditatem, aut desiderio fundendi sanguinem. 60

Et quoniam ad iustitiam belli requiritur, quod sit persona saecularis, non debent personae ecclesiasticae facere bella, quae ad effusionem sanguinis ordinantur, immo potius pati debent proprium sanguinem pro Christo effundere, ut opere imitentur, quod ministerio gerunt altaris, in quo repraesentatur sub 65
 sacramento passio Redemptoris. Hinc est, quod Christus Petro in persona episcoporum et clericorum, *Matthaei* XXVI, inquit: „Mitte gladium tuum in vaginam”, quasi dicat aperte: Hactenus tibi tuisque praedecessoribus inimicos Dei licuit persequi corporali gladio, de cetero in exemplum patientiae debes gladium 70
 in vaginam convertere, XXIII, q. VIII: ‘Clerici’. Licet possint episcopi et clerici, maxime ex auctoritate superioris, bellis interesse, non ut manu propria pugnent, sed ut iuste pugnantibus suis exhortationibus, absolutionibus et spiritualibus subventionibus subveniant, XXIII, q. VIII: ‘Hortatu’. 75

49-50 X3, 50, 9 (FII 659-660). 50-51 Grat. C. 23, 3, 5 (FI 897). 51-53 Grat. C. 23, 1, 3 (FI 892). 53-56 Grat. C. 23, 1, 4 (FI 892). 68 Mt. 26, 52, 71 Grat. C. 23, 8, 5 (FI 954). 75 Grat. C. 23, 8, 10 (FI 955).

67 et] AB vel W 69 praedecessoribus] AB successoribus W 71 XXIII]
 AB XXIV W 75 Hortatu] corr. Hortamur ABW

Inter iustum igitur et iniustum bellum princeps et miles catholicus discutiat et tandem auctoritate iuris vel hominis gladium assumat. Et si talis nullum habet superiorem, sive sit rex, sive imperator, auctoritate propria, si subsit causa iusta, potest
 80 bellum inchoare, tam contra subditos quam contra extraneos, et subditis suis dare auctoritatem bellandi, tam contra principem extraneum quam contra subditos eius, si illud viderit expedire et causa subsit. Non tamen contra subditos proprios, quamdiu potest contra iniuriantem iustitiam ministrare vel quamdiu
 85 subditus eius vult coram eo vel coram suo iudice iuri stare, si sit iudex inter huiusmodi principem et iniuriantem. Verum si rex causam guerrae habeat contra imperatorem vel econverso, non oportet, quod uterque prosequatur ius suum in forma iudicii, cum neuter illorum habeat super se superiorem. Peccaret tamen
 90 bellum movens, etiam iniuriam passus, si iniuriator ei satisfactionem ad arbitrium bonorum virorum offerat sine strepitu iudiciorum et de plano.

Potest etiam quis pro rebus repetendis et defensione patriae sine auctoritate principis vel Ecclesiae bellum movere
 95 secundum Raymundum, Redonensem et Innocentium, Extra. De restitutione spoliatorum: ‘Olim causam’. Eo quod cuilibet licet de iure naturali vim vi in continenti repellere cum moderamine inculpatae tutelae, prima distinctione: ‘Ius naturale’. In quo tamen qualitas negotii est pensanda, prout exigit ad
 100 praeparationem maiorem vel minorem temporis tractum, secundum Vilhelmum. Unde si aliquis rex vel princeps collecto

95-96 X 2, 13, 12 (F II 285-286).

97-98 Grat. D. 1, 7 (F I 2).

77 discutiat] A discurrat BW 82 si illud] A et si id BW 85 vult] om. W 93 pro] BWV de A 95 Redonensem] corr. Rodoycum AB Rodan W 96 spoliatorum] A spoli[...]alium(?) B spo. W 97 continenti] AB contingenti W 98 prima] AB VII W 101 vel] A aut BW

exercitu terram alterius intraret et occupat ibi castrum vel rapit
 praedam, si alius non statim potest congregare exercitum usque
 post unum mensem vel duos menses vel amplius, ut sic castra
 liberet vel recuperet praedam, reputabitur in continenti se 105
 defendere vel tueri.

His itaque praemissis possunt ista subici documenta:

Primum, quod si quis bellat contra nocentes necessitate
 inevitabili, praesertim pro defensione patriae vel rebus repeten-
 dis, quidquid capit ab hostibus, suum est, nec restituere tenetur, 110
 I distinctione: ‘Ius gentium’; XXIII, q. VII: ‘Si de rebus’.

Secundum, quod quamvis saecularis persona vadens cum
 domino suo in iusto bello, si aliquid in guerra consequitur, resti-
 tuere non tenetur, sed de voluntate domini sui illud licite reti-
 nere potest. Si tamen clericus in bello iusto vadens cum domino 115
 suo, non a domino vel ab aliis, quibus bellare concessum est,
 per se rapiendo vel pugnando consequitur, in foro conscientiae
 restituere tenetur. Nam cum talis clericus rem illam capiendo
 non fecit suam, illam sibi appropriare non potest; et sicut domi-
 nus non potuit ei dare auctoritatem bellandi, ita nec recipiendi. 120
 Licet rem taliter raptam possit de consensu domini retinere,
 dummodo dominus consentiat iusto bello durante; nam in hoc
 casu provisum est, ac si dominus ei rem illam dedisset.

Tertium, quod si quis necessitate inevitabili in iusto bello
 non habens animum deordinatum centum homines interimat, 125
 non peccat; patet, nam talis bellat iuste, et si iuste, ergo bene.
 Abraham quippe pugnavit contra reges, Iosue plures quam
 triginta reges stravit, David pugnator erat – qui nedum non

111 Grat. D. 1, 9 (FI 3); Grat. C. 23, 7, 2 (FI 951). 127 Cf. Gen. 14,
 14-16. 127-128 Cf. Ios. 12, 7-24.

102 intraret] AW intrat B 122 dummodo] A dum tamen B cum tamen W
 123 provisum] A providendum BW si] om. A

peccaverunt bellando, sed merebantur per actum fortitudinis
 130 ac fidei ac zeli, quem habebant ad legem Dei et commune. Alio-
 quin, si principes catholici in necessitate inevitabili pro rebus
 repetendis, pro defensione patriae sine animi deordinatione in
 iusto bello bellantes peccarent, frustra gladium accepissent. Ad
 quid enim esset gladius principis in vagina, nisi iniquitatis filios
 135 de republicae terminis eliminat et expellat, et pacis aemulos
 dissipet, destruat vel compescat?

Quartum, quod quamvis tempore belli iusti effracturae,
 incendia, depopulationes agrorum, extirpationes vinearum aut
 similia in terris adversariorum vel hominum priorum commit-
 140 tantur, non tenebitur de illis, quae bona fide intulit, a quibus
 secundum industriam et bonam fidem pugnantium non potuit
 abstinere, nisi animo grassandi et malitiose id fecisset, cum alias
 posset sibi commode consulere; quod non esset dubium de terris
 adversariorum, sed de propriis sic patet. Nam cum pro domino
 145 suo et patria teneantur se morti exponere, sua multo maius expo-
 nere tenebuntur, si alias provideri regi vel exercitui non potest.

Quintum, quod movens bellum iniustum, nedum tene-
 tur de omnibus damnis per se aut per suos adversario irrogatis,
 immo etiam hominibus propriis tenebitur de damnis ab adver-
 150 sario illatis. Nam cum talia iniuste damnificavit, nullatenus nisi
 satisfaciat, salvatur, qui enim occasionem damni dat, damnum
 dedisse videtur. Et ideo multum, qui contendit adversus regnum
 aut provinciam frustra, pertimescat. Oportet siquidem omnem
 obliquitatem ad aequalitatem reduci et omne damnum iniuste
 155 illatum resarciri, vel saltim animae periculo iustitiae satisfieri in
 futuro, cui ad plenum non est satisfactum in praesenti.

130 ac] AW et B 132 animi] AB omni W 142 grassandi] A
 crassandi BWV 143 esset] A est BW 145 maius] A minus BWV
 148 per suos] A suos BWV 154 iniuste] BWV iuste(?) A

Sextum, quod non solum contra paganos, sed etiam contra christianos potest quis iustum bellum movere. Nam sicut pacem acquirere per pugnam licet contra barbaros, ita contra christianos, XXIII, q. 1: ‘Noli.’ 160

Septimum: Potest quis sine auctoritate principis vel Ecclesiae pro defensione patriae iustum bellum movere, eo quod imperator dicit: „Nulli prorsus nobis insciis atque inconsultis quorumlibet armorum movendorum copia tribuatur”, non obstante; quae verba ponuntur in lege prima, libro XI, Codice: 165
‘Ut armorum usus inscio principe interdictus sit’.

Ius quippe naturale est, ut unusquisque se conservet in esse et vim aut violentiam, reprimat, prout potest, et contrario resistat. Hoc enim est cernere in creaturis irrationalibus, quae se, prout possunt, tuentur et defendunt, et interdum in se ferientem 170
remordendo consurgunt.

Nec obstat, quod in bellis iustis multa mala et innumera flagitia committuntur. Absit enim, ut ea, quae bono animo agimus, si praeter voluntatem nostram aliquid contrarii evenerit, nobis debeat imputari, XXIII, q. V: ‘De occidendis.’ 175
Alioquin nullus posset agere contra alium, quia forsitan timeret, ne provocatus ipsum occideret, nec ullus malum de nequitia posset arguere, ne fortasse se ipsum contristatus occideret. Sic nullus etiam eleemosinam faceret, ne alius ipsum de superbia argueret, aut nullus devotionis opera faceret, timens ne forte hypocrita 180
diceretur. Sic si pax turbata, non nisi per bellum poterit reformari, bellandum est, etiamsi mala praeter voluntatem principis exercitus committantur.

160 Grat. C. 23, 1, 3 (F I 892). 163-166 Cod. 11, 47, 1 (*Corpus iuris civilis*, III 440). 175 Grat. C. 23, 5, 8 (F I 932).

168-169 resistat] AB resistatur W 169 irrationalibus] AB irrationabilibus W 172 iustis] B om. AW

Et si forte quis dicat: Non sunt facienda mala, ut eveniant
 185 bona, XXIII, q. V, per totum, igitur non est bellandum, cum sine
 malis multis exerceri bellum non possit, ut pax, quod est bonum,
 acquiratur. Sed illud non obstat, nam militare sive bellare non
 est malum, et licet propter pronitatem hominum ad peccandum
 tunc flagitia et nefandissima crimina committuntur, id tamen
 190 iusto bello non oberit, quia „utile per inutile minime vitatur”,
 De regulis iuris: ‘Utile’, Libro VI.

Et si dicat ulterius: iniustum est, ut pro peccato nocentis
 innocens puniatur, „peccata enim debent suos tenere actores”,
 Extra. De his, quae fiunt a maiori parte capituli: ‘Quaesivit’. Non
 195 enim impedit iustitiam belli, etiamsi in ipso caedantur innocen-
 tes, nam *Exodi XXI* scribitur: „Ego sum Deus zelotes, qui visito
 peccata patrum in filios usque in tertiam et quartam generatio-
 nem”. Ubi patet, quod licet filii non peccaverunt, puniuntur. Sic
 pro peccato Achar, qui regulam auream subtraxerat, alii puniti
 200 sunt, *Iosue VII*. Pro peccato Amalechitarum animalia eorum
 iussa sunt interfici, quibus, quia Saul pepercit, audivit a Samu-
 ele: Nescis, „quia peccatum hariolandi est, repugnare, et quasi
 scelus idolatriae, nolle acquiescere”, *I Regum XV*. Pro peccato
 Aegyptiorum possessiones eorum grandini traditae, iumenta et
 205 primogenita eorum morte consumpta sunt, *Exodi VII* et *VIII*
 capitulis. Pro peccato plebis Israeliticae electi eorum saepe sunt
 impediti et tandem prophetae ducti cum eis in captivitate, *III*
Regum XVIII.

185 Grat. C. 14, 5 (F I 738-742). 190-191 Sext. 5, 12, 37 (F II
 1123). 193-194 X 3, 11, 2 (F II 506-507). 196-198 Ex. 20, 5.
 199-200 Cf. Ios. 7. 202-203 1 Reg. 15, 23. 203-206 Cf. Ex. 9.
 206-208 Cf. 3 Reg. 18.

185 XXIII] A XIV BW 187 illud] A id BW 190 oberit] AW erit B
 193 actores] A auctores BW 194 Quaesivit] AB Quae sunt a nobis W
 200 VII] AB XII W

Sed dices: Scriptum est: „Filius non portabit iniquitatem patris”. 210

Ad quod dico, quod portat filius iniquitatem patris et subditus iniquitatem principis vel praesidis, quo ad poenam temporalem, non aeternam, aut quo ad poenam corporalem, non spiritualem. Unde nullus potest excommunicari pro altero, etsi potest interdici, vel a sacramentis non necessitate sed voluntate aut oblationibus altaris removeri. Excommunicari enim quempiam non est aliud nisi tradi satanae, XI, q. III: ‘Audi’. Nullus autem traditur satanae, nisi mortaliter peccet. Interdici autem potest quis propter magnitudinem peccati, quando ille, qui peccavit, non potest aliter compelli, et tunc punitur sine culpa, sed non sine causa. 220

Verum forte dicit quispiam: Si non peccant principes bella iusta moventes, caedendo innocentes, aut quod tempore guerrae bellatores nonnulli diversa peccata committant, igitur merentur, et sic effundendo sanguinem christianum merebuntur, quod videtur absurdum. 225

Ad quod dico, quod si gentiles idolatrae Deum verum ignorantes, templum Dei et sancta sanctorum profanantes, innocentes poenis variis afficientes, stupra, fornicationes et adulteria et innumera detestanda peccata committentes servire Deo dicebantur, non miretur, quod princeps catholicus effundens sanguinem inimicorum suorum, ipsum persequentium iniuste et maxime delere volentium, servire Deo dicatur. Ostenditur quippe *Isaiae* X et XXVII capitulo, qualiter Dominus dicat per prophetam: „Virga furoris mei Assur”, ipse autem non cognovit. 230 235

216-217 Grat. C. 11, 21, 3 (F I 648-649).

235 Is. 10, 5.

209 dices] A diceres BW

213 aeternam] AB autem quo ad aeternam W

222 dicet] A diceret BW

233 volentium] A quaerentium BW

234 XXVII] AB XXVIII W

per] om. BW

Assur enim erat virga furoris Domini, quia per eum innumeras gentes divina iustitia flagellare disposuit. Ipse vero non cognovit, quia in superbiam elatus, victoriam, quam assecutus erat, non Deo sed suis viribus attribuit. Unde contra eius superbiam

240 loquitur Dominus *Isaiae X*, dicens: „Numquid gloriabitur serra contra eum, qui secat in ea”, aut: „numquid gloriabitur securis contra eum, qui cedit in ea”. Quasi dicat: Sicut securis et serra nec secare, nec cedere ligna potest, nisi ab aliquo regatur, et ideo contra regentem se superbire non debet, sic fideles aut infideles

245 christianos peccatores punientes, Deo servire dicuntur. Si tamen ignorantes se ministros Dei impia vanitate superbierint, mercedem suae servitutis non nisi temporalem inveniunt, poenam vero suae superbiae non evadunt. Unde cum Dominus diceret de Nabuchodonosor, *Ezechielis XVIII*: ‘Quid dabo ei pro

250 labore, quod mihi servivit apud Tyrum’, statim subiunxit: ‘Da Domine, hoc est datam sibi provinciam Aegyptum et Aethiopicam’. Cum autem in corde superbiens postea diceret: „Nonne haec est Babylon, quam ego condidi in robore regni mei”, statim mutavit Deus rationabilem mentem eius et induit eum forma

255 bestiali, ut ab hominibus fugiens cum bestiis viveret, *Danielis IV*. Per quod patet, quod occulto Dei iudicio interdum pagani christianos, interdum christiani paganos, interdum christiani christianos flagellant. Omne quippe peccatum non potest esse sine poena, quia aut Deus punit aut homo, De poenitentia, distinctione prima: ‘Si peccatum’. Et quoniam commodosius possunt

260 christiani quandoque per christianos puniri quam per barbaros seu infideles, ideo id fit interdum Dei iustitia exigente.

240-242 Cf. Is. 10, 15. 249-252 Cf. Ez. 29, 18-20. 252-255 Cf. Dan. 4, 27-29. 258-260 Grat. D. 1 de poen., 82 (F I 1182).

238 erat] A fuerat BW 251 datam] AB da W 252 superbiens] BW
superbiam A 256 Per] AB Propter W 261 quandoque] om. W

Nec est differentia in ratione flagelli, an christianus delinquens per alium christianum vel infidelem puniatur. Et sic, si pagani per se imperscrutabili Dei iudicio ad puniendum christianos delinquentes quandoque moveantur, et ei bellando, interficiendo et peccatores de terra delendo servire dicuntur, cum etiam in bello iusto christianis iustam partem habentibus coniuncti, contra alios christianos malos pugnantes, Deo servire non dicantur? 265 270

Sed dicit aliquis: Non congruit principi catholico cum infidelibus societatem habere. Iudas enim Machabaeus, bellator nominatissimus, audita fama Romanorum, postquam foedera societatis cum eis contraxit, prius semper manens victor, tunc vero victus, bello interiit. Similiter Simon frater eius, tam diu victor exstitit, donec societatem, olim per Iudam Machabaeum cum Romanis contractam, renovasset, qui tamen cito, renovata societate eadem, occubuit. 275

Audi ergo, an licet regi vel principi catholico paganos in adiutorium contra christianos, iniuste ipsum damnificantes vel delere quaerentes, necessitate ductos inevitabili, invocare, quod in bello iniusto fieri non posse dubium non est sapienti. Remanet itaque quaestio dubia de iusto bello. 280

Et quidem tanta pulchritudo pacis esse dinoscitur, quod omnia, quae bona sunt, melius pacis tempore disponuntur et melius colitur auctor pacis, De reliquiis et veneratione sanctorum: 'Si Dominum', in Clementinis. Et nedum rationalia, immo bruta pacem quaerunt, quia mortem et perniciem, quantum possunt, declinant, et vegetabilia velut arbores, quae melius 285

272-275 Cf. 1 Mach. 8-9. 275-278 Cf. 1 Mach. 13-16.
286-287 Clem. 3, 16 un. (F II 1174-1177).

265 imperscrutabili] A inscrutabili BW 271 dicit] A diceret BW
congruit] AB convenit W 287 Clementinis] A Clementis BW ra-
tionalia] BW irrationalia A

290 germinant, si ventorum concussionibus carent. Unde rami arborum, dum quis frangere vel incidere ipsos velit, resistunt, quod non esset, nisi pacem habere velint. Nec mirum de creaturis, quod laborant, ut conserventur in esse et sic in pace, cum et ipsa bella, de quibus minime videtur, fiant propter pacem. Ac sic, si
 295 tam bona sit pax, ad quam omnes aspirant, si turbatur pax regni, merito tota potestas eius ad recuperandum eandem consurgit. Et si forsitan propter adversariorum fortitudinem se ipsa recuperare pacem non valet, quis sanae mentis imputare velit, quod sibi associatis tunc etiam infidelibus, si aliter providere non valet,
 300 pacem tam salubrem et utilem sibi procurat, cum id ius naturale concedat.

Et quoniam – ut ait Augustinus – „cum quis iustum bellum suscepit, utrum aperte pugnet an ex insidiis, nihil ad iustitiam interest”, „Dominus enim iussit loquens ad Iesum
 305 Nave, ut constitueret sibi retrorsum insidias, id est insidiantes bellatores”, XXII, q. II: ‘Dominus’. In quo datur intelligi, quod quantum ad iustitiam nihil refert, an christianos tantum vel christianos iunctis paganis quasi quibusdam insidiis, christiani principes uti possunt.

310 Ceterum, si possunt uti catholici principes in bello iusto balistariis, machinis, bombardis et similibus, fortius hominibus quibuscumque pro reprimenda iniustitia uti possunt, omnis enim homo est dignissima creaturarum mundi.

Item ius naturale idem est apud omnes; sed principes vim
 315 vi repellentes iure naturali tuentur, in quo cum paganis conveniunt, igitur quantum ad hoc ipsis uti possunt.

302-304 AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *Quaestiones in Heptateuchum*, VI, 10 (CCSL 33, p. 318-319). 305-307 Grat. C. 23, 2, 2 (FI 894); cf. Ios. 8.

292 de creaturis] BW *om.* A
 add. Iosue A *in marg.* BW

293 et] BW ut A
 314 ius] *om.* A

304 Iesum] *post*

Item bella sunt de iure gentium, quae quantum consonant iustitiae, ab Ecclesia amplectuntur; ergo nihil obviat, quin christiani, ut fiat satis iustitiae, quae preclarissima est virtutum, paganorum adiutorium, si aliunde non habent, invocare possint. 320

Nec obstat principi, si forsitan pagani rapere bona christianorum vel sanguinem effundere intendant, sicut nec obstat, si multitudo christiani exercitus deordinatam voluntatem habeat, dummodo princeps iustum bellandi animum habeat, qui belli iusti ductor exstat. Non est enim in voluntate principis, ut sibi subiectus 325 recte intendat, cum habeat liberum arbitrium unusquisque.

Item sicut in actibus virtutum moralium potest quis communicare pagano, et maxime si nititur ipsum ducere ad salutem, cum iustitia et magnanimitas sint virtutes cardinales communes fidelibus et infidelibus, in actibus ipsarum christianus 330 et paganus convenire possunt, quod esse potest in iusto bello.

Item christiani principes sub imperatore impiissimo Iuliano Apostata et idolatra turpissimo militabant et iusta bella exercebant, X, q. III: 'Iulianus', quae utique fieri poterant paganis coniunctis. Sed tunc illis licebat iniuste bellando coniungi, 335 ergo et nunc, cum nulla prohibitio specialis Ecclesiae videtur super hoc emanasse. Nisi quis diceret, quod oboedientia, quam exhibebant christiani sacrilego imperatori, ipsos excusaret, quae locum non habet in barbaris nationibus ad se iuvandum invitatis. Id tamen non obstat. Nam etsi in casu tali christianum 340 principem oboedientia non excusat pro eo, quod supra se gentilem superiorem non habet, iustitia tamen, cui incumbit, ipsum relevat, et ius naturale, quod reprimendum contrarium posse fieri concedit, prout prius dictum est, ipsum fulcit.

332-334 Grat. C. 11, 3, 94 (F I 669).

322 sicut] AW sic B
vandum BW

334 X] A XI BW

339 iuvandum] A adiu-

345 Item iusta bella pro pacis studio geruntur, ut mali coercean-
tur et boni subleventur, XXIII, q. IV: 'Displicet'. Ad quod invi-
tare paganos nedum non videtur esse ullum peccatum, immo
meritorium.

Item si pagani sine iusta causa invaduntur per christianos,
350 iuste bellant ad recuperandum terras suas vel patriam contra eos.
Nam, ut ait Innocentius, Extra. De voto et voti redemptione:
'Quod super his', quod terra a principio fuit communis, quous-
que usibus primorum parentum introductum est, quod aliqui
aliqua et alii alia sibi appropriant, nec fuit secundum ipsum
355 istud malum, immo bonum, eo quod naturale est res commu-
nes negligi et etiam quia communio discordiam parit. Et sic ea,
quae quis occupavit a principio, illius erant, eo quod in nullius
bonis adhuc erant nisi Dei, qui est Creator omnium et universa
subiecit dominio creaturae rationalis, propter quam fecit omnia,
360 *Genesis* primo. Igitur, si christiani sine causa castris aut rebus aliis
per christianos iniuste spoliuntur aut invaduntur, possunt sibi
paganos in adiutorium assumere ad recuperandum bona sua
seu pacem turbatam. Alioquin infidelis esset melioris condicio-
nis quam fidelis, quod esse non debet, „cum stultus non debet
365 esse melioris condicionis quam prudens”, Extra. De praebendis:
'Eum qui', Libro VI.

Ex quo patet, quod dominia et possessiones et iurisdictio-
nes licite sine peccato possunt esse apud infideles secundum
Innocentium, eo quod, ut ipse dicit, non tantum pro fidelibus,
370 sed pro omni rationali creatura, facta sunt: „Qui solem suum
facit oriri super bonos et malos”.

346 Grat. C. 23, 4, 38 (F I 917-919). 351-352 X 3, 4, 38 (F II 593-
594). 357-360 Cf. Gen. 1. 364-366 Sext. 3, 4, 18 (F II 1027).
370-371 Mt. 5, 45.

350 recuperandum] A recuperandas BW 359 quam] W quem AB
365 Extra] A om. BW 366 Eum] corr. Cum ABW

Patet etiam ulterius, quod non licet papae vel fidelibus auferre dominia sive iurisdictiones infidelibus, quia sine peccato ea possident et de iure.

Nec obstat, quod papa facit indulgentias illis, qui vadunt 375
contra Sarracenos ad recuperandum terram sanctam. Nam illa
est consecrata nativitate, habitatione et morte Iesu Christi, et
quoniam in ipsa non colitur Christus, sed perfidus Mahome-
tus, congruit, ut sit pugna ad recuperandum eam, quod colatur
a christianis. 380

Praeterea illa terra victa fuit ab imperatore Romano post
mortem Christi iusto bello, et ideo, quia iniuste spoliatum est
imperium, potuit Ecclesia ad suam iurisdictionem terram illam
advocare et dare licentiam contra spoliatores iuste bellandi.

Omnes igitur principes et milites timeant, ne sine causa 385
bella committant. Nullatenus si manifestum est, quod sit iniu-
stum bellum, arma moveant vel moventibus assistant ac in bello
iusto zelum iustitiae aut defensam patriae vel recuperationem
pacis intendant. Quod quidem potest esse iustum respectu prae-
cipientis, qui hoc praecipendi obtinet potestatem, XI, q. III: 390
'Iulianus', aut respectu oboedientis, si talis sit, qui obtempera-
re debeat, XXIII, q. III: 'Quid culpatur', dummodo clare non
liqueat, quod sit iniustum. Nam quamvis Iulianus Apostata
habuerit sub se milites christianos et mandaverit eis, quod aliqua
facerent, quae divinae legi obviarent, recognescebant imperato- 395
rem caeli, ut in praedicto capitulo: 'Iulianus'.

Potest etiam iustum esse bellum intuitu eius, propter
quod fit, ut pote propter iniuriam propulsandam vel iustitiam

390-391 Grat. C. 11, 3, 94 (F I 669). 391-392 Grat. C. 23, 1, 4 (F
I 892-893). 393-396 Grat. C. 11, 3, 94 (F I 669).

392 III] A I BW
stota W

Quid] A Quod BW

393 Apostata] AB Apo-
stata W

exsequendam, XXIII, q. V: 'Cum homo'. Unde si deordinatum
 400 quis habeat animum, etiam in bello licito, intentio sua mala facit
 sibi bellum iniustum, XXIII, q. I: 'Militare'.

Si vero rectum animum bellando iuste habeat, non contri-
 stetur, etiamsi sanguinem centum vel plurium hominum effun-
 dat, quoniam non poena, sed meritum sibi debetur et gloria.
 405 Nullus militum etiamsi mori debeat in bello publico et iusto
 coniunctus principi suo, visis hostium aciebus pudenter terga
 vertat, quoniam melius est eum mori virtuose in bello quam
 videre mala gentis suae et sociorum. Si enim sibi de militia placu-
 it gloriari, placeat actus militiae, qui potissime viget in bello.
 410 Omnes summopere curent, ut principem suum protegant et
 conservent, nam si per apum incuriam rex aut princeps ipsarum
 moriatur, omnes pariter moriuntur. Propter quod gloriosius est
 subditis mori cum rege suo in bello, quam turpiter fugiendo,
 etiamsi non sequatur mors corporis, civiliter mori.

415 Nullus in exercitu regis vel principis mandatum ipsius lici-
 tum, quod aut ordinationem respicit, aut tutelam vel defensam,
 aut quod a rapinis restringit, condemnat vel frangat, quoniam
 si quae tunc rapit aut facit, occasione iusti belli minime excusa-
 tur pro eo, quod mandatum principis suis actibus contrarium
 420 parvipendit.

Nullus principem catholicum temerarie iudicet, scriptum
 est enim: „Principem populi non maledices”. Unde Sapiens
 prohibet, etiam in occulto, ne quis detrahat principi, sic
 inquires: „In occulto ne detrahas principi, quia et aves caeli
 425 portabunt super te sententiam”.

399 Grat. C. 23, 3, 19 (F I 936). 400-401 Grat. C. 23, 1, 5 (F I 893).
 422 Act. 23, 5. 424-425 Eccle. 10, 20.

405 et] A vel BW 408 sociorum] W sanctorum AB 409 placeat]
 A placeant BW viget] A fulgent B W 410 principem] om. W
 421 Nullus] AB Nec W 424 ne] AB non W

Qui vult, intelligat, quod paganos contra malos christianos principi catholico in necessitate inevitabili, si aliter humanitus sibi providere non potest, invocare ad bellum iustum non est malum.

Sic omnes pacem diligant, quod etiamsi opus est, ut pax sit 430 in terra, morti se exponant, quatenus servientes Domino Deo prout debent in pace temporali, ad pacem aeternam, ubi nullus persecutor, qui turbare ipsam valeat, appropinquat, feliciter valeant pervenire. Quod nobis praestare dignetur Patris sapientia, Dei unigenitus, semper et per secula benedictus. Amen. 435

430 ut] BW quod A 434-435 dignetur ... Amen] om. W Patris ...
Amen] om. B

SERMO XXXI

DE NOBILITATE ET QUALITER QUIS

AD EAM POTERIT PERVENIRE

Af. 75va-77rb; Bf. 71ra-72va; Wf. 58rb-59va

- 5 „Sapientiam Dei praecedentem omnia, quis investigabit”, *Ecclesiastici* primo. Fratres dilecti, si sapientia Patris aeterni tam est occulta, quod nemo novit eam nisi Pater et Spiritus, qui a Patre et a Verbo Dei, qui est increata sapientia, procedit, si tam est invisibilis, quod nedum lux eius excedit oculos hominum, sed
10 etiam omnium angelorum, si tam sit ineffabilis, quod omnes linguae deficiunt a laude eius, si nedum sit inenarrabilis, sed superinenarrabilis, superineffabilis, superinaestimabilis, superinvisibilis, superinaccessibilis, quis est, qui ipsam ‘sapientiam Dei praecedentem omnia investigabit’? Quis est, qui generationem
15 eius a Patre poterit enarrare? Quis est, qui incarnationem eius ex purissimo sanguine, unionem divinae et humanae naturae, natiuitatem eius de intemerata virgine, cum dicat *Isaias*: „Generacionem eius quis enarrabit?”, et Ioannes Baptista asserat „se minus idoneum corrigiam calciamenti eius solvere”, investigare possit?
20 Nullus ergo magisterium divinae sapientiae, quo se humanitati supermirabiliter coniunxit, nullus secretum maiestatis

5 Eccl. 1, 3. 17-18 Is. 53, 8. 18-19 Cf. Io. 1, 27.

5 investigabit] ABV investigavit W 6 Fratres] om. W 13 super-
inaccessibilis] AW superaccessibilis B 14 investigabit] AB investigavit W
20 quo] AB quae W

paternae, qualiter de illa occulta et invisibili mansione descen-
dens ad terras Patris sapientiam hominibus aperuit, erudiens
nos, ut abnegantes omnem impietatem et saecularia sobrie et
iuste vivamus expectantes beatam spem et adventum gloriae 25
magni Dei.

Nullus quippe totaliter noscit illam inaestimabilem sapien-
tiam, quae ab aeterno „ex ore Altissimi prodiit, primo genita
ante omnem creaturam”, nisi Trinitas beata et unaquaeque in
divinis persona. Nam quamvis Seraphin videndo ipsam inca- 30
lescat, Cherubin aspiciendo lumen eius intelligat, throni gloria
maiestatis eius repleantur, dominationes regni sui magnificen-
tiam speculentur, principatus ab ipsa principandi recipiant,
potestates arcendi daemones assumant, virtutes miracula faciant,
archangeli magna et angeli minora annuntiant et „omnes cives 35
caelestes continue in ipsam prospicere desiderant” propter inef-
fabilem eius pulchritudinem, eo quod est splendor Patris et
figura substantiae eius. Portans omnia verba virtutis suae, tanto
melior angelis, quanto differentius prae illis nomen hereditavit,
cui enim unquam Deus Pater dixit angelorum: „Filius meus es 40
tu, ego hodie genui te”, videlicet ab aeterno. Sunt quippe angeli
Dei, ministri Altissimi et adoptionis paternae filii, sed unus est
eius unigenitus, increatus, aeternus et immensus, cui generando
Pater contulit omnem suam substantiam, fundit tamen et trans-
fudit, sed non a se abdicavit, quia unius et eiusdem naturae Pater 45
est et Filius, immo et Spiritus Sanctus, unus Deus altissimus et
aeternus, creator et universorum solum et unicum principium.

Unus est itaque Filius Patri aeterno dilectus et unus amor
Patris et Filii condilectus. Pater siquidem diligit Filium illo
amore, qui caritas est Patris et Filii, de quo Ioannes in *Canonica* 50

28-29 Cf. Eccl. 24, 5. 35-36 1 Pe. 1, 12. 40-41 Ps. 2, 7.

32 eius] *om.* W 41 tu] *om.* B te] *om.* W

ait: „Deus caritas est, et qui manet in caritate, in Deo manet et Deus in eo”. Unus, inquam, filius patris, qui etiam est unicus matris, a patre natus sine tempore, a matre sine semine, a patre lumen de lumine, ex matre homo de virgine, a patre Deus de Deo, ex matre
 55 homo de homine, a patre principium omnium visibilium et invisibilium, ex matre sumens initium. Cuius generatio, tam aeterna quam temporalis, investigari non potest, quia stupenda et admirabilis Dei sapientia, etsi credi debet et potest, quod a patre est genita et ex matre orta, terris illuxerit, investigari tamen non poterit.

60 Propter quod Sapiens dicebat: ‘Sapientiam Dei praecedentem omnia quis investigabit’, quasi dicat: nullus. Et cur, nisi quia, ut ait beatus Maximus in sermone *De nativitate*, qui incipit: ‘Hodie, fratres carissimi, Christus natus est’, „absurdum est, ut ineffabilem Deum infirmissimo fragilitatis nostrae sermone
 65 pensemus, amentiae res est, ut operationes maiestatis immensae inter exigua corruptibilis oris nostri conemur verba concludere. Quomodo comprehenderet homo Deum, factus ingenitum, mortalis aeternum? Si ergo investigare niteris, qualiter Deus in hominem vel homo transivit in Deum, investiga, si potes,
 70 quomodo ex nihilo factus est mundus, caelum unde resplenduit, aquarum liquor, terrae soliditas qua ratione subsistunt, quomodo etiam de terra homo, de masculo femina?” Et paucis interpositis inquit: „Si ergo te ipsum, homo, et quae propter te facta sunt, comprehendere non vales, qua praesumptione, qua
 75 stultitia tui ipsius atque omnium discutis Creatorem?” Haec ille.

Et ideo credere non scrutari mysteria nativitatis Verbi Dei congruit et oportet. Verum, quia nobilis illa Dei sapientia

51-52 1 Io. 4, 16. 62-72 MAXIMUS TAURINENSIS (PSEUDO-), *Homiliae*, 10 (PL 57, 243B-C). 73-75 MAXIMUS TAURINENSIS (PSEUDO-), *Homiliae*, 10 (PL 57, 244A).

51-52 et Deus in eo] AB etc. W 55-56 et invisibilium] om. W 61 investigabit] AB investigavit W

nec dignatur in ignobilibus habitare, eo quod „non habitet in corpore subdito peccatis”, sciamus inter nobilitatem et ignobilitatem veram distinguere. Siquidem, ut ait Chrysostomus, 80
Super Matthaeum, homilia XLIV, quod „una est nobilitas sola: voluntatem Dei facere, et hic est modus nobilitatis, ut nec in filiis magnum sapiamus, nisi virtutem eorum habeamus, nec in patribus nobilibus, nisi similes eis fuerimus”. Haec ille. Et beatus Hieronymus, *De coniugio*: „Sola apud Deum libertas est: non 85
 servire peccatis, summa apud Deum nobilitas: clarere virtutibus”.

Ex quibus patet, quod multi secundum mundum nobiles, multum ignobiles, et multi populares, veri nobiles consistunt. Fateor quidem esse honorandos nobiles, quia hoc ipso movetur, ne a parentum virtuosorum vita degenerent. „Nonnullis 90
 tamen – secundum beatum Gregorium, II *Dialogorum* – solet nobilitas generis parere ignobilitatem mentis”. Et tales de nobilitate sua faciunt sibi quoddam castrum vel clipeum ad peccandum vel defendendum se in peccatis. Unus enim dicit: ‘Abstine- 95
 re non potui a peccatis.’ Sed cur, nisi quia voluptate fuit vinctus, voracitate concussus, ebrietate coactus. Alius quam pluries pro exemplo pernicioso allegat, cum tamen non minus ardebunt, qui cum multis ardebunt. Alius non reputat peccatum, sed qui stultus est in culpa, erit sapiens in poena. Alius dicit: Commu- 100
 ne bonum regni procuramus et sanguinem pensamus, non est nobis, si quempiam opprimimus, imputandum. Sed hi audiant, quid militibus Ioannes Baptista responderit: „Neminem concusseritis, sed estote contenti stipendiis vestris”. Si ergo quis concutit, tamquam concussor Ioannis sententiam damnatur. Et diversi

78-79 Sap. 1, 4. 81-84 IOANNES CHRYSOSTOMUS, *Super Matthaeum*, hom. 44 (PG 57-58, 465-466). 85-86 *Epistulae ad Hieronymum*, 148, 21 (CSEL 56, p. 347). 90-92 GREGORIUS MAGNUS, *Prolegomena*, 23 (SChr., *Dialogorum* ..., II, 23, 2; 260, p. 206). 102-103 Lc. 3, 14.

92 parere] AB parare W

105 diversas quaerunt, quas transeo, excusationes in peccatis, de nobilitate minus prudenter gloriantes. Et hinc est, quod beatus Petrus apostolus, ut habetur *I Petri* II, inquit: „Quasi liberi, non quasi velamen habentes militiae libertatem”.

Non igitur se nobiles in peccatis genere nobilitatis defendant nec ignobiles nobilibus invidiant, immo studeant, ut
110 veram nobilitatem habeant. Multi enim humili loco nati, clari propter virtutum insignia facti sunt a Deo, quod orbis nobilitatem eorum commendat. Et si gentiles inspicimus: Ecce Tullus Hostilius, quem „in cunabulis accepit agreste tugurium, eius
115 adolescentia in pecore pascendo fuit occupata, validior eius aetas imperium Romanum rexit”. Ecce „Socrates non solum – ut ait Valerius Maximus, libro III, capitulo IV – hominum consensu, verumetiam Apollinis oraculo sapientissimus iudicatus, de marmorario patre natus, ad clarissimum gloriae lumen acces-
120 sit”. Ecce, si itur ad fideles, piscator est factus dominus orbis, cui Dominus dedit potestatem ligandi et solvendi. Et Christus non multos nobiles secundum carnem elegit, sed pauperes, ut superbiam nobilium retunderet, et quia humilia respicit et alta a longe cognoscit.

125 Quid autem sit nobilius vel ignobilius audiatis, magister quippe Alanus in monte Pessulano requisitus a militibus: ‘Quid est nobilius’, respondit: ‘Dare’. Quod cum laudassent, interrogavit ipsos de altera quaestione: ‘Quid est ignobilius’. Qui dum nescissent solvere nec poterant in unam sententiam concor-
130 dare, dixit: ‘Ignari nescitis, quod si dare est nobilius, igitur

107-108 1 Pe. 2, 16. 114-116 VALERIUS MAXIMUS, *Facta et dicta memorabilia*, 3, 4, 1 (t. 1, p. 187). 116-120 VALERIUS MAXIMUS, *Facta et dicta memorabilia*, 3, 4, ext. 1 (t. 1, p. 190).

119 marmorario] corr. marinario ABWV 121 Dominus] AW Deus B
125 nobilius vel ignobilius] AW nobilibus vel ignobilibus B 129 nescissent] AB negassent W 130 Ignari] W Ignavi AB

aufferre – ignobilius’. Et ideo subintulit: ‘Vos estis rusticissimi, qui numquam datis, sed capitis’.

Nobilis, carissimi, actus est Deo servire, qui non preaecepit nisi nobilia, ignobilis est diabolo deservire, qui non requirit nisi latibula et peccata. Eo quod omnis, qui male agit, odit lucem. 135
Multum nobilis est, qui filius adoptionis Dei est, multum ignobilis est, cuius pater diabolus est, sicut quibusdam dixit Christus: „Vos ex patre diabolo estis”.

O quam pauci sunt homines, qui vere nobiles dicantur! Omnes volunt boni dici, sed non omnes virtuose agere dignantur. Tu ergo, cui parentum gloria minime suffragatur, multum gaude, si non ignobilitaris peccato. Sed inquires: ‘Qualiter ad hanc nobilitatem perveniam?’ Ad quod respondeo: „Declina a malo et fac bonum”, aut indicabo tibi, o homo, quid sit bonum et quid Dominus requirat, ut ad nobilitatem Dei et sanctorum 145 nobilitatem pervenias. Fac iudicium et iustitiam et sollicitus ambula cum Deo tuo, memento semper Creatoris tui memorare et novissima tua et in aeternum non peccabis. Fac iudicium inter virum et virum, ut non te seducat consanguinitatis linea, non corrumpat pecunia, non a iusto summoveat ira. Ita iudica 150 magnum sicut parvum, non sic pro divite et aliter in paribus terminis feras sententias pro paupere, sciturus, quod in quocumque iudicio iudicaveris, iudicaberis in futuro.

Iustitiam nedum fac, sed dilige, nulli noceas, omnibus prodesse quantum potes contendas, quid tibi non vis, alteri non 155 facias, quod minime tibi vis fieri, alii non facias, bonos honora, malos perseguere, detrahentibus resiste, adultores fuge, aliena

138 Io. 8, 44. 143-144 Ps. 36, 27.

134 deservire] AB servire W 139 vere] AB veri W 144 indicabo]
AB indicabit W o homo] AW homo B 146 nobilitatem pervenias]
AW pervenias B 147 memento] AW nemto(?) B 148 et] om. W
150 summoveat] AB semoveat W 156 quod ... facias] om. W

nedum noli tangere, sed etiam concupiscere, divitiae, si affluent,
 noli cor apponere, Deum time, regem honora, praelato oboe-
 160 dientiam exhibe, maioribus assurge, aequalibus condescende,
 minores ne contempnas, „quasi a facie colubri fuge peccatum”, et
 nedum malum non facias, sed etiam noli consentire, quia „non
 solum, qui mala agunt, sed qui malis consentiunt, digni sunt
 morte”.

165 Iudex iuste non per sordes iudicet, rex Deum supra se esse
 recognoscat et plus amabilem quam terribilem populo se osten-
 dit, sanctam Ecclesiam usque ad sanguinem defendat. Miles armis
 iniustitiam propulset et nihil nisi peccatum timeat. Agricola et
 colonus fideliter domino deserviat. Mercator fraudes in merci-
 170 moniis non apponat. Virgo quaelibet amatores non assumat nec
 amatorum placentiis deliniri quaerat. Coniugata se de corpore
 mariti esse recognoscat, et ideo cum sit pars mariti, ad alterum
 non declinet; in timore Dei, non in voluptate alter alterum cogno-
 scat, dies festos honoret, debitum tamen exigenti, si evadere non
 175 potest, reddat; nullus alterum in minimo etiam praetextu devotio-
 nis defraudet, ne temptet eos satanas. Vidua delicata non quaerat,
 quoniam „quae nutritur deliciis, mortua est”.

Nullus alium supplantet, non in negotio circumveniat, non
 usuram exerceat, non sensu aut ingenio decipiat et quid plus:
 180 omnes homines ad salutem, prout est sibi possibile, dirigat, in
 omnibus honorem Dei quaerat, silere magis quam loqui consue-
 scat. Sic enim agendo poterit ad Dei ‘sapientiam praecedentem
 omnia’ et ad ipsius pulchritudinem videndam pervenire. Quod
 nobis praestare dignetur Iesus Christus etc.

161 Eccl. 21, 2.

162-164 Cf. Rom. 1, 32.

176 Cf. 1 Cor. 7, 5.

177 Cf. 1 Tim. 5, 6.

169-170 mercimoniis] A caerimoniis BV mercanionis(?) W 180 ad sa-
 lutem] om. W 183-184 Quod ... Christus etc.] A Iesus ... etc. om. B Ad
 quam nos per W

SERMO XXXIII

SERMO ISTE EST DE PERPLEXITATE MULTIPLICI IN XIII

CASIBUS CUM SOLUTIONIBUS EORUMDEM

Af. 80va-83ra; Bf. 75ra-77ra; Wf. 61va-63ra

„Prudentia servabit te, ut eruaris a via mala”, *Proverbiorum.* 5
Quamvis opus sit prudentia et sapientia ad vincendum mali-
tiam et astutiam satanae multiplicem subvertendum in omni-
bus motibus, incitamentis et modis vitiorum, potissime tamen
requiritur prudentia et sapientia, dum et quando menti occurrit
perplexitas vel scandalum, ut quis subtiliter nervos testiculorum 10
Leviathan perplexos discernens eruatur a via mala, ne „relinquat
iter rectum et ambulet per vias tenebrosas”.

Et quidem, si occurrit iuris perplexitas, quae forsitan facit
dubium ex eo, quod inveniuntur super aliquo faciendo aut
fugiendo diversae sanctorum patrum auctoritates, per solu- 15
tionem contrariorum contrarietas ad concordiam est redu-
cenda. Nam cum in iure nulla realis contrarietas, nisi sit ius
abrogatum, sed tantum superficialis, propter quam videntur
interdum esse adversa, quae sunt diversa, restat ut in superficie
contraria sint ad concordiam reducenda. Si vero oritur in facto 20
perplexitas, quod fit, cum diabolus, qui mille nocendi modos
habet, ita sua suggestione fallaci nonnullos involvit et quasi

5 Prov. 2, 11-12. 10-11 Cf. Iob 40, 12. 11-12 Cf. Prov. 2, 13.
15-91 RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa de poenitentia*, III, tit. 30,
§ 5-7 (p. 704-706).

14 inveniuntur] AW inveniunt B aut] AB vel W 21 fit] *del.* B

inextricabilem labyrinthum eis facit, ut si forsitan peccatum fugere
 appetant, hoc sine aliquo peccati laqueo non evadent, aut forsitan
 25 si dubium unum quaestionum satanae dissolvit, alia quasi
 hydrae capita statim succrescunt, sed sophisticet quantumlibet
 materiam satanae astutia. Praesto est quaerentibus se Dei sapien-
 tia, ut det illis prudentiam, quae nodos resolvat et licet sustineri
 possit, quod si inter duo sit animus perplexus, minus malum sit
 30 eligendum, hoc est quod alias secundum se consideratum minus
 esset peccatum, quia tamen veritate inspecta non potest aliquis
 inter duo mala sic esse perplexus, ut de necessitate ad alterum
 illorum perpetrandum sit astrictus. Tunc enim aut redditur
 homo perplexus per errorem conscientiae, quia trepidat forte
 35 timore, ubi timor non est, et facit sibi conscientiam, ubi non
 est facienda, et tunc ad consilium Scripturae Sanctae vel sapien-
 tum errorem debet deponere, quo facto nulla erit perplexitas.
 Vel forte homo perplexitatem incurrit propter pravam volun-
 tatem, quam quis non vult deponere. Non mirum ergo, quod
 40 incidit in perplexitatis periculum, cum etiam propter libertatis
 arbitrium quis ad malum declinans incurrat damnationis detri-
 mentum. Unde Augustinus in libro *De praedestinatione*: „Vasis
 irae numquam redderet Deus interitum, nisi inveniretur homo
 spontaneum habere peccatum, nec Deus peccanti iuste inferret
 45 poenam, si homo ex praedestinatione Dei cecidisset in culpam”.

Verumtamen, si voluntate depravatus incidat in perplexita-
 tis periculum, ut quasi necessitate coactus inter duo mala unum
 assumere debeat, ad minus malum declinet, ut saltim Deum
 vel proximum minus offendant, qui tamen voluntatem peccan-
 50 di deponeret, quo artaretur, ad delinquendum non haberet. Pete

42-45 Grat. C. 23, 4, 23 (FI 907).

22 inextricabilem] AB inextricabilem W 23 labyrinthum] W laborintum
 AB 24 aut] AB ac W 38 quam quis] AB quamvis W 40 cum
 etiam] AW cum B 48 Deum] om. B

igitur, fili, a vera sapientia, quae Deus est, prudentiam, quae servet te, ‘ut eruaris a via mala’, ut autem perplexitatis tibi materia amplius liqueat, exemplariter est de eadem videndum.

Pone igitur, quod sacerdos indutus ad missam usque ad Canonem perveniat et ad illa verba exclusive, per quae conficitur Corpus Christi, et occurrat suae conscientiae aliquid mortale, quid faciet? Si enim procedat, videtur quod peccat mortaliter conficiendo et sumendo, eo quod iuxta sententiam Apostoli: „Iudicium sibi manducat et bibit”. Si vero non conficiat, sed fingat se conficere, peccat gravius, Extra. De celebratione missarum: ‘De homine’. Si autem in toto dimittat, magnum scandalum generat, et utique „vae homini, per quem scandalum venit”. Ecce inter tria iste est perplexus! Sed nimirum, ut perplexitatem evadat in hoc casu, inter haec eligat viam tutiorem, secundum canonistas et theologos: Raymundum et Petrum in scripto *Super IV Sentent.*, distinctione IX, et Thomam, distinctione XII, ut videlicet corde poeniteat et conteratur ac doleat, quod ita tarde poenitet et proponat, quantum cito opportunitatem habuerit, et sic conficiat et sumat, et nullatenus sumat hostiam non consecratam pro consecrata. 55 60 65 70

Item pone: Sacerdos tenet concubinam in domo, parochiani, quibus de hoc constat, vident ipsum indutum, quid facient? Si enim missam eius audirent, faciant contra conscientiam, et ita aedificabunt ad gehennam, Extra. De restitutione spoliatorum, capitulo ‘Litteras’, praesertim, quia id intelligunt per Nicolaum papam et Alexandrum prohibitum, quorum *Decretum* canit, 75

59 1 Cor. 11, 29. 59-61 X. 3, 41, 7 (F II 640). 62 Mt. 18, 7.
65-66 PETRUS DE TARANTASIA, *In Sent.*, IV, dist. 9 (p. 99-106).
66 THOMAS DE AQUINO, *Scriptum*, IV, dist. 12, q. 1 (t. 4, p. 495-522).
74-75 Cf. X 2, 13, 13 (F II 286-288).

53 eadem] AB ea W 67 ac] B et A atque W

quod „nullus audiat missam sacerdotis, quem scit indubitanter concubinam habere”. Si autem non audiunt, contemnere sacramenta Ecclesiae videntur, non enim quales sacerdotes, sed quid
 80 de Deo dicant, attendi debent. Sed revera, determinatum est hodie Extra. De cohabitatione clericorum et mulierum, capitulo ‘Vestra’, ubi dicitur, „qualiscumque sacerdos sit, quae sancta sunt, coinquinari non possunt”, et in fine capituli dicitur: „Sine dubitatione teneatis, quod a clericis et presbyteris, quamquam
 85 fornicariis, quamdiu ab Ecclesia tolerantur, nec habent operis evidentiam, licite divina mysteria audiantur et alia recipiantur sacramenta”. Sic ergo, quia „quantumcumque pollutus, non potest divina polluere sacramenta”, namque sunt sancta, coinquinari non possunt, praecipitur, quod „communio a sacerdote
 90 quantumlibet malo recipiatur, donec iudicio episcopi reprobetur”, XV, q. ultima: ‘Sciscitantibus’.

Item pone de religioso vel sancto, qui habet puram et serene conscientiam apud Deum, multi tamen de ipso malum suspicantur et sic scandalizantur, quid faciet? Videtur, quod
 95 sufficiat sibi conscientia sua. Unde Apostolus: „Gloria nostra haec est testimonium conscientiae nostrae”, et maxime, cum habeat testem Deum in caelo, iuxta quod *Iob* inquit: „Ecce in caelo testis meus”. Et ideo, cum talis habet testimonium in corde et in caelo, videtur, quod dimittere debeat stultos stulte
 100 loqui, XI, q. III: ‘Inter verba’. Ex alia parte videtur, quia cum

77-78 Grat. D. 32, 5 (F I 117). 80-87 X 3, 2, 7 (F II 456).
 87-91 Grat. C. 15, 8, 5 (F I 760). 95-96 2 Cor. 1, 12. 97-98 Iob
 16, 20. 99-100 Grat. C. 11, 3, 55 (F I 658).

80 debent] W debet AB 81-82 et mulierum, capitulo] A et mulierum B
 in capitulo W 82 Vestra] AB Vestra novit W 83 Sine] AW si B
 84 quod] corr. quia(?) ABW 91 Sciscitantibus] A scititantibus B sciscitandum W
 97 testem Deum] A testem Deum, testem B Deum testem W
 99 stulte] A om. BW 100 cum] om. A

nihil cum scandalo est agendum, necesse est ergo, ut iste suspicionem, quantum potest, removeat. Dicit enim Apostolus: „Si esca mea scandalizaverit fratrem meum, non manducabo carnes in aeternum”. Et Augustinus ait: „Melius est mori fame quam idolothytis vesci”. Praeterea non solum multitudinis vel maiorum, sed etiam pusillorum scandalum est vitandum. Dicit enim Veritas: „Qui scandalizaverit unum de pusillis istis, qui in me credunt, expedit ei, ut suspendatur mola asinaria in collo eius, et demergatur in profundum maris”, hoc est ad artam poenitentiam agendum detrudatur, *Matthaei* XVIII. Sed revera, talis debet, quantum est in eo, satisfacere ostendendo intentionem suam et causam suspicionis et speciem mali removendo. Non enim sufficit a malo, sed ab omni specie mali abstinere. Sicque quamvis interdum „sufficiat nobis vita nostra, aliis tamen est necessaria fama nostra”, XI, q. III: ‘Non sunt audiendi’.

Hinc Christus, ut daret nobis exemplum vitandi scandalum, solvit tributum, dicens Petro: „ne forte scandalizemus eos”. Et Apostolus inquit: „Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes”. Si autem illi, qui suspicantur, nolunt a suspicando recedere nec satisfactionem istius recipere, sufficit suae conscientiae, quod doleat, quia illi in hoc peccant.

„Subtiliter ergo inter scandalum et scandalum est distinguendum”, quoniam si dictum, factum aut signum alicuius, cuius occasione alii trahuntur ad peccandum, est in se malum,

102-104 1 Cor. 8, 13. 104-105 AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *De bono coniugali*, XVI, 18 (CSEL 41, p. 211). 108-109 Mt. 18, 6. 114-115 Grat. C. 11, 3, 56 (FI 659). 118 Mt. 17, 26. 118-119 Rom. 12, 18.

102 removeat] AB amoveat W 104 quam] AB quam tibi W 105 idolothytis] *corr. sec. ed.* idolatit(?) A idolaticis B idolatis W Praeterea] AW Propterea B 106 pusillorum] AW pusillum B 109 demergatur] A immergatur B mergatur W 114 nobis] *om.* B 115 III] AW VI B

est omnino fugiendum. Si vero dictum, factum aut signum est in se bonum, quod fit aliis occasio peccandi, si tale est bonum, quo non omisso non esset salus omittenti, Extra. De renuntiatione: 'Nisi cum pridem', paragrapho 'Pro gravi', non est illud bonum, 130 quantumcumque homines scandalizantur, omittendum. Nulla enim opera, quae sine peccato mortali dimitti non possunt, sunt pro vitando scandalo dimittenda, sicut nec debent pro vitando scandalo committi, quae sine peccato mortali non possunt committi, ab illis tamen, quae sine mortali peccato committi 135 possunt et dimitti, est pro scandalo cessando cessandum.

Ex quibus patet, quod pro nullo scandalo deberet quis peccare mortaliter doctrina, praedicator enim vel doctor non debet pro aliquo scandalo falsum docere vel dicere evitando, licet possit et debeat tacere, si omnes obstinati fuerint et deteriores efficientur ex doctrina, XI, q. III: 'Quando ergo ecclesiasticus 140 vir'. Tunc enim, si verba salutis malis contemptibilia praedicaret, „margaritas proiceret ante porcos”. Similiter nec iudex falsam sententiam, nec testis falsum testimonium pro aliquo scandalo vitando debet proferre. In his enim casibus „utilius scandalum 145 nasci permittitur, quam veritas relinquatur”, Extra. De regulis iuris: 'Qui scandalizaverit'.

Item pone: Dictat mihi conscientia, quod talis scandalizabitur, nisi dedero ei librum meum aut si petiero ab eo coram iudice res ablatas. Numquid propter vitandum scandalum 150 teneor ei dare rem meam aut a repetitione eius cessare, posito,

126-129 X 1, 9, 10, § 6 (F II 109). 140-141 Cf. Grat. C. 11, 3, 23 (F I 650). 142 Cf. Mt. 7, 6. 144-146 X 5, 41, 3 (F II 927).

128 non omisso] A omisso B emisso W renuntiatione] A restitutione BW 129 pridem] A pridam BW illud] AB id W 132 debent] om. W 132-133 vitando] AW vitendo B 133 sine peccato] om. A 133 peccato] om. B 140 ergo ecclesiasticus] add. sec. ed. 142 margaritas] AW marritas B 145 nasci] AW nosci B 148 petiero] BW petierit A 150 cessare] AB cessabo W

quod mihi sit etiam ipsum scandalum ex hoc revelatum. Ex una enim parte grave est homini carere re propria propter scandalum cuiuscumque, ex altera parte inhumanum est et crudele viscera miserationis non ostendere pereunti. Sed revera, secundum Vilhelmum canonistam: Si status meus vel familiae non est in tuto, hoc est quia pauper sum et sum in periculo in patientiam incidendi vel murmurandi contra Deum, non teneor dare rem meam vel a repetitione eius cessare, cum caritas ordinata incipiat a se ipso et debeam plus me et meos quam extraneum diligere; si autem ex hoc nullum mihi vel familiae periculum immineret, propter vitandum scandalum deberem sibi dare rem meam vel a repetitione ipsius cessare; hoc adiecto: si credo ipsum re mea bene usurum, alias non, nam si ipsa male esset usurus, darem gladium in manu furiosi, sicque, quo relevare debui, pugnarer,

Item pone: Aliquis habet conscientiam stramina, quae ad modum crucis sunt, calcare. Si calcat, facit contra conscientiam, „omne autem, quod non est ex fide, peccatum est”, *Ad Romanos* XIV. Si non calcat, levis est et pussilanimis, sicque manente conscientia erronea perplexus est. Sed nimirum: talis potest et debet talem conscientiam deponere per se vel alterius consilium, secundum Petrum, *Super II Sententiarum*, et Thomam, *Prima Secundae*, q. XXX, articulo V et VI.

Item pone: Aliquis accedit ad communicandum et tandem remorsum habet conscientiae accedere, quid faciet? Si accedet, aget contra conscientiam, si non, scandalum generabit. Sed certe secundum Petrum: Peccator contritus, quando vult communicare, si habet copiam sacerdotis, qui eum possit

155 VILHELMUS canonista: *Non inveni.* 167 Rom. 14, 23. 171
 Cf. PETRUS DE TARANTASIA, *In Sent.*, II, 41, q. 1 (p. 338 sqq.). 172 THOMAS DE AQUINO, *STh.*, I-II, 19, 5-6. 176 Cf. PETRUS, *ut supra.*

151 scandalum] A scandalizandum BW 158 eius] A ipsius BW
 161 vel] A et BW 162 adiecto] AB adicto W 176 quando] AW vel B

absolvere, peccat sine confessione communicando, quia ad
sacramentum istud sumendum requiritur reconciliatio secun-
180 dum iudicium Ecclesiae, si autem non habet et imminet aliqua
necessitas communicandi vel celebrandi, at quia timetur scan-
dalum populi vel iam incepit ministerium sacramenti, vel alius
sacerdos officians amisit loquelam, tunc non peccat sumens
cum proposito confitendi.

185 Item pone: Aliquis est in mortali peccato et ecclesiam
ingreditur, corpus Christi levatur, quid faciet? Si enim inspexe-
rit, Christum contra se provocare videtur, si non, notabitur. Sed
certe talis, si caute per humilitatem abstinet a videndo, laudan-
dus est, concordant Petrus et Thomas, dicit tamen Albertus in
190 *Scripto*, distinctione XI, quod peccator videre potest corpus
Christi, sed non multo aspectu propter humilitatem, immo
potius viso corpore percutiat pectus in poenitentia, quod non
sit dignus in conspectu et visu remanere tantae sanctitatis.

Item pone: Sacerdos scit parochianum esse in mortali
195 peccato, qui petit eucharistiam, quid faciet? Si dabit indigno,
videtur quod indigne ministrabit, si non, deteget peccatorem.
Solutio huius secundum Thomam, quod si esset peccatum
occultum et exigit in occulto, debet ei denegare et monere eum,
ne publice petat, si autem exigit in manifesto, debet ei dare, De
200 consecratione, distinctione III: 'Non prohibeat', alias enim esset
revelator criminis vel proditor confessionis.

189-190 ALBERTUS MAGNUS, *In Sent.*, IV, dist. 13, E, 18 (t. 29, p. 363).
qula 6, ad 2 (t. 4, p. 383). THOMAS DE AQUINO, *Scriptum*, IV,
dist. 9, q. 1, art. 3, qula 2, ad 2 (t. IV, p. 111). 197 THOMAS DE AQUINO,
STh., III, 80, 5, corp. 199-200 Grat. D. 2 de cons., 67 (F I 1338).

180 iudicium] AB iudicem W 181 at] A ut BWV 189 Petrus et Thomas]
AW Thomas et Petrus B 189-190 in Scripto] om. A 191 non] om. B
192 percutiat] A percutere BW 195 peccato] om. W qui] A om.
BWV 197 esset] A est BW 198 exigit] AB petit W

Item pone: Alter coniugum certo die communicavit, exigit debitum alter instanter, quid faciet ille? Si reddit, peccare videtur mortaliter, si non, fraudabit alterum et poterit esse occasio deterioris. Dicendum secundum Albertum, *IV Sententiarum*, 205 distinctione XXXII, circa finem, quod quamvis illo die non est poscendum debitum nec reddendum, si tamen alter multum instet, non credit ipse, quod mortale peccatum committat.

Item pone: Sacerdos est in mortali, videt hostiam in terra consecratam iacentem, nec alius sacerdos adest ibi, quid faciet 210 ille? Si tangit, peccare mortaliter videtur, si non, scandalum generabit vel irreverentiam factam sacramento dissimilare videbitur, quod non videtur fieri sine mortali. Solutio secundum Petrum, quod si tangit cum timore et tremore, non peccat, idem Innocentius, Extra. De poenitentis et remissionibus: ‘Quod in 215 te’. Et idem est, si sacerdos peccator alicui in necessitate constituto eucharistiam tribuit secundum Innocentium, ibidem, Extra. De poe.

Item pone: Consummato matrimonio per carnalem copulam unus coniugum cognoscit in IV vel III gradu consanguinitatis vel affinitatis esse sibi alterum coniunctum, caret probationibus vel probationes inducit, quae non probant, ipse tamen certus est de illo, quid faciet? Si dimittet coniugium, excommunicabitur per Ecclesiam, si commiscebitur, faciet semper contra conscientiam et ita aedificabit ad gehennam. Solutio per 225

206-208 ALBERTUS MAGNUS, *In Sent.*, IV, dist. 32, 13, 3 (t. 30, p. 283).

214 PETRUS, *ut supra*, l. 171. 214-216 X 5, 38, 11 (F II 887).

202 coniugum] AWV iugum B 203 reddit] A reddet B credit(?) W

205 dicendum] AW dicendo B 209 in terra] *om.* A 220 gradu] BW

gradus A 223-224 excommunicabitur] AB ipse excommunicabitur W

224 commiscebitur] AB commiscetur W 225 gehennam] A gehennae BW

capitulum: 'Inquisitioni', Extra. De sententia excommunicationis, quod talis „potius debet excommunicationis sententiam humiliter sustinere quam contra conscientiam commisceri”.

Item pone: Venit adulter ad presbyterum et dicit sub
 230 sigillo confessionis vel secreti, qualiter velit maritum adul-
 terare occidere, quid faciet? Si dicet, erit proditor criminis vel
 confessionis, si non, erit reus homicidii, si acciderit. Solutio:
 Quod non debet personam quamlibet designare, potest autem
 dicere: 'Habes inimicitias capitales, custodi corpus tuum, ne
 235 in vita offenderis'.

Item pone: Parochialis sacerdos deprehendit suum paro-
 chianum in confessione fuisse et esse haereticum, quid faciet? Si
 dicet inquisitori vel episcopo, erit proditor confessionis, si non,
 lupum sustinebit inter oves non sine gravi periculo animarum.
 240 Solutio: Dicat episcopo: 'Vigila, pater, ibi super gregem, quia
 habeo lupum inter oves'.

Multique casus et varii emergunt, quo pluries homines
 perplectuntur. Quare petenda est sapientia increata, ut det
 nobis prudentiam. Primo cordis, quae consistit in dispositio-
 245 ne praesentium, in recogitatione praeteritorum et in provisio-
 ne futurorum. De qua quidem prudentia scribitur in *Psalmo*:
 „Utinam saperent”, scilicet praesentia, „et intelligerent”, scilicet
 praeterita, „et novissima”, scilicet futura, „providerent”. Deinde
 prudentiam oris, quae consistit in moderatione sermonum.
 250 De quo Salomon in *Proverbiis*: „Qui moderatur labia sua,
 prudentissimus est”. Postea prudentiam operis, quae consistit,
 secundum Tullium, in fuga mali et in electione boni, iuxta

226-228 X 5, 39, 44 (F II 908).
 250-251 Prov. 10, 19.

247-248 Deut. 32, 29.

252 CICERO: *Non inveni*.

227 potius] *om.* W 246 qua] *om.* A

Psalmistam dicentem: „Declina a malo et fac bonum”. Inquam
‘prudentiam’, non tam humanam, quae providet carni, sed divi-
nam, quae providet saluti. Hanc igitur, fili, quaere ‘prudentiam, 255
ut eruaris a via mala’ et ad viam, quae Christus est, perducaris.
Quod nobis praestare dignetur.

253 Ps. 36, 27.

257 Quod] AB Quam W praestare dignetur] om. A dignetur]
om. W

SERMO XLI

SERMO ISTE EST DE HUMILITATE CONTRA SUPERBIAM
REGIS ET PRAELATI, ET DE PATIENTIA OPPRESSORUM

Af. 100vb-103va; Bf. 91ra-93ra; Wf. 75ra-76vb

- 5 „Quanto magnus es, humilia te in omnibus, ut coram Deo invenias gratiam”, *Ecclesiastici* III. Si periculis expositam cernimus ex Scripturis superbiam et iactantiam, in tuto positam cognoscemus humilitatem. Invenimus equidem, quod propter appetitum excellentiae angelus de caelo est ad locum tenebrarum
10 detrusus, homo primus de paradisi deliciis propulsus, et sic de pulcherrimo angelo factus est taeterrimus diabolus, de protoplasto virtutibus picto, sapientia vallato et tali, qui si sicut erat conditus, vivens sub oboedientia in originali iustitia, permanisset immortalis, tandem esset homo inutilis, nudus et vacuus,
15 stultus et insipiens, „vagus et profugus factus est super terram”. Nec mirum, „homo enim, cum in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus et similis factus est illis”. Et hinc est, quod ait Cassiodorus, *Super Psalmo XLIV*: Superbia „de angelo diabolus fecit et homini necem intulit, et concessa
20 beatitudine privavit; omnium malorum mater, scelerum fons, vena nequitiae”. Haec ille.

5-6 Eccl. 3, 20.

15 Cf. Gen. 4, 12.

16-17 Ps. 48, 13.

18-21 CASSIODORUS, *Expositio Psalmorum*, XVIII, 14 (CCSL 97, p. 176).

5 magnus] AB maior W 11 taeterrimus] AB deterrimus W 12 si]
A sic BW 18 Cassiodorus] AB Cassiodolus W Super] B Supra A
om. W

Non igitur habeas appetitum excellentiae, sed ‘quanto magnus es, humilia te in omnibus et in conspectu Dei invenies gratiam’. Non infleris spiritu iactantiae, sicut inflatus Goliath Philistaeus, qui exprobravit exercitui Israel requirens, ut aliquis 25 veniret cum eo ad singulare certamen, *I Regum XVII*. Confidebat enim in fortitudine ac mole corporis et armis, sed David adversus eum in humilitate sua praevaluit in funda et lapide in nomine Domini. Nec sicut Benadad, rex Syriae, qui misit nuntios ad regem Israel, dicens: „Haec faciant mihi dii et haec 30 addant, si suffecerit pulvis Samariae pugillis omnis populi, qui sequitur me”, sed responsum est ei pulchre: „Ne gloriatur accinctus aequae ut discinctus”. Unde factum est, quod in fugam conversus est et percussa Syria plaga magna, nec praevaluit, licet habuerit praeter suum exercitum XXXII reges secum, et anno 35 sequenti, cum iterum confidens in multitudine exercitus contra regem Israel ascendisset, bello commisso de Syris centum milia peditum una die ceciderunt et VII milia hominum, qui in Aphec civitatem fugerunt, per murum oppressa sunt.

Ex quibus patet, quod „non est differentia in conspectu Dei 40 salvare aut vincere in paucis sicut in multis”, nec semper maior exercitus minorem vincit, non enim ex hominibus, sed de caelo victoria datur. Ideoque sint fortes animo non deiecti regni catholici defensores, quoniam si humiliati vere fuerint in conspectu Dei viventis, vitam, per quam iram Dei moverunt, emendantes, 45 disperdet Dominus omnes, qui in multitudine vel multorum assistentia gloriantur. Eo quod instet „dies Domini exercituum

24-26 Cf. 1 Reg. 17, 8. 29-32 3 Reg. 20, 10. 32-33 3 Reg. 20, 11.
40-41 1 Mach. 3, 18. 47-50 Is. 2, 12-15.

22 igitur] A agitur BW 24 Goliath] AB Golias W 25 Philistaeus]
AB Philistaeum W exercitui] AB exercitum W 27 armis] AB
carnis W 29 Benadad] corr. Benedab A Venadap BW 38 una
die] om. B Aphec] corr. Affet A Mafeth B Aphet W 45 moverunt]
A meruerunt BWV

super omnem superbum et excelsum et super omnem arrogan-
 tem, et humiliabitur, et super omnes colles erectos, super omnem
 50 turrim excelsam et super omnem murum munitum”. Non inleris
 adhuc, quaeso, spiritu iactantiae, sicut Rabsaces, qui ex parte regis
 Assyriorum dixit: „Numquid liberaverunt dii gentium terram
 suam de manu regis Assyriorum”, „quinam sint illi in universis
 diis terrarum, qui eruerunt regionem de manu mea, ut possit
 55 eruere Deus Ierusalem de manu mea”, *IV Regum XVIII*. Propter
 quod „venit angelus Domini et percussit in castris Assyriorum
 centum octoginta quinque milia hominum”. Ex quo patet, quod
 blasphemorum potestas non diu durat.

Item patet, quod quamvis occulto Dei iudicio homini
 60 perverso datur potestas ad horam vel breve tempus dominandi,
 si tamen virtutem et fortitudinem exercitus seu victoriam refert
 ad sapientiam, potestatem vel industriam suam et non ad sapien-
 tiam increatam, quae Deus est, poenam iactantiae sibi debitam
 non evadet.

Patet etiam, quod inter omnia nefanda, quae vertuntur
 sub oculis maiestatis, blasphemia in Deum et superbia, quae
 statim, ut fuit a diabolo genita, de caelo ad inferos est detrusa,
 celerius aliis puniuntur. Et ratio, quia blasphemia procedit ex
 malitia et incidit in crimen laesae maiestatis, quod sine mora, ne
 70 ceteri pravitatis exemplo corrumpantur, puniri iuste potest, licet
 Deus etiam blasphemus ex sua misericordia infinita interdum ut
 poeniteant, patienter exspectet. Superbia vero, quia fortissimo et
 infinito in vigore et in fortitudine se opponit et resistit, conse-
 quens est, ut strata succumbat.

51-53 4 Reg. 18, 33.

53-55 4 Reg. 18, 35.

56-57 4 Reg. 19, 35.

49 et super] A super BW

51 Rabsaces] *corr.* Rapsaces A Rapsates BW

53 quinam] A dixit quinam BW

55 Deus Ierusalem] BW/V Dei caelum A

57 octoginta] BW octuaginta A

72 quia] AV quae BW

Non ducaris praeterea spiritu iactantiae sicut Aman, qui ad 75
convivium Esther reginae invitatus, vocavit amicos et uxorem
suam et exposuit illis magnitudinem divitiarum suarum, et
quomodo cum rege solus prandere debebat in eadem trabe,
quam Mardochoaco pro suspendio fecerat, eo quod renuit eum
adorare, in crastino est suspensus, *Esther* V. Quo nimirum exem- 80
plo doceris, ut arridenti fortunae non credas. Nam ait Gani-
phredus: „Si bene successit, non prima, sed ultima spectes;
a casu describe diem, non solis ab ortu. Exemplar Syrenes
habe, docearis in illis. Nulla fides rerum – sequitur post mella
venenum”. Item narrat Valerius Maximus, libro VII, capitulo 85
ultimo, de quodam, „cuius omnes conatus placido exhibeban-
tur itinere, cui velle et posse in aequo positum erat, qui anulum
in profundum aquae, etiam ne omnis incommodi expers esset,
abiecit. Quem tamen capto pisce, qui eum devoraverat, conti-
nuo recuperavit. Sed tandem Darii regis praefectus hunc in 90
excellentissimo montis vertice cruci affixit”. Et ibidem narrat de
Crasso, cui „pecuniae magnitudo locupletis nomen dedit. Sed
eidem postea inopiam turpem decoctoris appellationem inus-
sit. Siquidem, quia solidum praestare non potuit, a creditoribus
amara suggillatione non caruit cumque egens ambularet, dives 95
ab omnibus salutabatur”. Ibidem narrat de Mario, qui in multis
prosperatus et deinde proscriptus et multis adversis afflictus.

75-80 Cf. *Esth.* 5-6. 82-85 GAUFREDUS DE VINO SALVO, *Poetria nova*,
281-283; 286, 288 (p. 32). 86-91 VALERIUS MAXIMUS, *Facta et dicta*
memorabilia, 6, 9, ext. 5 (t. 1, p. 432). 92-96 VALERIUS MAXIMUS,
Facta et dicta memorabilia, 6, 9, 12 (t. 1, p. 427). 96-97 VALERIUS
MAXIMUS, *Facta et dicta memorabilia*, 6, 9, 14 (t. 1, p. 428).

87 positum] A propositum BW anulum] AB anulum etiam W
88 incommodi] *corr. sec. ed.* commodi ABW 92 Crasso] *corr. sec. ed.* Creso
ABW 93 eidem] AB idem W decoctoris] *corr. sec. ed.* dedecoris
ABWV 93-94 inussit] *corr. sec. ed.* misit ABW 96 Mario] *corr. sec.*
ed. Marcio AV Marrio BW 97 deinde] AB demum W

Simile accidit Adonibezec regi, quem comprehenderunt Iudas et Simeon caesis summitatibus manuum ac pedum, dixit enim:
 100 „Septuaginta reges amputatis manibus ac pedum summitatibus colligebant sub mensa mea ciborum reliquias; sicut feci, ita reddidit mihi Dominus”, *Iudicum* primo.

Non igitur, fili, si prosperaris, te efferas, nec in prosperitate praesumptuose confidas, si qui adversitate premuntur, non
 105 despicias et mutabilitatem seu labilitatem fortunae diligenter consideres, ‘quantoque magnus fueris, humilia te in omnibus et in conspectu Dei invenies gratiam’.

Sit Deus spes tua et tutela in omnibus, si quid adversitatis evenierit a propriis vel extraneis. Si vir es, viriliter age – non
 110 te deiciat adversitas, multitudo malignantium non frangat, adversitas quippe virum ostendit, non facit. Unde Seneca in libro *De providentia*, sicut „amnes et imbres et fontes non mutant saporem maris nec remittunt, ita adversarum rerum impetus viri fortis non vertit animum, manet in statu et quid evenit, in
 115 suum colorem trahit, est enim omnibus extremis potentior”. Et sequitur: „Omnia adversa exercitationes putat. Athletas – inquit – videmus, quibus cura est cum fortissimis conflare; marcet sine adversario virtus”. Et iterum ait: „Gaudent magni viri rebus adversis, non aliter quam fortes milites belli triumpho; gubernatorem in tempestate, in acie militem intelligas”;
 120 „calamitas virtutis occasio est”. Et subdit: „Illos merito quis dixerit miseros, qui nimia felicitate torpescunt”, „ignis enim aurum

100-102 Iud. 1, 6-7. 112-115 SENECA, *Dialogorum libri*, I, 2, 1.
 116-118 SENECA, *Dialogorum libri*, I, 2, 2-4. 118-121 SENECA, *Dialogorum libri*, I, 4, 4-6. 121-122 SENECA, *Dialogorum libri*, I, 4, 6.
 122-123 SENECA, *Dialogorum libri*, I, 5, 9.

98 Adonibezec] *corr. sec. ed.* Adonibezeth A Adonibeseth B Adonibezech W
 99 ac] AB et W 103 efferas] AW offeras B 103-104 prosperitate]
 AB prosperitatem W 109 non] AB ne W 112 amnes] A arumpnes
 BWV 114 quid] A quidquid BWV 116 Athletas] A ad athletas BW

probat, miseria autem fortes animos”; „non est arbor celsa vel fortis, nisi in quam frequens ventus incursat, ipsa enim vexatione constringitur et radices certius figit”. Et exemplificat ibi de magnis viris, qui sustinuerunt multa adversa: de Demetrio, qui ait: „Nihil infelicius eo, cui nihil umquam adversi evenit”, de Mucio, qui sustinuit ignem, de Fabricio, qui paupertatem, de Rutilio, qui exilium, de Regulo, qui tormenta, de Socrate, qui venenum, sustinerunt. Item Chrysostomus, *Super Matthaeum*, homilia XXIV: „Qui adamantem percutit, ipse est, qui percutitur; qui contra stimulos calcitrat, ille est, qui stimulatur; ligans ignem in vestimento flammam non consumit, sed vestimentum; sic qui insidiatur virtuosus, periclitatur”.

Ex quibus patet, quod sicut vir sapiens in prosperis non debet extolli, ita nec in adversis sterni debet. Cuius causam reddit Seneca, libro III, *De ira*, ut „superior pars mundi et ordinatior ac propinquior sideribus non impellitur in tempestatem et omni tumultu caret, inferiora vero fulminantur. Eodem modo sublimis animus, semper quietus et in statione tranquilla collocatus”. Et hinc est, quod ait idem Seneca in libro *De constantia sapientis*: „Sapiens nihil potest perdere, omnia enim in se reposuit; nihil fortunae credit, bona sua in solido habet, contentus virtute, quae fortuitis non indiget”. Hinc cum „Stilbon philosophus interrogatus, an

123-125 SENECA, *Dialogorum libri*, I, 4, 16. 125-130 Cf. SENECA, *Dialogorum libri*, I, 3, 3-4. 130-134 IOANNES CHRYSOSTOMUS, *Super Matthaeum*, hom. 24 (PG 57-58, 326). 137-140 SENECA, *Dialogorum libri*, V, 6, 1. 141-144 SENECA, *Dialogorum libri*, II, 5, 4. 144-151 SENECA, *Dialogorum libri*, II, 5, 6-7.

125 constringitur] *corr. sec. ed.* configitur A confringitur BWV certius] *corr. sec. ed.* celsius ABWV ibi] AW tibi B 126 sustinuerunt] A sustinent BW multa] AB ibi multa W 127 umquam] AB numquam W 128 Mucio] *corr. sec. ed.* Mussio ABWV 129 Rutilio] AB Rutilicio W 132 contra] *om.* BWV 133 flammam] ABV flamma W 138 tempestatem] *corr. sec. ed.* tempestate ABW 139 fulminantur] *corr. sec. ed.* fluminant AB fulminant W fluminantur V

145 aliquid perdidisset, ‘nihil’ – inquit – omnia mea mecum sunt.
 Cum tamen patrimonium eius in praedam cesserat, filias hostis
 rapuerat, patria in alienam condicionem pervenerat. Et tamen
 urbe capta non se victum, sed indemnem testatus est. Habebat
 enim secum vera bona, quia scientiam et virtutes, dissipata vero
 150 et direpta non iudicavit sua, sed adventicia et nutum fortunae
 sequentia, quae non dilexerat ut propria”. Hinc ait *Iob* III: „Fratres
 fui draconum et socius struthionum”. Hinc ait Veritas discipulis:
 „Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum”, quia videlicet
 per tribulationem itur ad divinae maiestatis visionem.

155 Ecce, quam utilis est adversitas virtuosis! Animentur ergo
 rei publicae protectores, si namque incumbit adversitas, virtus
 habet, quo crescat, et militia, quo magis clarescat.

Ceterum noli de multitudine divitiarum vel magnitudi-
 ne aut magnificentia gloriari sicut „Nabuchodonosor, qui cum
 160 deambulans in aula Babylonis dixisset: ‘Nonne haec est Babylon
 civitas magna, quam aedificavi in robore fortitudinis meae et in
 gloria decoris mei’, cumque adhuc esset sermo in ore eius, vox de
 caelo ruit: ‘Tibi dicitur Nabuchodonosor rex: Regnum transit
 a te et ab hominibus eicient te et cum bestiis et feris erit habi-
 165 tatio tua, foenum quasi bos comedes et septem tempora super
 te mutabuntur, donec scias, quod dominetur Excelsus’. Et eadem
 hora sermo completus est super illo, nam ab hominibus eiectus
 est, foenum ut bos comedit et rore caeli corpus eius infectum
 est, donec capilli eius in similitudinem aquilarum crescerent et
 170 unguis eius quasi unguis avium”, *Danielis* IV.

151-152 *Iob* 30, 29.

153 *Mt.* 20, 22.

158-170 *Dan.* 4, 26-30.

147 condicionem] AV condicam(?) BW 150 adventicia] A advenientia
 BW nutum] A victum BW 155 ergo] A igitur B 164 et ab ...
 te] om. A 169 est] om. A

Ecce iactantia et mentis elatio de rege glorioso iumentum quantum ad victum fecit! Ecce gloria in ignominiam est subito permutata! Ecce, qui voluerit pridem coli ut Deus, factus est ut equus et mulus, in quo non est intellectus.

Sciant igitur universi reges et principes, quod tamdiu 175 regnant et principantur, quamdiu placet Deo excelso, et ideo subiciantur, si nolunt removeri a solio, „per Ipsum quippe reges regnant et conditores legum iusta decernunt”. O mira stoliditas regis Nabuchodonosor in eo, quod „praeceperat Holoferni principi militiae, ut omnes deos terrae exterminaret, ut sic ipse 180 solus deus diceretur ab his regionibus, quas potuisset Holofernis potentia subiugare”. Aut enim se intelligebat hominem, et si sic, quomodo poterat optare ut deus, cum esset miser et peccator, ab hominibus vocaretur? Aut non intelligebat se esse hominem, sed supra homines constitutum, et sic necesse erat infra homi- 185 nes ipsum constitui, qui supra homines propter dignitatis fastigium se credebat levare, et ut propter superbiam se esse bestiam crederet, qui propter terrenam magnificentiam Deo similis contendebat.

Noli de futura victoria, licet multos vicisti, te iactare, sicut 190 Holofernes, sed ‘quanto maior es, humilia te in omnibus’. Ille quippe inflatus de gentium multitudine et armatorum vigore ac provinciarum diversarum et urbium eversione et lucrorum successione in verba prorumpit iactantiae, loquens ad Achior: „Cum percusserimus omnes quasi hominem unum, tunc et 195 ipse gladio Assyriorum interibis”, *Iudith* V. Sed qui percutere se iactabat omnes quasi unum virum, non a viro, sed a femina gladio percussus est, et ipsius totus licet fortissimus exercitus

177-178 Prov. 8, 15. 179-182 *Iudith* 3, 13. 195-196 *Iudith* 6, 3.
196-199 *Cf.* *Iudith* 13, 10.

182 intelligebat] A intelligat BW 190 iactare] A iacticare BW

in fugam conversus. Ecce, qui vicit milia, victus est pudenter
 200 a femina! Quem regna et fortissimi regum et principum exer-
 citus superare non poterant, una mulier occidit! Cuius tyran-
 nidem omnis provincia, quam invaserat, exhorruit et ad eius
 praesentiam trepidavit, unius mulieris manus caput eius fortiter
 praecidit!

205 Non igitur semper confidat princeps vel rex in praeterita
 victoria, non sibi spondeat futurum triumphum, a Deo enim
 pendet victoria, non ab armis, et qui victus interdum oppressus
 a vincente ingemuit, postea viribus resumptis interdum vincit
 victorem. Unde Cato: „Victorem a victo quandoque superari
 210 videmus”. Hinc *Prima Machabaeorum* III, dicitur: „Audivit
 Seron, quod Iudas congregavit ecclesiam fidelium et ait: ‘Faciam
 mihi nomen et debellabo Iudam’”, a quo tamen contritus est.

Ecce, qui sibi nomen magnificentiae futurae promisit,
 turpitudinem suae vesaniae posteris dimisit! Qui igitur vult
 215 alium superare, non se iacticet, sed victoriam de caelo postulet.
 Qui in casibus inopinatis et paene desperatis victoriam concedit,
 non innitatur superbiae, quantaecumque quis fuerit potentiae,
 quoniam superbiam comitatur casus.

Hinc, quia Demetrius, filius Demetrii, misit ad Ionathan
 220 dicens: „Descende ad nos in campum et comparemur illic
 invicem, quia mecum est virtus bellorum; interroga et disce,
 quis sum ego”; paulo post ei male successit, *I Machabaeorum*
 X. Vide, quod is, qui voluit alios docere de sua gloria, docuit
 de confusione et turpitudine sua! Gentilis enim erat, nec

209-210 *Disticha Catonis*, II, 10.
 219-222 *Cf.* 1 Mach. 10, 69-87.

210-212 1 Mach. 3, 13-14.

200 regum et] *om.* W 209 quandoque superari] AB superare saepe
 W saepe superari V 210 Prima] A Primi BWV 217 quantaecumque]
 BWV quantumcumque A 220 et] AB ut W 223 Vide] AV Videt BW

Scripturam noverat, quae dicit: ‘Quanto magnus es, humilia te in omnibus.’ 225

Hinc Nicanor pugnaturus contra Iudam et socios eius vocavit negotiatores promittens se daturum pro uno talento decem mancipia Iudaeorum, *II Machabaeorum* VIII. Insensatus, prius vendere voluit, antequam rerum possessio in dominium eius pervenit, ita enim credebat se securum de victoria, quod vendidit Iudaeos, antequam in campo videret eos. Pro uno talento tot homines pensavit, qui solus obolum apud Deum non valuit ingressusque bellum caput amisit. Mira superbia „Nicanoris inquentis, si est potens in caelo, qui imperavit agi diem sabbatorum, et respondentibus Iudaeis: ‘Est Dominus potens in caelo, qui iussit agi septimam diem’, quod ausus est dicere: ‘Et ego regis praecepta impleri’”, *II Machabaeorum* XV. Non enim fastuosus omnipotentiam Dei metuit, non iudicia sua expavescit, abscondita quippe sunt ab oculis eius. Cui, licet ad tempus promittatur ex alto, ut in sanctos saeviat vel iustos, poenam tamen superbiae debitam non evadit. 230 235 240

Quibus exemplis instrueris, ut ‘quanto maior fueris, humilieris in omnibus’, quoniam „qui se humiliat, exaltabitur”, hic in praesenti per gratiam et in futuro per gloriam. Quod nobis praestare dignetur Dei filius in saecula benedictus. Amen. 245

227-229 Cf. 2 Mach. 10-14.
244 Mt. 23, 12.

234-238 2 Mach. 15, 3-5.

225 es] *om.* A 230 dominium] AB dominio W 238 praecepta] A praeceptum BW 246 praestare ... Amen] A *om.* W Dei ... Amen] *om.* B

SERMO XLIII

SERMO EST DE MULIERIBUS MAGNAE FIDEI, MAGNAE
SAPIENTIAE, MAGNAE FORTITUDINIS, PLURIMAE
FALLACIAE ET MIRAE STULTITIAE

5 *Af. 107ra-111vb; Bf. 95rb-98vb; Wf. 79ra-82ra*

„O viri, ad vos clamito”, *Proverbiorum* VIII. Numquid feminis non est dicenda sapientia, quia per os Sapientis inquit sapientia increata: ‘O viri, ad vos clamito’? An omnes sic sunt sapientes, ut non indigeant doceri, cum dicit Salomon: „Audiens sapiens
10 sapientior erit”, et de regina Saba inquit Veritas, quod „venit a finibus terrae audire sapientiam Salomonis?” An fortasse dicat ideo: ‘Ad vos, viri, clamito’, quia dicit alibi: „Mulierem fortem quis inveniat?” Quasi dicat: Vix invenitur mulier, quae mente virum induat et viriliter agat. An forsitan ideo, quia dicit iterum
15 alibi: „Virum ex mille reperi, mulierem ex omnibus non inveni”.

Et si sic, quomodo sexu mulier, sed semper virgo intacta, virgo intemerata, virgo sine ruga, ante partum et in partu et post partum tam sapienter se habuit, quod Dei Patris sapientiam in suo sanctissimo utero baiulavit et in lucem mundo, ut
20 „illumaret omnem hominem venientem in hunc mundum”, produxit? Qualiter etiam perplures virgines Deo dicatae,

7 Prov. 8, 4. 9-10 Prov. 1, 5. 10-11 Mt. 12, 42. 12-13 Prov.
31, 10. 15 Eccle. 7, 29. 20 Io. 1, 9.

6 VIII] *om. B* 9 sapiens] AB sapiens sapientiam W 12 ideo] *om. B*
Ad] AWV et B 15 Virum] ABV Vix virum W 20 venientem] *om. W*
21 perplures] AB plures W

sanctimoniales, viduae atque coniugatae apud Deum et sanctam Ecclesiam sanctitatis praeconiis attolluntur? Sed nimirum, et viris et feminis est sapientia proponenda, de quibus spes est, quod viriliter agant. 25

Inveniuntur siquidem mulieres magnae fidei, magnae sapientiae, magnae fortitudinis, plurimae fallaciae et mirae stultitiae.

Magna fides apparet in Rebecca, quae ita fuit argumentosa, quod benedictio, quam Isaac Esau primogenito suo dare dispo- 30
suerat, Iacob fuit data. Benedixit enim ei pater praeter inten-
tionem et tamen fuit benedictus, *Genesis XXVIII*. Ecce fides in
benedicendo filio praevaluit mulieris!

Item patet in Ruth, quae adhaesit socrui suae Noemi, 35
dicens: „Populus tuus populus meus, et Deus tuus Deus meus”.
Unde Booz princeps dixit ei: „Reddat tibi Dominus plenam
mercedem, ad quem venisti et sub cuius confugisti alas”, *Ruth*
I et II. Ecce, si gentilis propter fidem, quam ad socrum suam
habuit, et vitam virtuosam, exaltari promeruit, non dubi- 40
tes, christiana, quin etsi paupertate opprimeris, succurret tibi
fides; non dico magna, sed etiam „sicut granum sinapis” parva,
dummodo non sit per auguria, per divinationes, per sortilegia
sive praesagia confracta. Quare consolationem quaere a Deo,
non ab homine, tene fidem Creatori tuo inconcussam, sciens 45
quod sine fide impossibile est placere Deo.

Patet etiam fides magna in illa muliere, quae septem filios
suos torqueri uno die vidit et ipsos ad moriendum pro lege Dei

29-32 Cf. Gen. 28. 34-35 Ruth 1, 16. 36-37 Ruth 2, 12. 41 Cf.
Mt. 17, 19. 46-48 Cf. 2 Mach. 7.

31 praeter] *om.* A 34 socrui] *corr.* sorori ABWV 36 ei] *om.* W
37 confugisti] AB fugisti W Ruth] AB Baruth W 38 socrum] *corr.*
sororem ABW suam] *om.* W 44 Creatori] AW Creatore B

animavit, *II Machabaeorum* VII. Sed nunc mulieres non dico propter filios, immo propter amasios legem Dei abiciunt, nec
 50 filios aut filias animant ad virtutes, sed praeexercitant ad amatoria et mundana, et qualiter possint placere mundo, non autem Deo. Infelices matres, quae pueros sic diligunt, quod eos dirigunt in abyssum! Infelices pueri, quibus parentum vita est vel fuit damnationis aeternae nutritiva!

55 Item patet in Maria Magdalena, quae licet peccatrix fuerat, quia tamen lavanda ad fontem misericordiae cucurrit et ad veram sapientiam relicta stultitia declinavit, peccatorum remissionem obtinuit, dicente Domino: „Fides tua te salvam fecit, vade in pace”, *Lucae* VII et *Marci* IX. Sic revera, si, quod absit, quis venisset in profundum peccatorum, non diffidat de Dei misericordia,
 60 quae est infinita, sed habeat confidentiam, si toto corde luxerit, de salute. Dicit enim Dominus per Prophetam: Quicumque hora peccator ingemuerit, dimittuntur ei peccata sua. Non est difficultas maior hunc vel illum peccatorem salvandi, licet sit
 65 maior gravitas peccatoribus quibusdam a peccatis cessandi.

Taceo Chananaeam, quae audivit a Domino: „O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut vis”, et haemorrhoeam, quae fidem tantam habuit, ut si etiam fimbriam vestis Christi tangeret, sanaretur, sicut et factum est, nam dictum est ei a Domino:
 70 „Confide, filia, fides tua te salvam fecit”.

Ecce mulieres magnae fidei et plures alias Sacra Scriptura commemorat.

Et si ad gentiles habeatur respectus, invenitur fides mulierum ad viros multipliciter in coniugio commendata, nam Valerius, *De fide uxoris*, libro VI, capitulo VII, de pluribus narrat.
 75

58-59 Lc. 7, 50 et Mr. 5, 34. 62-63 Cf. AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *Epistulae*, 157, 3 (CSEL 44, p. 464). 66-67 Mt. 15, 28. 70 Mt. 9, 22.

51 et] om. W

59 Sic] BWV Si A

75 libro] AB in libro W

Et primo, qualiter „Sulpicia, cum a matre sua Iulia diligentissime custodiretur, ne virum suum proscriptum in Syciliam sequeretur, nihilominus famulari veste sumpta, cum duabus ancillis et totidem servis ad eum clandestina fuga pervenit, nec recusavit se ipsam proscribere, ut ei fides sua in proscripto 80 constaret”.

Secundo narrat de alia, quae „virum suum proscriptum inter cameram et tectum cubiculi abditum una conscia ancilla ab imminente exitio, non sine magno periculo suo tutum praestitit viro refugium, singularique fide id egit, ut cum ceteri proscripti 85 vix evaderent in alienis regionibus, ille in cubiculo et in sinu coniugis salutem retineret”.

Et ibidem narrat de „Aemilia, uxore Africani, quae tantae fuit patientiae, ut cum sciret viro suo unam ex ancillis gratam esse, dissimulavit, ne domitorem orbis Africanum feminea impa- 90 tientia reum ageret, tantumque a vindicta mens eius aufugit, ut post mortem Africani manumissam ancillam in matrimonium liberto suo daret”.

Item idem Valerius, libro IV, capitulo V, narrat, quod „Iulia, Caesaris filia, cum vidisset Pompeii Magni caesaris vestem cruore 95 conspersam, territa metu, ne qua esset ei vis allata, exanimis cecidit partumque, quem in utero conceptum habebat, edere gravi dolore corporis coacta est”.

76-81 VALERIUS MAXIMUS, *Facta et dicta memorabilia*, 6, 7, 3 (t. 1, p. 415-416). 82-87 VALERIUS MAXIMUS, *Facta et dicta memorabilia*, 6, 7, 2 (t. 1, p. 415). 88-93 VALERIUS MAXIMUS, *Facta et dicta memorabilia*, 6, 7, 1 (t. 1, p. 414-415). 94-98 VALERIUS MAXIMUS, *Facta et dicta memorabilia*, 4, 6, 4 (t. 1, p. 270).

76 Sulpicia] corr. Ulpicia ABWV 78 famulari] corr. familiari ABWV
 83 conscia] AWV consilia B 84 tutum] corr. sec. ed. tunc ABWV
 85 viro] AV viro suo BW 88 ibidem] AB idem W 89 cum] om. B
 90 domitorem] ABV dominatorem W 94 Iulia] corr. sec. ed. Lia ABWV
 96 conspersam] ABV aspersionem W territa] AB territo W allata]
 ABV illata W 96-97 cecidit] A concidit BWV

Et ibidem narrat, quod „Porcia, filia Catonis, cum Brutum
 100 virum suum interemptum cognosceret, quia ferrum non daba-
 tur, ardentes ore carbones haurire non dubitavit et novi generis
 morte assumpta est”.

Si ergo pagani et infideles taliter, licet inordinate inter-
 dum et excessive, in coniugio se amabant, multo magis fideles
 105 et christiani ordinato amore coniugali debent se mutuo diligere
 et fidem sibi mutuo observare. Unde Apostolus, *Ad Ephesios V*,
 ait: „Viri, diligite uxores, sicut Christus Ecclesiam”. Sed revera
 nonnulli sunt, qui inordinato ardore in uxores suas moven-
 tur, et tales non diligunt eas sicut Christus casto amore diligit
 110 Ecclesiam, quae est virgo sine ruga. De quibus Hieronymus,
Contra Iovinianum, sic inquit: „Nihil foedius est quam amare
 uxorem sicut adulteram”, et subdit: „Certe, qui dicunt se causa
 reipublicae iungi uxoribus et liberos tollere, imitentur saltim
 pecudes, quae postquam venter intumuerit, ne perdant filios,
 115 non amatores se exhibent, sed maritos”. Et narrat de quodam,
 „qui exiturus in publicum fascia uxoris pectus colligabat et ne
 puncto quidem horae praesentia eius carere poterat, potionem
 nullam nisi alterius labris tactam vir et mulier hauriebant, et
 alia inepta faciebant”; et subdit: „Origo amoris honesta, sed
 120 magnitudo deformis; nihil enim interest, an ex honesta causa
 quis insaniat”.

99-102 VALERIUS MAXIMUS, *Facta et dicta memorabilia*, 4, 6, 5 (t. 1, p. 271).
 107 Eph. 5, 25. 110 Cf. Eph. 5, 27. 111-112 HIERONYMUS,
Adversus Iovinianum, 1, 49 (PL 23, 294). 112-115 HIERONYMUS, *Ad-*
versus Iovinianum, 1, 49 (PL 23, 294). 116-121 HIERONYMUS, *Adversus*
Iovinianum, 1, 49 (PL 23, 293).

99 Porcia] BWV Porcina A 101 ardentes] *corr. sec. ed.* ardenti ABWV
 novi] A novo BWV 104 excessive] AV exsive B successive W
 fideles] *om.* B 105 mutuo] *om.* A 106 V] AB VI W 111 quam]
 AB sic W 113 tollere] *corr. sec. ed.* colere ABW 114 pecudes]
 AB pecudes imitentur W 115 se] *om.* W

Reperiuntur etiam mulieres multae magnae sapientiae –
 ecce siquidem, quarum paucas tangam:

Abigail, uxor Nabal Carmeli, per sapientiam et eloquen- 125
 tiam suam ac liberalitatem satis modicam vitam viro suo serva-
 vit et David ab homicidio Nabal, qui David detraxerat, removit,
I Regum XXV. Ecce per mulierem prudentem fatuus vir in vita
 salvatur! Sic christianae mulieres, si assistat eis sapientia, modis
 omnibus laborent, ut mariti relicta peccatorum spurcicia faciant
 dignos fructus poenitentiae pro salute. Item Thecuites, mulier 130
 sapiens, David regem induxit ad hoc, quod filium exulem revo-
 cavit, *II Regum XIV*. Item obsidente Ioab, principe militiae,
 David civitatem Abela, quaedam mulier sapiens locuta est ei et
 postea populo civitatis, quod ille cum totius patriae utilitate ab
 obsidione recessit, *II Regum XX*. 135

Per quod patet, quod interdum consilium feminae, si est
 utile, non est contemnendum, et nec quis discat, sed quale datur
 consilium, est attendendum. Interdum enim uni solutionis gran-
 dis dubii medium occurrit, quod latuit alios mille et Deus, cui
 vult, dum vult, secreta sua revelat variaque est hominum illu- 140
 stratio etiam naturalis. Nec mirum, si actum est id per feminas,
 cum etiam asina prophetavit et Balaam in quadam illustratione
 excesserit, cum angelum vidit, qui eundem latuit et prophetae
 insipientiam redarguit, inquires: ‘Quid me caedis?’

Inter omnes autem mulieres et virgines sicut sanctitate, ita 145
 sapientia virgo Maria, mater Domini, emicuit, quae prudenter
 tacuit. Pauca enim verba dixisse invenitur, sapienter cum angelo

124-126 Cf. 1 Reg. 25. 130-132 Cf. 2 Reg. 14, 1-22. 132-135 Cf.
 2 Reg. 20, 14-22. 142-144 Cf. Num. 22, 22-33.

130 Thecuites] *corr.* Thetuites A Athetuites BV Athenites W 134 populo
 civitatis] *om.* W 135 obsidione] AB obsessione W 136 femi-
 nae] AW femina B 140 sua] *om.* BW 142 Balaam] AV Balam
 B Baalam W

locuta est, discrete quaesivit, discretius voluntati Dei acquievit,
 inquires: „Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum
 150 tuum”. Denique post multas laudes, quas Elisabeth ei dixit,
 nihil ei directe respondit, sed ad laudandum Deum se convertit,
 canens canticum dulce et suave: „Magnificat anima mea Domi-
 num”, et procedente tempore locuta fuit filio dulciter ipsum
 interrogando: „Fili, quid fecisti nobis”, *Lucae* II, et pro verecun-
 155 dis pauperibus deprecando, inquires: „Vinum non habent”, et
 ministris locuta est utiliter instruendo: „Quodcumque dixerit
 vobis, facite”, *Ioannis* II. Quod exemplar inspiciant christianae
 mulieres et virgines, ut pauca et raro loquantur, in loquendo
 discretionem habeant, ne quempiam verbis dulcibus capiant
 160 aut capiantur, tantum de necessariis et utilibus quaerant, non
 nisi bono et cum magna cautela consentiant. Et si talis vitae
 fuerint, ut laudibus hominum attollantur, in Deum totum refe-
 rant et reducant. Non sint ad videndum et audiendum curiosae.
 Dina enim filia Iacob, quae exiverat videre mulieres illius regio-
 165 nis, ubi pater suus fixerat tabernaculum suum, visa a quodam
 viro nomine Sichem vi ab illo est oppressa. Non ergo mirum,
 si viris et mulieribus male accidat, quae volunt videre viros et
 videri ab illis econtra.

Inveniuntur etiam magnae fortitudinis mulieres et virgines.
 170 Nam, ut de aliis, tam Veteris quam Novi Testamenti, feminis
 taceam, quis non admireretur de strenuitate Iudith, quae nedum
 ausa fuit de occisione Holofernus, principis militiae Nabucho-
 donosor, regis Babylonis, qui pertransiens regiones diversas

149-150 Lc. 1, 38. 152-153 Lc. 1, 46. 154 Lc. 2, 48.
 155 Io. 2, 3. 156-157 Io. 2, 5. 164-166 Cf. Gen. 34,1-2.
 164-176 Cf. Iudith 13, 10.

150 ei] A illi BW 153 filio] WV filo B om. A 158 et virgines] om. W
 161 talis] AW tales B 168 illis] AB eis W econtra] A et econtra
 BW 170 feminis] om. W

destruxit munitiones earum et lucos succendit, et morte cogitare, sed etiam ipsum in proprio papilione manu propria educto 175
 ense suo interemit, *Iudith* VIII. Si ergo mulier suam pudicitiam
 et vitam pro salute reipublicae et congregationis ipsorum pensa-
 vit, vereantur viri, qui cum magno dispendio regni bellis territi
 vel minis sibi non bono publico vivere contendunt et improbe
 pacem quaerunt; pax enim videtur eis, quam intendunt, sed non 180
 est pax, immo materia iurgiorum. Ac ideo, si aliter provideri
 paci non poterit, nisi bellum fiat, viriliter agant. Bella namque
 fiunt propter pacem, ut stratis vel subactis adversariis non sit,
 qui regnum exterreat vel conturbet.

Quis non admiretur etiam, quod Esther regina, stante diro 185
 regis edicto, quod nullus nisi vocatus sub poena capitis ad ipsum
 accederet, non vocata periculo mortis pro liberatione populi sui ad
 regem ire praesumpsit et Deo disponente gratiam invenit, *Esther*
 V. Cuius exemplo studeant pro liberatione patriae ac sui populi
 principes ac praelati, si necesse fuerit etiam vitam ad mortem 190
 exponere, immo morte propria salutem omnium ordinare.

Quis admirari sufficiat fortitudinem Mariae Magdalenae,
 quae passioni Domini constanter affuit et saepius ad sepulchrum
 eius venit, et recedentibus etiam discipulis non recedebat. A qua 195
 formam sumant mulieres et virgines, ut semper Deo mente assi-
 stant, saepius contemplando sepulturam eius et resurrectionem
 perlustrent, nec umquam ab amando Deo saltim habitu rece-
 dant, sed usque in finem perseverant; nam alias melius esset eis
 viam Domini non agnoscere quam post agnitam retroire.

185-188 Cf. Esth. 4-5.

174 et morte] A morte BWV 175 papilione] W papilone ABV
 179 vivere] A valere BWV 185 admiretur] AB miretur W diro]
 A duro BWV 187 accederet] AW accedere B 198 in finem] om. BW
 eis] om. W

200 Inveniuntur adhuc mulieres plurimae fallaciae. Respicite
 siquidem duas filias Loth, qualiter volentes ex patre concipere,
 cum verbis eum fortasse ad hoc inducere non auderent, mini-
 strato sibi vino usque ad ebrietatem, malum propositum nefa-
 rie peregerunt, *Genesis XIX*. Quomodo igitur alium hominem
 205 non decepissent, quae nec patri proprio pepercerunt? Ac ideo
 omnis vir caute mulieribus conversetur, etiamsi consanguineae
 consistant, quoniam et in his instigante diabolo scelus interdum
 luxuriae perpetratur. Virgines coetibus fratrum et familiaribus
 et solitariis tractatibus non misceantur, quoniam etsi foedus
 210 sanguinis suspicionem non admittit, ibi tamen peccat licentius,
 ubi opportunitas maior peccandi occurrit. O quot et quanta
 nefandissima crimina luxuriae inter consanguineos commit-
 tuntur! Quod totum provenit ex mala custodia parentum et ex
 incauta commixtione sexuum virorum et feminarum.

215 Inspicite dominam Ioseph, qualiter ipsum apud virum
 suum pro eo, quia sibi consentire ad concubitum noluit, nequi-
 ter accusavit, ut se ipsam mendaciter excusaret et decipiens
 virum suum de ipso Ioseph se impiissime vindicavit, *Genesis*
XXXIX. Ecce scelus proprium in iustum et innocentem mulier
 220 dolosa retorsit! Propter quod non est ad ipsarum suggestionem
 vindicta cito de aliquo facienda, sed probentur spiritus, unde
 moveantur.

Inspicite mulieres Madianitas, quanta fuerunt fallaciae,
 quae filios Israel, quos Balaam hariolus cum omnibus suis arti-
 225 bus magicis non poterat seducere, ornatu meretricio deceperunt
 et ad culturam deorum suorum pertraxerint, *Numeri XXV*.

201-204 Cf. Gen. 19, 31-35.
 223-226 Cf. Num. 25, 1-2.

215-218 Cf. Gen. 39, 7-23.

200 Inveniuntur] AB invenitur W 207 his] AB illis W 216 quia] AB
 quod W 217 et] om. W 220 quod] om. A 224 Balaam] A Balam
 B Baalam W 226 et ad ... pertraxerint] om. W deorum] A idolorum BV

Ex quo patet, quod gravior est lucta cum femina quam solo spiritu maligno, nam in lucta maligni cum homine unus contra unum, ut ita dicam, proeliatur, si vero bellum ingeritur ex femina, spiritus suggerit, caro titillat, femina inflammat – et sic, cum „funiculus triplex difficulter rumpatur”, rarus est, nisi longe fugiat, qui tunc vincat. Patet etiam, quod ornamenta mulierum sunt nutritiva et generativa vitiorum et capiunt multos. Unde de Iudith, cuius ornamenta deceperunt Holofernem, legitur: Induit se vestimento laetitiae, unxit faciem suam ungento, colligavit cincinnos suos mitra ad decipiendum illum, licet bona intentione fecerit, *Iudith* XVI. Si igitur ornamenta sanctae mulieri apposita sic capiunt, qualiter non capient illi annexa, cuius totus animus est, ut amatoribus suis complaceat, ut nomen sibi pulchritudinis apud mundum acquirat? Et tales audiant, quid dicat Ambrosius in *Hexaëmeron*: „Deles picturam Dei, si vultum tuum materiali candore oblinas, si exquisito rubore perfundas”; et Augustinus *Ad Praesidium*, scribens: „Fucare pigmentis, quibus rubicundior appareat, adulterina est fallacia, qua, non dubito, ipsos maritos se nolle decipi, quibus solum permittendae sunt feminae ornari secundum veniam, non secundum imperium”. Item Cyprianus, *De habitu virginum*: „Non virgines tantum aut viduas, sed et nuptas et omnes omnino feminas admonendas, quod opus Dei: facturam et plasma adulterare nullomodo debeant adhibito flavo colore vel nigro pulvere, vel rubore aut cuiuslibet liniamenti

234-237 Cf. Iudith 10, 3. 231 Eccle. 4, 12. 241-243 AMBROSIIUS MEDIOLANENSIS, *Hexaëmeron*, VI, 8, 47 (CSEL 32/1, p. 238). 244-247 AUGUSTINUS HIPONENSIS, *Epistulae*, 245, 2 (CSEL 57, p. 582); Grat. D. 5, 38 de cons. (F I 1422). 247-253 CYPRIANUS CARTHAGINENSIS, *De habitu virginum*, 15 (PL 4, 454A-455A).

230 inflammat] A inflat BWV 244 pigmentis] *corr. sec. ed.* figmentis ABWV 250 adulterare] *om.* A adhibito] AB adhibitur W 251 aut] *om.* W 252 naturae] *om.* W

naturae corrumpere medicamine”; et subdit: „Deo inferunt iniuriam, quando illud, quod ille formavit, reformare contendunt”. Haec ille.

- 255 Mira igitur fatuitas mulierum, quae putant humano plus quam Dei artificio fieri pulchriores. Mirabilis dementia mutare naturae effigiem et adulterinam speciem vanam et cito mutabilem, et talem, quae naturalem permanentem et stabilem corrumpit, inducere. Si fugiunt actuum adulteria, fugiant adulterina;
- 260 et illa sunt intolerabilia, ista intolerabiliora suo modo videntur, nam ibi pudicitia, hic natura adulteratur. Sed stultae mulieres credunt, si fucatae fuerint, se reputari pulchriores. Quod nimirum locum habet in stultis, non sapientibus viris – absit enim, ut vir sapiens plus adulterinam quam naturalem speciem
- 265 commendet: cum color adveniens corpori non sit comparabilis nativo, immo cum facies adulterino colore fuscatur, os abominabili foetore corrumpitur. Et nimirum: „vanitatum vanitas” sic homo vivens! Quid nempe inanius quam crines crispare, interdum crinium mendicata suffragia quaerere, colorare caesa-
- 270 riam, tingere genas, ungere faciem, producere supercilia, quando quidem vana sit gloria et vana sit pulchritudo. Omnis caro feminae et omnis gloria eius tamquam flos agri. Fateor, quod ubi livor ex incisione vel alio casu seu defectu fuerit, ut maritos ab adulteriis removeant, caute defectum hunc palliare possunt, sed
- 275 coloribus se tingere etiam ad maritis propriis placendum non invenitur a Scriptura Sancta concessum, non enim omnes, qui faciem adulterinam sic inspiciunt, mariti consistunt. Talis ergo mulier est rete diaboli, ianua inferni, via iniquitatis, scorpionis percussio, quae cum proximat – stimulat, cum loquitur – inflam-
- 280 mat, cum arridet – igne flamigero videntem exurit.

267 Cf. Eccle. 1, 2.

255 plus] *om.* W 257 adulterinam] AB ad adulterinam W 264 sapiens] *om.* W 274 caute] AWW cautum B 278 via] AW quia B

Quid est talis mulier nisi hostis Christi, inimica pudicitiae, valida temptatio, desiderabilis calamitas, infatigabilis poena, familiare malum, domesticum periculum, dulce malum, delectabile detrimentum? Quid est talis mulier nisi in natura monstrum, laqueus daemonum, angelorum et hominum spectaculum? Sed dicet: Scit Deus, quod ornor non ut provocem ad amandum, sed teneam statum. Quam tollens opinionem dicit beatus Hieronymus: Si vir vel mulier se ornaverit et vultus hominum ad se provocaverit, etsi nullum inde sequatur damnum, iudicium tamen patietur aeternum, quia venenum attulit, si fuisset, qui biberet. Haec ille.

Non igitur videri aliter quam sunt, mulieres vel viri expectant, non tam ornatu quam vestitu honeste contenti sint. Dicit enim poeta: „Aurea nobilitas luteam si vestiat ollam, non ideo sequitur hanc minus esse lutum”. Sed mulieres procatrices diaboli diversis fallaciis modos exquirunt, quibus diabolo et mundo servire possint. Quorum aliquos tangens beatus Hieronymus in *Epistula ad matrem et filiam*, sic inquit: „De industria dissuta sit tunica, ut aliquid intus appareat, operitur, quod foedum est. Cingulo angustius pectus arctatur, capilli in frontem vel in aures defluunt. Palliolum interdum cadit, ut candidos nudet humeros et quasi videri noluerit, celat festina, quod reserat volens”. „Aliud pollicetur; aliud ostendit, lingua personat castitatem et totum corpus profert impudicitiam”. Vix est ita turpis aut senio

288-291 HIERONYMUS: *Non inveni.* 294-295 HILDEBERTUS CENOMANNENSIS, *Versus de s. Susanna* (PL 171, 1288D-1289A). *Vide etiam* ZENON KAŁUŻA, *O poezji i poetach*, p. 69. 298-302 HIERONYMUS, *Epistula 117 (Ad matrem et filiam)*, 7 (CSEL 55, p. 430). 303-304 HIERONYMUS, *Epistula 54 (Ad Furiam)*, 7 (CSEL 54, p. 473).

298 dissuta] *corr. sec. ed.* discussa ABWV 299 intus] ABV interius W
operitur] A apperitur B aperitur W 300 angustius] *corr. sec. ed.* angustum ABWV frontem] *corr. sec. ed.* fronte ABWV 303 lingua] AW linguae B

305 confecta, quae non gaudeat et liberter audiat, si dicatur: pulchra,
delectant castas etiam praeconia formae. Haec ille. Item Hugo
in libello ad volentem nubere tangit aliquas fallacias mulieris,
inquiens: „Mulier, quod sine teste gerit, quasi non fecerit, obli-
viscitur. Si quis autem testis affuerit, ipsa cum artificio linguae
310 cogit eum non vidisse, quod vidit et quod verbis excusare non
valet, hoc lacrimis excusat. Blanditur oculis, seducit osculis,
instat amplexibus”. Haec ille.

Ex quibus patet, quod difficile est fraudes cognoscere
mulieris, nam arridendo seducit, illacrimando fallit, blan-
315 diendo secretum exquirat, suspirando illaqueat, tangendo cor
subvertit. Quod est cernere in uxore Samsonis fortissimi, quae
fundens apud eum lacrimas et suspirans, dicebat: „Odisti me,
idcirco problema non vis exponere”, tandem dum victus uxoris
instantia problema exposuit, ipsa illud in damnum viri proprii
320 revelavit, *Iudicum* IV. Et Dalila, uxor altera eiusdem, multum
fuit Samsoni molesta, perquirens sollicite, ubi virtus suae forti-
tudinis latitaret, quod fecit per multos dies spatium ad quietem
non tribuens, ita quod quasi anima eius defecit, tandem Samson
fortissimus blanditia mulieris seductus et amore vinctus stultae
325 totum cordis secretum aperuit, et caecatur, *Iudicum* XIII.

Inveniuntur ultimo mulieres mirae stultitiae. Numquid
enim stulta non erat Eva, quae legitur primo locuta esse cum
serpente quam cum Deo, ipsum adorando, vel cum viro suo

298-312 *De nuptiis*, I, 1 (PL 176, 1205B). 317-320 Iud. 14, 16-17.
320-325 *Cf.* Iud. 16. 327-329 *Cf.* Gen. 3.

305 liberter] A libenter BW 306 castas] AB castitas W 307 volen-
tem] AB valentem W 311 Blanditur ... osculis] *corr. sec. ed.* Blanditur,
seducit oculis ABWV 314 arridendo] AW arcidendo B 314-
315 blandiendo] AB blandiando W 316 uxore] AW uxores B 318 id-
circo] AW idcirco me B uxoris] AB uxore W 318 instantia pro-
blema] *om.* W 320 Dalila] *corr.* Dalida ABW 325 cordis] *om.* W
326 ultimo] *om.* W 327 legitur] AB invenitur W

ad aliquam eruditionem percipiendam, *Genesis* III? Sic stultae sunt, quae paratiores sunt ad loquendum de mundi pompa vel concupiscentia quam de sacri evangelii doctrina vel legis disciplina. An stulte non dixit Rachel, quae cernens, quod esset infecunda, marito suo ait: „Da mihi liberos, alioquin moriar”, quasi de sterili fecundam facere esset in ipsius potestate, *Genesis* XXX. Sic stultae sunt, quae a maritis quidpiam ultra vires ipsorum expetunt aut aliquid ultra facultates requirunt, seu quae res impossibiles per naturam vel habitum a maritis exigunt, velut si concitantur pro eo, quod ex semine ipsorum prolem non suscipiunt aut quod ditioribus in ornatu non aequantur vel si casu seu diffortunio egestas accidat, non propter se, sed maritorum peccata accidisse dicunt. An Michol, filia Saul regis, stulta dici non debeat, quae David suum maritum prae magna devotione coram archa Domini ob honorem Domini saltantem, ipsum despexit in corde et dixit ei: „Quam gloriosus fuit hodie rex Israel, discooperiens se coram ancillis suis”. Cuius stultitiam prudenti responsione ipse David redarguit, inquiring: „Ludam coram Domino et vilior fiam”.

Per quod patet, quod mulieres stultae sunt, si maritos suos, incedentes simpliciter aut Deo in simplicitate servientes, despiciunt, seu si casu nudatos vel infirmos detestantur. Non enim se, quid sunt vel quid de maritis suis sentire debeant, cognoscunt, quia „sepulchra deaurata intus plena spurcicia et factore”, cum sapientes uxores non alias pulchriores, non fortiores, non sapientiores et meliores quam maritos proprios existimant, quibus familiari conversatione et pia conversantur.

332-333 Gen. 30, 1. 341-345 2 Reg. 6, 20. 345-347 2 Reg. 6, 22.
352 Cf. Mt. 23, 27.

330 paratiores] AW paratores B 335 vires] AB posse W 341 Michol] corr. Nichol AB Nicol W 343 ob] AB ad W 348 suos] om. A 354 existimant] AW extimant B

An non stulta fuit uxor Iob, quae Iob sancto sedenti in sterquilinio et saniem testa radenti dixit: „Benedic Deo et morere”? Sed ille uxori, licet plaga fuisset a planta pedis usque ad verticem capitis putretidinis percussus, sapienter respondit, 360 dicens: „Quasi una de stultis mulieribus locuta es”, *Iob XI*. Sic nonnullae, si mariti morbis aut infirmitatibus atteruntur, contra eos plerumque invehuntur et addunt dolores doloribus et afflictionem afflictis. Quod esse non debet, nam cum uxor sit pars mariti, debet sibi esse materia consolationis et refrigerii, non 365 maeroris.

An non erat stulta mulier meretrix, quae dum super quodam infante coram rege Salomone cum alia muliere similiter meretrice disceptaret, dicente rege: „Afferte mihi gladium” et: „Dividite infantem dateque dimidiam partem uni et dimidiam 370 alteri”, dum mater pueri dixit: „Obsecro, domine, dimitte illi infantem vivum”, illa contradixit: „Nec mihi, nec tibi sit, sed dividatur”, *III Regum III*? Sic nonnulli viri et feminae, etsi iustitiam litigandi non habent, nihilominus tamen ira moti causas de non causis confingunt, ut eos, quibus irati sunt, provocent, 375 damnificent vel conturbent.

An stulta non erat uxor Aman superbissimi, quae audiens querimoniam, quam faciebat de Mardochoaeo pro eo, quod cum esset maior ceteris, apud regem sibi noluit inclinari, respondit debere parari excelsam trabem et appendatur in ea. Sed mox 380 mutata fortuna in oppositam qualitatem Aman, qui paraverat alteri patibulum, in eodem est appensus, et Mardochoaeus apud regem et proceres ac populum universum multum honoratus,

357-358 Iob 2, 9. 360 Iob 2, 7-10. 368-370 3 Reg. 3, 24-25.
370-372 3 Reg. 3, 26. 379-382 Cf. Esth. 5-7.

359 capitis] *om.* ABV percussus] *om.* W 360 dicens] A *om.* BWV
370 dum] AB tunc W 371 illa] A et illa BW 380 paraverat]
AW praeparaverat B

Esther V. Sic nonnullae maritis suadent, ut alios opprimant, sed qui praedari conatur, verso fortunae mantello praedatur, et qui sagittare alium voluit, sagittatur, „qui paravit alteri foveam, incidet in eam”.

Per quod patet, quod si cui fortitudo vel magnificentia arripserit, neminem concutiat, quoniam nihil est, ut ait Boethius, primo *Consolationum*, „quod quis in alium facere potest, quod ipse ab altero sustinere non possit. Busiridem – inquit – accepimus necare hospites ipsumque ab Hercule necatum”.

An non stulta fuit petitio matris filiorum Zebedaei, quae dixit Domino: „Dic, ut sedeant hi duo filii mei: unus ad dexteram et alius ad sinistram in regno tuo”, *Matthaei* XX? Sic nonnulli parentes tantum curant de filiis, ut regi terreno refuller assistant, quod tandem ad dexteram suam promoveri possint, ut sedeant, sed nullam curam habent, ut Deum timeant et ex toto corde perquirant et diligant, in praeceptis suis ambulat et malum nedum non committant, sed illi consentiant, ut sic serviendo Deo conregnare possint.

Nunc ergo, dilectissimi, audistis mulieres laude dignas: magnae fidei, magnae sapientiae et fortitudinis, audistis dignas confusione: plurimae fallaciae et mirae stultitiae, ut illas quasi exemplares imitari, istas quasi quaedam retia diaboli fugere valeatis. Quibus omnibus, etsi praesto est, ut luceat sapientia Dei, specialiter tamen ad illas clamat, quas viriles animos habere non effeminatos considerat, inquiens: ‘O viri, ad vos clamito’, videlicet: ‘O feminae viriles, quia nihil in mente geritis muliebre vel

384-386 Cf. WALTHER, *Proverbia*, 12189; cf. Prov. 26, 27; Eccle. 10, 8; Eccl. 27, 29. 389-391 BOETHIUS, *De consolatione philosophiae*, II, 6, 9 (MORESCHINI, p. 48, 31-32). 393-394 Mt. 20, 21.

390 Busiridem] AB Bustridem W 393 Domino] AB Domine W
398 ex] om. BW 399 non] om. W sed] AB sed nec W

defluxum, ad vos clamito, ut in regulanda vita vestra mille, ut
 410 ita dicatur, oculos habeatis. Cavete vobis non tantum a malo,
 sed etiam ab omni specie mali: a luxuriosis tactibus, a venenatis
 aspectibus, a familiaribus et assiduis cum viris tractatibus, a viro-
 rum sub eodem tecto cohabitationibus, a vanis locutionibus,
 a levitatibus, a foedis amplexibus et omnibus carnalis amoris
 415 nutritivis et generativis?

Videte, ne forte si clenodia stultitiae apud vos Dei sapientia
 inveniatur, quasi fatuas virgines vos repellat, sed lampades ornate,
 oleum sanctitatis assumite, ut dum sponsus vester pulcherrimus,
 in quem „desiderant angeli prospicere”, advenerit, sibi digne
 420 occurrere et secum in gloria regnare feliciter valeatis in regno
 caelorum. Quod nobis etc.

419 1 Pe. 1, 12.

419-420 Cf. Mt. 25, 1-10.

409 mille] AW nullae B

410 Cavete] AB Pavete W

411-412

a venenatis aspectibus] om. A

413 a vanis locutionibus] om. BW

420-421 in regno caelorum] om. A

421 etc.] AW praestare dignetur B

SERMO XLVI

SERMO, QUOD SAPIENTIA SIT ARMIS BELLICIS PRAEONENDA

Af. 116va-118va; Bf. 102rb-104ra; Wf. 85va-87ra

„Melior est sapientia quam arma bellica”, *Ecclesiastes IX*. Nulla
5 communitas, principatus aut regnum propter pronitatem
hominum ad peccandum et propter cupiditatem eorum, ex qua
surgunt infinitae quaestiones, potest digne subsistere, nisi lege
certa regatur. Lex autem, per quam debet salubriter dirigi, debet
esse rationabilis, evidens, utilis et honesta. Verum quia omnium
10 legum inanis est censura, nisi divinae legis imaginem gerant, ut
ait Augustinus, *VI De civitate Dei*, ideo omnes leges emanare
debent a lege divina et nullatenus ei contraire, iuxta quod per os
Salomonis, *Proverbiorum VIII*, inquit Sapientia: „Per me reges
regnant et conditores legum iusta decernunt”.

Unde haec res publica sola est ordinata, quae legibus regula- 15
tis lege divina regulatur, quia tunc est civitas Dei, in qua dux est
veritas, lex est caritas, modus iustitia et aequitas. Et quamvis non
sit civitas, provincia, principatus aut regnum, quin leges habeat,
quibus homines quasi equi frenis regi debent, rarissima tamen
20 communitas sic regitur, ut digne civitas Altissimi dici possit.

Et hoc ideo, quia non est fides, „corrui in plateis veritas”,
non est timor Dei, non reverentia, non pietas, non religio, non

4 *Eccle.* 9, 18. 10 *Cf.* AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *De civitate Dei*, V,
11 (CCSL 47, p. 142). 13-14 *Prov.* 8,15. 21 *Is.* 59, 14.

6 et] AB etiam W 9 et] AB ac W 10 gerant] AW gerat B
11 VI] AB V 17 lex est caritas] om. W

innocentia, non zelus domus Dei et finaliter non est iustitia, sine qua regi nequit nullatenus res publica. Remove siquidem legem
 25 ab homine, quid erit aliud homo sine lege nisi „vas irae”? Tolle „de regnis iustitiam, quid erunt regna nisi latrocinia”, secundum Augustinum, IV *De civitate Dei*, capitulo IV? Tolle timorem Dei, et statim replebitur terra tota iniquitate adeo, quod merito esset disperdenda cum terra. Tolle pietatem et concordiam de fini-
 30 bus imperii, „omne regnum in se ipsum divisum desolabitur et domus supra domum cadet”, ut ait Veritas, *Matthaei* VII.

Non est autem concordia, nisi ubi regnat caritas, quae „multitudinis credentium facit cor unum et animam unam”, *Actuum* IV. Ubi vero est unanimis pietas, res publica est fortis
 35 et hostibus terribilis quasi castrorum acies ordinata. Ubi etiam absque cordis malivola tergiversatione, absque oris fallaci deceptione, absque gestus dolosa simulatione viget vera unius ad alterum fidelitas, ibi iustitia firmum habet fundamentum. Alioquin, si est fidelitas conquisita adulatione vel pecunia, cum tempore
 40 variatur. Sola itaque est illa vera fidelitas, quam efficit divina caritas, quae est ad Deum, cui honor, cui virtus, cui imperium, cui reverentia, cui timor, et ad proximum, cui humanitas, cui fomentatio, cui defensio, cui relevatio, cui consolatio debetur.

Proinde, ut res publica crescendo crescat, opus est ut divinis
 45 legibus et Dei sapientia dirigatur, nec sibi de armorum multitudine, nisi sapientiam habuerit, blandiatur, quia ‘melior est sapientia quam arma bellica’.

Quod patet, si quis bella iustorum et singulariter Machabaeorum revolvit, ubi pauci multa milia gentium armis terribilia

25 Rom. 9, 22. 26 AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *De civitate Dei*, IV, 4 (CCSL 47, p. 101). 30-31 Mt. 12, 25. 32-33 Act. 4, 32.

31 VII] A XII B XVII W 40 itaque] AB utique W 48 revolvit] ABV recoluit W

et ad proelium doctissima magis oratione et sapientia quam 50
 armis bellicis pluries prostraverunt. Et hoc ideo, quia, ut ait
 Iudas Machabaeus, bellator fortissimus, „non est differentia in
 conspectu Dei caeli liberare in multis et in paucis, quia non in
 multitudine exercitus victoria belli, sed de caelo fortitudo est”,
I Machabaeorum III. „Si igitur Deus erit nobiscum, quis contra 55
 nos?” Si Deus adiutor noster, quis est, qui praevaleat adversum
 nos? Si vero Deus non est nobiscum, quis erit nobiscum?

Respicite igitur, unde fortitudo Nabuchodonosor, regi
 idololatrae, nisi a Deo, qui de ipso ait: ‘Quid dabo Nabucho-
 donosor pro eo, quod mihi servivit apud Tyrum?’ Ecce gentilis 60
 flagellando peccata hominum Deo servire dicitur! Unde forti-
 tudo regi Assur, per quem Deus plurima regna et delicta filio-
 rum Israel punire decreverat, nisi a Deo, qui ait per prophetam:
 „Virga furoris mei Assur”; ipse autem non cognovit. Verum
 uterque istorum fortitudinem, quam de caelo recepit, dum 65
 viribus suis attribuit, ille rationabili mente mutatus per septem
 annos comedit faenum sicut bos, iste caesis ab angelo Dei in
 castris eius CLXXXV milibus hominum plagam hanc fugiens
 reversus domum et fanum ingrediens a filiis propriis mortis
 poenam luit. 70

Respicite Abraham, unde sibi fortitudo, quod quinque
 reges stravit? Unde David, quod Goliath giganteae quantitatis
 vicit et tandem victor existeret, donec propter peccatum eius
 gladius in domum eius introiret, qui usque ad mortem suam

51-54 1 Mach. 3, 18-19. 54-55 Rom. 8, 31. 58-60 Cf. Ez. 29, 18-20.
 64 Is. 10, 5. 66-67 Cf. Dan. 4, 30. 67-69 Cf. Is. 31, 8.
 70-71 Cf. Gen. 14., 55-58. 74 Cf. 1 Reg. 17.

53 victoria] *add. sec. cit.* 55-56 est, qui] *om.* W 65 dum] *om.* W
 66 rationabili] A rationali BW 67 iste caesis] BW caesis caesis A
 69 fanum] AB sanus W 73 vicit] AB devicit W 74 introiret]
 W exiret ABV

- 75 non exivit? Unde Theodosio Magno de potentissimis adversariis et inopinato diffortunii eventu laudabilis victoria? De quo narratur in *Historia Romanorum*, ubi dicitur, quod cum Eugenius et Arbogastes instructa acie Alpium transitum tenuissent, Theodosius expers cibi et somni, orationi incumbens totam
- 80 noctem pervigil exegit et quamvis se esse a suis destitutum sciret et ab hostibus circumsaeptum nesciret, fiducialiter arma arripens signumque crucis praelio dedit ac se in bellum, etiamsi nemo sequeretur, victor futurus immisit, nam consultus Ioannes Anachoreta eum victurum sponderat. Cumque ad congressionem ventum esset, vehemens turbo a parte Theodosii in ora hostium ruit, qui et ab eius parte spicula missa valenter hosti infigeret et hostili manu missa repelleret, et sic hostilis exercitus stratus, Eugenius captus atque interfectus, Arbogastes manu propria percussus.
- 90 Unde Constantino imperatori victoria in bellis? Unde sibi, quod semper fuit victor nisi a Deo, cui gratiam pro gratia recompensans magis in christiana religioni fervebat? De quo narratur in *Historia tripartita*, libro primo, quod „in somno constitutus vidit signum crucis in caelis et angelos astantes et dicentes:
- 95 ‘O Constantine, in hoc vince’. Qui signum crucis praeferri ante se et acie eius fecit”. Et ibidem narratur, quod in dextera sua signum crucis ex auro factum habuisse perhibetur. Hic „in regalibus oratorium fabricatus et etiam tabernaculum instar ecclesiae transferebat, dum adversus hostes castra metaretur, quatenus
- 100 nec in itinere degens ipse vel exercitus sacro lumine privaretur. Sequebantur pariter sacerdotes et diaconi tabernaculo

75-89 Cf. CASSIODORUS, *Historia tripartita*, 9, 45 (PL 69, 1160D-1162A). 92-96 CASSIODORUS, *Historia tripartita*, 1, 4 (PL 69, 888A). 97-103 CASSIODORUS, *Historia tripartita*, 1, 9 (PL 69, 893B).

76 inopinato] corr. inopinatu ABWV 79 et] A ac BW 80 esse] om. W

servientes, qui secundum legem ecclesiasticam sacrorum ordines adimplebant”. Hic miro modo honoravit Dei sacerdotes, nam in scripturis Romani pontificis Nicolai narratur dixisse: „Vere, si propriis oculis vidissem sacerdotem Dei aut aliquem eorum, qui 105 monastico habitu circumamicti sunt, peccantem, chlamydem meam exspoliarem et cooperirem eum, ne ab aliquo videretur”. Hic urbem Romanam beato Silvestro donavit, immunitatem sacerdotibus largitus est, privilegia dedit, insignia imperialia papae concessit, zelum fidei magnum habuit et tam fide quam 110 devotione cultum Dei dilatavit. Et ideo non mirum, quod Deum secum habuit et victor semper permansit. Sciebat enim, quod offenso Deo nulla potest haberi victoria, sicut placato eo nulla potest esse ruina, prout legitur Iudith VI. Ubi cum recitasset Achior Holoferni, principi militiae regis Nabuchodonosor, 115 beneficia Dei populo suo exhibita, concludens ait: „Nunc ergo, Domine, require, si est aliqua iniquitas eorum in conspectu Dei, et ascendamus ad illos, quia tradens tradet illos Deus tibi. Si autem non est offensio populi huius coram Deo suo, non poterimus resistere”. Hinc est, quod scribitur *Levitici XXVI*: „Si in 120 praeceptis eius ambulaveritis”, „persequimini inimicos vestros et corruent coram vobis”. Econtrario *Iosue VII*: Ob peccatum unius, scilicet Achar, multi de populo prostrati sunt.

Quid ergo, si non erit peccatum unius, sed omnium vel multorum? Revera, timere debet exercitus de ruina, ubi multorum ad caelum ascendentia sunt peccata. „Videamus – inquit 125

107 NICOLAUS I PAPA, *Epistulae*, 86 (PL 119, 944A). 108-111 Cf. CONSTANTINUS I, *Edictum* (PL 74, 525A). 116-120 Iudith 5, 24-25. 120-121 Lev. 26, 3. 121-122 Lev. 26, 7. 122-123 Cf. Ios. 7, 24-26. Vide JULIUSZ DOMAŃSKI, *700 lat myśli polskiej*, p. 86, n. 12. 126-128 Gen. 18, 21.

103 honoravit] AWV ordinavit B Dei] om. W 104 scripturis] AV scriptoris W 109 insignia] om. W 116 beneficia] AB et beneficia W 117 require] A perquire BW 123 Achar] corr. Achor ABW

Dominus de Sodomitis – utrum clamorem opere compleverint?” Et quia sic repertum est, omnes a maximo ad minimum, solo Loth cum suis excepto, igne ac sulphure consumpti ad inferos descenderunt.

Si vox sanguinis iusti unius hominis auditur in caelis, ut divina maiestas de homicida ulciscatur, quomodo non audietur vox pauperum, oppresorum, pupillorum, contritorum, stuprorum et adulterorum, fame et inedia peremptorum, infirmantium et miserorum, in terris commissorum? Pertransibitne haec conniventibus oculis Deus? Non utique, cum dicat propheta: „Deus ultionum dominus”. Ipse quoque – ut ait alius propheta – est Deus zelotes, visitans peccata patrum in filios usque in tertiam et quartam generationem”.

An devastationes ecclesiarum in possessionibus, in decimis et aliis bonis factas contra ius divinum, ius canonicum, ius militare, ius publicum, ius privatum et ius naturale inultas dimittet? Non utique, quia cum dissipatum cernit suum patrimonium, „pretio sui sanguinis emptum”, formidandum est, ne ex ore „sedentis in throno” in operarios iniquitatis „gladius desaeviat bis acutus”.

O quam nostris temporibus Dei iudicia tremenda minime revolvuntur, quibus angelum similitudinis signaculum „omni lapide opertum” propter superbiam de caelo detrusit, primos parentes et totam posteritatem eorum propter morsum pomi vetiti de paradisi deliciis foras eiecit, mundum diluvio totum

128-130 Cf. Gen. 19. 137 Ps. 93, 1. 137-139 Ex. 20, 5.
144 1 Pe. 1, 19. 145 Apoc. 5, 7. 145-146 Apoc. 1, 16. 148-
149 Cf. Ez. 28, 13. 149-151 Cf. Gen. 3.

127 Sodomitis] AV Sodomis BW 132 homicida] AB homicidio W
133 pupillorum] A om. BW 135 haec] AW nec B 138 visitans]
A zelans BWV 141 factas] BW facta A 142 inultas] AB inultos W

propter iniquitatem delevit et homines omnes octo tantum
 salvis submersit, quinque civitates foetenti conflagratione
 consumpsit, propter idolatriam factam circa vitulum conflagra-
 tilem una die XXII milia interemit, ad Terram Promissionis 155
 propter incredulitatem et duritiam cordis tantum duos ex filiis
 Israel, licet omnibus esset promissa, admisit, quibus terribili
 morte Chore et complices eius sibi sacerdotium usurpantes,
 occidit; quibus totam tribum Benjamin, tantum exceptis sescen-
 tis hominibus, propter abominabilem luxuriam delevit, quibus 160
 propter elationem David LXXII milia hominum interemit;
 quibus Babyloniam in regnis inclitam regna cetera, gentes et
 filios Israel conculcantem, propter multitudinem peccatorum
 desertam fecit, adeo ut in palatiis regum et principum habitent
 dracones et nidificent struthiones, quibus peculiarem populum 165
 et dilectum propter peccata tradidit Deus in manus Nabucho-
 donosor, qui totam gentem crudeliter captam et sanctam civi-
 tatem et templum combussit.

Haec et alia Dei iudicia, quibus plena est Sacra Scriptura,
 videntur esse multis quasi ludus et somnus. Et hoc ideo, quia 170
 cum non cito proferatur contra eos Dei sententia, absque timore
 perpetrant mala. Quare terreat vos districta Dei iustitia, quae
 malis sine fallo reddet supplicia et bonis praemia sempiter-
 na. Armemur magis sapientia quam multitudine armata, quia
 ‘melior est sapientia quam arma bellica.’ 175

Quid enim erit per securim, si non assit, qui secet cum
 ea? Quid per hastam, si non sit, qui dirigat eam? Quid per

152-153 Cf. Gen. 7.

153-154 Cf. Gen. 19.

154-155 Cf. Ex. 19.

155-157 Cf. Num. 14.

157-159 Cf. Num. 16.

159-160 Cf. Iud. 20.

160-161 Cf. 2 Reg. 24.

162-165 Cf. Ier. 51.

165-168 Cf. Ez. 26.

167 captam et sanctam] A captivam, sanctam BW

173 fallo] AV fal-

lere BW

174 Armemur] AB armemus W

176 cum] W in AB

177 si] AB cum W

multitudinem, quae non recipit disciplinam? De facili namque potest vinci exercitus quantumcumque magnus, nisi vigeat in eo
180 debita disciplina.

Unde narratur in *Policratico*, libro VI, capitulo XII, quod „Romanis adeo profuit disciplina, ut orbem suae subicerent ditioni. Et Alexander Macedo exiguam manum militarem suscepit a patre, sed doctam, qua assuefacta militiae orbem terra-
185 rum agressus, innumeras hostium copias fudit. Econtra Xerxes a trecentis Lacedaemoniorum ad Thermopilas vexatus, cum eos manu infinita pluribusque suorum amissis, vix confecisset, in eo se deceptum dicebat, quod multos quidem homines haberet, viros autem disciplinae tenaces nullos. Et similiter fuit victus
190 apud Salaminam, ubi vix una nave evasit. Fertur tamen, quod duces exercitus eius non consueverunt homines aliter numerare quam singulis telis receptis a singulis, ut ex numero telorum a ducibus numerus teneretur”.

Sit ergo in exercitibus disciplina, si debet haberi victoria,
195 sit bellandi artificiosa industria similis militiae Alexandri, de quo narrat Trogus Pompeius, libro XI, quod „cum ad periculosum bellum exercitum legeret, non iuvenes robustos nec primae florem aetatis habentes, sed veteranos plerosque etiam emeritos militiae, qui cum patre patruoque etiam militaverint, elegit,
200 ut non tam milites quam magistros militiae electos putaret”. Ordines quoque nemo nisi sexagenarius duxit, ut si principia castrorum cerneret, senatum te praeesse alicuius rei publicae

182-193 IOANNES SARESBERIENSIS, *Polycraticus*, VI, 14 (PL 199, 609A-B).

196-200 POMPEIUS TROGUS, *Historiae Philippicae fragmenta*, XI, 77b (p. 85, 38-86).

181 *Policratico*] *corr. Policrato* ABW 183 Et] AV At BW 185 Xerxes] *corr. Xerses* ABW 186 Lacedaemoniorum] A Lacedomorum BWV
190 Salaminam] *corr. Salamaniam* ABWV 192 ut] *om.* W 194 sit] AB si W 196 XI] AWV XII B 200 non] *om.* W electos] *corr. sec. ed. laetos* A lectos BWV putaret] A putares BWV

videre dices. Itaque nemo in proelio fugam, sed victoriam cogitavit, neque in pedibus quidquam spei, sed in lacertis fuit. Econtrario vero fuit de Dario et suis; et ideo illi victores, hi victi. 205
Nec mirum, nam qui fecundos optat eventus, dimicet arte, non casu, amplius Dei sapientia, quae docet manus ad proelium et digitos ad bellum, quae nobis victoriam de hostibus visibilibus et invisibilibus concedat, pacem et tranquillitatem faciat et „in pacis pulchritudine ac in requie opulenta” in caelestibus collo- 210
care dignetur, ipsa videlicet Sapientia, Dei Filius, per saecula in aeternum et amplius benedictus. Amen.

209-210 *Cf.* Is. 32, 18.

212 148 Amen] *om.* BV

SERMO LXIVA

SERMO DE SACERDOTIO

Af. 163ra-165rb; Bf. 140rb-142rb

In nomine Domini nostri Iesu Christi etc. „Angelus Domini
5 exercituum est”, *Malachiae* II capitulo. Propheta Malachias
dignitatem sacerdotii Spiritu Sancto docente considerans, sacer-
dotem ‘angelum Dei’ appellat. Illum, inquam, sacerdotem, cuius
„labia custodiunt scientiam et legem exquirunt ex ore eius”. Alias
enim sacerdos si non habet clavem scientiae, quomodo dabit ex
10 officio aquam doctrinae? Qualiter docebit alios, qui non didicit
scientiam, sed vanitatem? Quomodo indicabit viam legis, qui
legem non novit? Qualiter instar angeli illuminabit, qui tenebris
assuetus, quid et qualiter sit agendum, non novit? Quomodo
purgabit, qui „inter lepram et lepram”, inter bonum et malum,
15 inter virtutem et vitium, inter verum et falsum non discernit?
Siquidem, sicut male iudicat caecus de coloribus, ita de lege Dei
legis ignarus!

„Officium quippe sacerdotum – ut ait beatus Hieronymus,
Super Aggaeum prophetam – de lege interrogatus respondere. Si
20 sacerdos est – inquit – ipse sciat legem Domini, si ignorat legem
Domini, ipse se arguit non esse sacerdotem Domini. Sacerdotis
est enim scire legem et ad interrogata respondere de lege”.

4-5 Mal. 2, 7. 8 Mal. 2, 7. 14 Deut. 17, 8. 18-22 HIERO-
NYMUS, *Commentarii in Aggaeum*, 2, 11 (CCSL 76A, p. 724).

4 In ... etc.] *om.* B 14 et lepram] *om.* B 19 *Aggaeum*] *corr.*
Aggeam AB

Duo igitur sunt sacerdoti evangelico necessaria: vita angelica et competens, non excellens scientia, eo quod interdum imperfectum scientiae potest supplere perfectio caritatis. 25

Vita quippe angelica requiritur, quam, secundum Chrysostomum, in libro *De compunctione cordis*, docere et non facere, non solum nihil lucri, sed et damni confert plurimum, grandis enim condemnatio est componenti quidem sermonem suum, vitam vero suam atque operam negligenti. Cui alludens 30 Gregorius, XIX *Moralium*, ait: „Loquendi auctoritas perditur, quando vox opere non iuvatur”. Nec mirum, quoniam, secundum beatum Bernardum, *Super Cantica*, homilia LIX, „validior est vox operis quam oris”.

Primo itaque in sacerdote Dei fulgere debet angelica vita, 35 quam oculus intuentium non corrumpat, quae veritatem, quam os annuntiat, non confundat, quae a voce praedicantis vera non discordat et quam angelus Dei est totus specularis, ita vita sacerdotis debet esse omnibus exemplar. Angelus Domini vera loquitur, ita sacerdos non nisi vera, iusta et sancta loquatur, quoniam 40 omne verbum sacerdotis aut est sacrum, aut sacrilegium.

Angelus Domini semper videt faciem Patris, qui in caelis est, sacerdos autem etsi non videt pro eo, quia viator est, Deum „facie ad faciem”, sic tamen omnes actus, omnia consilia et opera elicit et agit, ut Deo, qui habitat in caelis, mente semper cohabitaret et ipsum saltim in aenigmate et speculo semper cernat. 45

26-28 IOANNES CHRYSOSTOMUS: *Non inveni.* 31-32 GREGORIUS MAGNUS, *Moralia in Iob*, 19, 7, 13 (CCSL 143A, p. 965). 33-34 BERNARDUS CLARAEVALLENSIS, *Sermones super Cantica*, 59, 3 (LECLERCQ, ROCHAIS, t. I, p. 137). 44 Gen. 32, 30. 46 Cf. 1 Cor. 13, 12.

31 perditur] *corr.* proditur AB 32 non] *om.* B quoniam] A quam B
36 quam oculus] B quae oculos A 37 quae a] A quia B 39 exemplar] B exemplaris A 40 quoniam] A quam B 45 agit] A ait B

Angelus Domini semper habet visum in Dominum defixum, ita sacerdos plus aliis cor in Deum debet habere directum. Angelus in visione divinae essentiae delectatur, ita
 50 sacerdos suo tamen modo in esu frequenti sacramenti iugiter delectatur. Angelus propter amorem aeterni regis numquam se ab eo avertit, ita sacerdos propter creaturae amorem a Creatore nullatenus se avertat.

Angelus illuminat, purgat et perficit, ita sacerdos debet
 55 „illuminare his, qui in tenebris sedent” ignorantiae per scientiam, purgare immundos per doctrinam, perficere et confirmare pussillanimes in bono per vitam. Angelus incessabiliter ‘sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Qmnipotens’ proclamat, ita sacerdos omni tempore Deum benedicat.

60 Angelus Dei ad bonum incitat et a malo removet, ita sacerdos corda fidelium sursum trahat. Omnis cura sancti angeli est ut hominem, quem custodit, ad Deum perducatur, sic omnis sollicitudo et labor sacerdotis sit, ut sibi subiectos Deo conciliat et ad regna vitae perennis dirigat et transmittat.

65 Angelus Domini amat munda, detestatur immunda, ulciscitur iniusta, sic sacerdos Dei sectetur munditiam, devitat lasciviam, reprehendat iniustitiam et confundat iniquitatem. Angelus Domini pacem annuntiat, lites pacificat, discordantes concordat, ita sacerdos Dei ea, quae sunt pacis, faciat, etiamsi
 70 fieri potest cum omnibus hominibus pacem habens. Angelus Domini potestates tenebrarum, quibus datum est nocere terrae et mari, ne noceant quantum velint, sed quantum Deus sinit, restringit, sic sacerdos potestates, quae innocentes opprimunt saltem salutis alloquio quantum valet, restringat.

55 Cf. Lc. 1, 79.

48 defixum] A effixum B
 restringat] B refrangat A

51 delectatur] A delectantur B

74 re-

Et ne prorogem! Sic enim sacerdos Dei vitam suam debet 75
componere, ut non sit aliud, quod ipsam polluat vel inquinet,
ut merito 'angelus Domini exercituum' propter virtutum exem-
plum, etsi non natura, saltem officio possit appellari.

Praeterea sacerdoti est scientia, quamvis non eminens,
tamen competens, opportuna. Oportet enim, ut sacerdos duca- 80
tum aliis praebat, praebere autem bene ipsum non poterit, nisi
scientiam habeat conducendi. Quod attendens Chrysostomus,
libro III, *De dignitate sacerdotali*, sic inquit: Sapientissimum esse
oportet et perspicacem in omnibus sacerdotem et mille, ut dicitur, 85
ex omni parte oculos habentem. Quippe, qui non solum sibi,
sed etiam populo vivat et quoniam, secundum beatum Hierony-
mum in prologo *Super Isaiam*, „qui nescit Scripturas, nescit Dei
virtutem, nec eius sapientiam”, cuius ratio est secundum ipsum,
quia „ignorantia Scripturarum est ignorantia Christi”. Suadeo 90
tibi, sacerdos, emere aurum ignitum probatum litterarum sancta-
rum. Ama ergo Scripturas Sanctas et carnis vitia non amabis.
Intende, ut omni poscenti de fide, paratus sis reddere rationem.
Tolle arma de lege Dei, quibus inimicos fidei catholicae destruat,
et minus eruditos de legis instruere possis. Si tamen non affuerit
tibi ampla Scripturarum scientia, saltem luceat proximis tuis et 95
tibi subiectis bona vita, quoniam per vitam bonam pervenitur ad
sapientiam Dei, quae datur humilibus et parvulis, prout narrat
Cassianus, *De collationibus patrum*, Theodoro, et idem ponit
Cassiodorus in libro *De instructione Scripturarum*, quod „cum
explanationem obscurae quaestionis inquireret septem diebus 100
ac noctibus in oratione infatigabilis perstitit, donec solutionem

82-85 IOANNES CHRYSOSTOMUS, *De dignitate sacerdotali*: Non inveni.

86-89 HIERONYMUS, *Commentarii in Isaiam*, prol. 1-2 (CCSL 73, p. 1).

99-102 IOANNES CASSIANUS, *De institutis coenobiorum*, V, 33 (CSEL 17,
p. 106-107).

75 suam] A scientiam B 78 appellari] A appellare B 86 quoniam]
A spiritum(?) B 101 perstitit] A institit B

eius Domino revelante cognosceret”. Et ideo ait Cassianus:
 „Monachum cupientem ad Scripturarum notitiam pertingere,
 nequaquam debere labores suos erga commentariorum libros
 105 suos impendere, sed omnem industriam mentis et intentionem
 cordis erga emundationem vitiorum carnalium detinere; quibus
 expulsis cordis oculi, sublato velamine passionum Scripturarum
 sacramenta contemplantur”.

Quo profecto ductus exemplo sacerdos magis vitam quam
 110 scientiam habeat adornatam, magis incumbat virtutibus quam
 scientiis, quoniam „scientia inflat, caritas autem aedificat”, magis
 oratione quam ingenio mysteria scripturarum intelligere quae-
 rat, nec tam philosophus quam iustus et sanctus esse contendat.
 Luceat vita, ut „videantur opera sua bona et glorificetur Pater
 115 eius, qui in caelis est”. Instruat doctrina, „lex enim Dei debet esse
 in corde eius, intellectum dans parvulis, ut non supplantentur
 gressus eius”. Provideat, ne nomen Dei in eo permotus et actus
 suos illicitos polluatur.

Cernat, quod in hac vita celsius nihil vel excellentius episco-
 120 pi aut sacerdotis officio, sed si perfunctorie agitur sacerdotium
 aut perperam, nihil damnabilius. Et ideo beatus Gregorius,
Homilia XLIII, sic inquit: „Nullum ab aliis maius praeiudi-
 cium quam a sacerdotibus tolerat Deus, quando eos, quos ad
 aliorum correctionem posuit, dare de se exempla pravitatis
 125 cernit”; et subdit: „Plerumque, quod est gravius, sacerdotes, qui
 propria dare debuerant, etiam aliena diripiunt, plerumque, si

103-108 IOANNES CASSIANUS, *De institutis coenobiorum*, V, 34
 (CSEL 17, p. 107). 111 1 Cor. 8, 1. 114-115 Mt. 5, 16.
 117 Cf. Ps. 36, 31. 122-127 GREGORIUS MAGNUS, *Homiliae in Evan-
 gelia*, 17, 14 (CCSL 141, p. 128, 129).

107 velamine] A velamen B 111 quoniam] A quam B 114 vide-
 antur] A vivantur B

quos humiliter, si quos continenter vivere conspiciunt, irrident”.
 Verificaturque, proh dolor, illud Hieronymi: Multi sacerdotes,
 pauci sacerdotes, multi nomine, pauci in opera.

Verumtamen, carissimi, etsi mali sint interdum sacerdotes, 130
 iuxta Christi praeceptum: „Quaecumque dixerint vobis, facite,
 secundum vero opera eorum nolite facere”, nec tam quales sunt,
 quam quid de Deo annuntiant attendite. Bonos honorate,
 malos, donec sustentur ab Ecclesia, propter illum, cuius gerunt
 mysterium, tolerate, „qui enim – inquit Christus – vos audit, me 135
 audit et qui vos spernit, me spernit”. Nolite sancto sacerdotio
 detrahare, nolite statum altissimum ad ima detrudere, non enim
 decet sanctos Dei blasphemare.

Omnis autem sacerdos bonus est sanctus. Istud considerans
 Constantinus, imperator, dicebat: Non est dignum, ut nos deos 140
 iudicemus. Quid mirum, inquit, si nostra pietas illos dignatur
 honorare, quibus in suo elioquio honorem tribuens, eos angelos
 aut deos, etiam ipse Deus, appellat. Et de eodem Constantino
 legitur in *Historia tripartita*, libro II, quod cum esset multitudo 145
 episcoporum numero CCC, omnibus imperator diebus cotidia-
 nis cibaria largissima ordinavit exhiberi et cum unus vellet culpa-
 re alium, praecepit, ut uno die libellos omnes sibi traderent, quos
 suscipiens ait: „Hae quidem allegationes tempus habebunt et
 iudicem, scilicet diem iudicii, et illum, qui iudicaturus est
 omnes, mihi homini non licet habere auditorium sacerdotum”. 150

Hoc exemplar intueri deberent nonnulli, qui sacerdotium
 christianum vilificant contra illud *Exodi*: „Diis non detrahes”,
 hoc est sacerdotibus, quos ipse Deus solus deos appellat, vitam

128 HIERONYMUS: *Non inveni*. Cf. Grat. D. 40, 12 (F I 147-148).
 131-132 Mt. 23, 3. 135-136 Lc. 10, 16. 144-150 *Historia tripar-*
tita, 2 (PL 69, 922B-C). 152 Ex. 22, 28.

136 et qui] A qui B

147 ut] A et B

153 est] om. B

ipsorum discutiunt et propriam videre nolunt; festucam cupiunt
 155 de oculis sacerdotum eicere, de propriis vero oculis trabem eicere
 non dignantur.

Omnis sermo ipsorum est, quo aut personas ecclesiasticas
 vilificant, aut statum eorum deturpant, aut vitam eorum remor-
 dent, aut ecclesiis insultant. Et hi nimirum sunt, qui nedum
 160 iudicare causas ecclesiasticas, immo et personas exemptas
 contendunt. Hi festi sacerdotibus, grati histrionibus, legem aliis
 statuunt, quam tamen observare renuunt, cudunt legem contra
 legem Dei; non honestatem in condenda lege, non rationem,
 non aequitatem pensantes, sed prudentiae propriae innitentes
 165 contra illud sapientissimi Salomonis inquentis: „Ne innitaris
 prudentiae tuae”. Super quo dicit beatus Hieronymus: Pruden-
 tia suae innititur, qui ea, quae sibi videntur esse dicenda vel
 agenda, patrum decretis praeponit.

Vos igitur nolite esse prudentes apud vosmetipsos, ut facia-
 170 tis mala. Nolite carnis sequi prudentiam, quoniam secundum
 Apostolum: „Prudentia carnis inimica est Deo”. Si quae vobis
 quasi recta vel iusta sint, proponuntur, pensate sensus, an ex
 Deo sunt. Saepius enim angelus satanae se transfigurat in ange-
 lum lucis, „saepius vitia mentiuntur se esse virtutes”, saepius
 175 mali rationibus tam fortibus innituntur, ut omnia, quae dicunt,
 videantur esse vera. Sed non est ita, quia nihil refert quaedam
 falsa esse probabiliora. Quibusdam veris cavete, ne quis vos
 seducat inanibus aut versutis verbis. Nolite facile credere, quia
 non omnis, qui pacem annuntiat, pacem quaerit, nec omnis,
 180 qui magna loquitur, magna operatur, nec omnis qui dicit ‘Ave’,

154-156 Cf. Mt. 7, 5. 165-166 Prov. 3, 5. HIERONYMUS: *Non
 inveni.* 174 Cf. Grat. D. 41, 6 (F I 150).

158 statum] A statim B 165 innitaris] A innitatis B 172 sensus]
 A spiritus B an] A ante(?) B

amicus est, nec omnis, qui dicit 'pax', columba est; corvi de cada-
veribus pascuntur, hoc columba non habet.

Pensate, quantae dignitatis sacerdotium est christianum!
Sacerdos quippe est tantae excellentiae, quod ad vocem suam
summa infimis iunguntur, Dei Filius de summis caelorum ad 185
ima descendit et virtute sua potenti invisibili panem et vinum in
corpus et sanguinem suum transubstantiat et transire facit acci-
dentibus derelictis. Ipse manibus suis tractat invisibilem, levat
inaccessibilem, locat inpalpabilem, concludit Omnipotentem, de
summo caelo usque ad terram evocat Deum et hominem verum. 190

Sacerdos est, quem angeli digne ministrantem ambiunt,
circum area volitant ipsique Deo in sacramento altaris velato
assistunt, quem tamen revelata facie semper vident et in eo
continue delectantur. Sacerdos est angelus Domini, ex cuius ore
verba distillant, quae mirabilia et terribilia operantur et potesta- 195
te sibi tradita portae inferi confringuntur.

Ipse, dum hominem per suum ministerium exterius bapti-
zando abluit, Dei Filius baptizatum ab omni peccato, tam
actuali quam originali, Deo obligat. Ipse sacramenta conficit et
trahit, ipse sacramentalia in profectum aliorum benedicit. Ipse, 200
cui digne benedicit, benedictus est, cui vero exigente cordis duri-
tia maledicit, maledictus est. Ipse tradit satanae peccatorem ad
tempus, ut spiritus eius salvus sit in Domino etc. Ipse eicit per
excommunicationis sententiam foras peccatorem, ut citra occu-
pationem vel interitum faciat de ipso satanas sicut de pecore 205
suo. Ipse, quae ligat clave non errante, ligata sunt, et quae solvit,
soluta sunt. Ipse caelum reserat et claudit. Ipse nedum supra
terram, sed et in terra potestatem habet, dum sacramentum,
quod Deo Patri offert, prodesse non ambigitur, nedum vivis

181 corvi] A carni B 185 iunguntur] A iuguntur B 191 quem] *om.* B
192 circum area] A in circum citra B 199 Deo obligat] A deobligat B
203 Domino etc.] *om.* B

210 fidelibus, sed etiam defunctis. Ipse stans in terra usque ad caelum caelorum pertingit – in terris loquitur et in caelis auditur. Ipse secreta Domini exercituum tenet, mysteria noscit et alii, prout expedire cognoscit, ipsa patefacit.

Sacerdos est, cui regum genua, postquam quasi homines
215 ipsi reges delinquant, incurvantur. Ipse pater, qui ad vitam hominem regenerat. Ipse pater, qui peccatorem Deo in virtute verbi Dei reconciliat. Ipse sanctus, in quo Sanctus Sanctorum iugiter perseverat; „sancti – inquit Christus – estote, quia ego sanctus sum”. Ipse pro peccatis populi manus ad Deum intercedendo extendit.
220 Ipse pro populi ignorantia Deo interdum, ut tam peccatum quam [...] populus puniatur, se obicit, sicut fecit Moyses, qui dixit: „Aut dimitte populo huic noxam, aut dele me de libro, in quo me scripsisti”. Ipse placat irascentem Deum. Ipse tradit regulas populo vitae christianae, ne legis Dei ignarus
225 quasi Sodoma ad inferos descendat.

Et breviter: Tanta potestatis est sacerdos in spiritualibus, quod nedum maior est regibus et principibus mundi, sed quodammodo, salva pace, angelorum sanctorum, etiam maior angelus Dei. Non enim angelis aut archangelis aut potestatibus
230 aut dominationibus contulit Christus virtutem, ut conficerent Corpus et Sanguinem suum, quam tamen contulit sacerdoti! Laudemus igitur Dominum, qui tantam potestatem contulit homini. Gratias agamus Christo Iesu, qui tam miram virtutem dedit sacerdoti. Ipse siquidem sacerdotium instituit, instituens
235 ipsum honorari voluit, qui pro nobis factus est pontifex et sacerdos „nosque in admirabile lumen suum vocavit”. Ad quod nos perducatur Deus exercituum etc.

218-219 Lev. 11, 44.

222-223 Ex. 32, 31-32.

236 1 Pe. 2, 9.

217 Dei] *om.* B

221 obicit A] abicit B

SERMO LXXXVI

SERMO DE OBOEDIENTIA ET INOBOEDIENTIA

Af. 220rb-222rb; Bf. 190va-192rb; Wf. 167va-169ra

„Omne desiderabile ei non potest comparari”, *Proverbiorum*
VIII. Si „sapientia aeterni Patris melior est cunctis opibus pretio- 5
sissimis et omne, quod est aliud ab ea, desiderabile ei comparari
non potest”, mirum est, quod cunctis non praepositur et prae
omnibus non quaeratur. Est enim Deus verus, qui est omnia suis
in omnibus, nec aliquid amplius eo quisquam desiderare potest
pro eo, quod in ipso perfecte anima tamquam in suo fine ultimo 10
et optimo quietatur et satiatur, cum apparuerit gloria sua bibens
continue „de torrente voluptatis” aeternae, hauriens continue et
abundans.

Sed hoc ideo, quia etsi recta rationabiliter deprecatur ad
optima, voluntas tamen multorum per desideria vana distracta 15
remanet per inoboedientiam incurvata. „Fecit quippe Deus
hominem rectum, sed ipse se immiscuit et immiscet infinitis
quaestionibus”. Fecit carnem animae et animam sibi subiugalem,
quatenus etiam caro propter oboedientiam ipsius animae tandem
mercedem acciperet, et quae numquam per se ad beatitudinem 20

4 Prov. 8, 11. 5-7 Prov. 8, 11. 12 Ps. 35, 9. 16-18 Eccle. 7, 30.

5-6 pretiosissimis] W pretiosis AB 8 verus] AB unus W 9 eo]
AB et W 11 satiatur] AB servatur W 13 abundans] AB abundas
W 16 remanet] AB remansit W 20 mercedem] AB mercede W

transiret, beatificata tamen anima et ipsa caro pariter cum anima ad caelestia convolaret.

Verum, quia rumpit oboedientiam spiritus, quam Deo tenebatur, expertus est carnis inoboedientiam, ceperuntque uno
 25 quasi animo omnia propter peccatum hominis sibi rebellare aut contraria esse. Et sic inoboedientia, quae primum angelum fecit diabolum, hominem quodammodo fecit iumentum, iuxta quod in *Psalmo* dicitur: „Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus et similis factus est illis”.
 30 Haec de caelis angelos in infernum deiecit, hominem de paradisi deliciis foras pulit, filios Israel quasi sescenta milia Terram Promissionis intrare non permisit, Sauli regnum abstulit et in universo orbe terrarum mala seminavit. Haec frangit iuramenta, rumpit mandata, obliviscitur regulae christianae, confundit monasteria, infamat congregationes et capitula. Haec Deo displicet, diabolo placet, nam manifestum gerit suae damnationis indicium, quo sequitur caput proprium, nec curat mandata et consilia salubria seniorum. Haec lites generat, odia seminat, multiplicat peccata, exquirat mendaciorum commenta. Haec de
 40 homine bestiam, de rationali brutalem facit.

At contra sancta oboedientia salus est omnium fidelium, genitrix virtutum caelos aperiens, homines de terra levans, cohabitatrix angelorum, cibus omnium sanctorum. Haec concordias servat in angelis, pacem nutrit in religiosis, tranquillitatem
 45 generat in civibus, sine qua nec familia regi bene potest, nec subsistere diu respublica. Haec est sponsa Dei, haec est scala, per quam caelum ascenditur, haec est quadriga, qua subvectus est Elias in paradisum. Haec humilitatem nutrit, patientiam

28-29 Ps. 48, 13. 46-48 Cf. 4 Reg. 2.

21 tamen] AB tandem W 22 ad] om. B 30 deiecit] AB eiecit W
 37 quo] AB qui WV 38 odia] AWV odium B

probat, mansuetudinem examinat. Hanc sancti angeli semper
 custodiunt, insensibilia, vegetabilia et plantae observant, sol 50
 quippe a sua semita aut luna non deviat, ad nutum Dei campi
 floribus ornantur, terra pluvia fecundatur, floribus crispatur,
 in vere citharizat philomena, cantant psalmodiae aviculae. Et
 breviter: non est in mundo quidpiam, quod a sua semita per
 inoboedientiam claudicaret. 55

Sed quid immoramur in creaturis oboedientiam sanctam
 commendantes, cum ipsa sapientia Patris Dei, cui ‘omne desi-
 derabile comparari non potest’, ex oboedientia passa est contu-
 meliam crucis, non pro sua, sed utique nostra utilitate et salute.
 Ecce, quanta vis est oboedientiae! Haec caelum aperit et infer- 60
 num claudit, quod Dei Filium de summis caelorum ad terram
 posuit, quatenus ad homines ut homo veniens et hominibus
 cohabitans, non faceret voluntatem suam, sed eius, qui ipsum
 misit: Patris.

Si ergo Christus factus est Patri oboediens usque ad mortem, 65
 si angeli sancti excellentiores nobis Deo semper oboediunt, si
 caelum, terra, elementa et elementata oboedientiae leges servant,
 constat quod qui oboedientiam non habet, ad familiam Dei non
 spectat. Et ideo, fili, quia sapientia Dei, Deus trinus, cui ‘omne
 desiderabile comparari non valet’, requirit a te oboedientiam. 70

Primum oboedias Deo, deinde praelato vel principi, magi-
 stro, patri, abbati vel maiori tuo in licitis et honestis, sciens
 secundum Apostolum, quod „qui potestati resistit, Dei ordi-
 nationi resistit”. Alioquin, si abbas praecipit aliquid monacho

61-64 Cf. Io. 6, 38-39.

65 Cf. Phil. 2, 8.

73-74 Rom. 13, 2.

51 deviat] *om.* B

AB miramur WV

est] ABW et V

62 ut] AWW et B

68 constat quod] AWW constatque B

52 ornantur... floribus] *om.* B

57 Dei] *om.* W

59 crucis] *om.* AB

63 faceret] WV haberet AB

56 immoramur]

58 ex oboedientia] *om.* AB

60 Haec] AB quae WV

66 si] AWW nisi B

74 aliquid] AB quidpiam W

75 contra regulam in illo, in quo dispensare non potest, similiter si
 quis praelatorum praecipiat aliquid malum, immo, secundum
 Augustinum, *Ad fratres eremitas* in quodam sermone, qui inci-
 pit: ‘In omnibus operibus tuis,’ „si angelus vel archangelus hoc
 tibi praeciperet, non credas illi, quia nec Christus, Dei Filius
 80 benedictus, potest nobis hoc praecipere”. Haec ille.

Libenter itaque praelato, libentius Deo oboedias et volun-
 tate propria mandatis ipsorum oboedias, simpliciter oboedien-
 do sine quaestionibus, sine murmurationibus, sine excusatio-
 nibus. Ipsorum pareas in licitis et salutiferis voluntati, ita ut
 85 merito uterque de te dicere possit illud *Psalmi*: „In auditu auris
 oboedivit mihi”. Libenter et simpliciter oboediendo laetus facias
 et impleas praeceptum, serenitas enim in vultu et in sermone
 dulcedo multum roborant oboedientiam. Hinc David oboe-
 diens Deo saltat ante arcam et hilaritatem, quam concepit oboe-
 90 diendo interius, foris ostendit, *II Regum* VI.

Praeterea Deo et praelato velociter oboedias, exemplo
 prophetam, qui ait: „Viam mandatorum tuorum cucurri, cum
 dilatasti cor meum”. Fidelis quippe subditus aut servus morari
 nescit, non exspectat crastinum, ignorat tarditatem, praeci-
 95 pientem praevenit, oculos visui parat, aures auditui, linguam
 voci, pedes itineri, et se totum colligit, ut imperatoris impleat
 voluntatem. Exemplo Zachaei, qui ad vocem Domini „festinans
 descendit et suscepit eum gaudens”, *Lucae* XIX.

Viriliter, fili, quae tibi Deus praecipit vel praelatus, adimple-
 100 as, etiamsi tribulatio immineat, si persecutio instet, si peccatores

78-80 PSEUDO-AUGUSTINUS, *Ad fratres in eremo commorantes*, ser-
 mo 5 (PL 40, 1243). 85-86 Ps. 17, 45. 88-90 Cf. 2 Reg. 6.
 92-93 Ps. 118, 32. 97-98 Lc. 19, 6.

82-83 oboediendo] *om.* W 85 uterque] *om.* W 86 facias] W
 faciat AB 89 saltat] AW faciat B 93 dilatasti] AWV dilasti B
 96 impleat] AW impleas B

laqueum imponunt, si maligni spiritus iter praepediunt. Nihil timeas adversi, nihil cures contrarii, sed dicas: 'Praesto sum, „paratus sum et non sum turbatus”'. Humiliter oboedias et exaltaberis a Domino. Unde Dominus dixit ad David: „Cum esses parvulus in oculis tuis, factus es caput”, *I Regum XV*. Parum 105 tamen tibi oboedire proficiet, si non usque in finem oboediveris, exemplo Christi, qui pro nobis factus est oboediens usque ad mortem. Et ideo oboedias perseveranter, quia „qui perseveraverit, salvus erit”, *Matthaei X*.

Ex quo patet, quod non tenet oboedientiam, qui sequitur 110 propriam voluntatem, nam ideo „melior est oboedientia quam victima”, secundum beatum Gregorium, ultimo *Moralium*, „quia per victimas aliena caro, per oboedientiam vero voluntas propria mactatur”.

Item patet, quod non bene proficit in ordine aut sancta 115 congregatione, qui contra praeceptum praelati murmurat vel evasiones aut excusationes quaerit habere. Hinc Salomon ait: „Dicit piger: 'Leo est foris, fovea est, cadam in eam'”. Item, qui in tristitia mandatum implet, poenam evadit, sed mercedem non accipit, „hilarem enim datorem diligit Deus”. Item, qui manda- 120 tum praelati sui adimplere procrastinat, hoc ipso desidem et tardum se ad oboediendum demonstrat. Item fixam oboedientiam non habet, qui tempore prosperitatis oboedit et in tempore adversitatis oboedire dissimulat. Item, qui humiliter non oboedit, non censetur oboedire. Item non sufficit ad vitam virtuosam 125 inhoare oboedientiam, sed in ea usque ad finem perseverare.

103 Ps. 118, 60. 104-105 1 Reg. 15, 17. 108-109 Mt. 10, 22.
 111-112 1 Reg. 15, 22. 112-114 GREGORIUS MAGNUS, *Moralia*, XXIX, 14, 28 (CCSL 143B, p. 1792). Cf. Grat. C. 8, 1, 10 (F I 593).
 118 Cf. Prov. 22, 13-14. 120 2 Cor. 9, 7.

105 es] WV est AB 110 qui sequitur] om. AB 117 habere] WV
 om. AB

Legite igitur iuvenes, discite senes prudentiam, accipite virgines et viduae, immo et matrimonio deditae, disciplinam. Filius oboediat patri, discipulus magistro, monachus abbati,
 130 clerus pontifici, populus et proceres regni regi vel principi, familia patrifamilias et omnis subditus praelato suo ecclesiastico vel saeculari in licitis et honestis; et tanto perfectius, quanto magis professione, regula, sponsione aut iuramento ad oboedientiam se astrinxit. Non pigeat vos oboedire principibus vestris aut
 135 praelatis, nedum bonis et modestis, sed etiam dyscolis, propter illum, a quo sive providente, sive sinente „ad vindictam malorum, laudem vero bonorum” potestatem receperunt, „non est enim potestas nisi a Deo”.

Attendite, qualis fuit oboedientia et quam efficax anti-
 140 quorum! Unde legitur libro II, *De vitis patrum*, parte XIV, ubi inter cetera, „de quodam, qui dimissa una parte litterae, scilicet ‘o’, non scripta, cum esset vocatus ab abbate”, et „de alio, qui proiecit filium in fluvium”. Item parte XV legitur „de illo, qui dimisit cultellum in pisce inciso, cum esset vocatus ab abbate”.
 145 Similiter narrat Severus in suo *Dialogo*, de mirabili oboedientia cuiusdam religiosi, cui praecepit abbas rigare virgam aridam, qui per duo milliaria propriis humeris portavit aquam, donec tertio anno floruit. Et ibidem narrat de alio, qui promisit omnem oboedientiam abbati, ita quod et in ignem ire vellet,
 150 si abbas imperaret, cui cum abbas iussisset intrare clibanum, non distulit et flamma cessit ei, ut pueris Hebraeis. Similiter

136-137 1 Pe. 2, 14. 137-138 Rom. 13, 1. 140-142 *Verba seniorum*, 14, 5 (PL 73, 949A). 142-143 *Verba seniorum*, 15, 8 (PL 73, 949D).
 143-144 *Verba seniorum*, 15, 43 (PL 73, 961D). 145-148 Cf. Sulpicius Severus, *Dialogi*, 1, 19 (SChr 510, p. 176-178). 148-151 Sulpicius Severus, *Dialogi*, 1, 18 (SChr 510, p. 174-176).

133 oboedientiam] AB oboediendum W 144 ab abbate] AB ad abbatem W
 145 Severus] corr. Severius AB Sonorius W 146 rigare] AW rigore B

narrat Cassianus, libro primo *Collationum*, de quodam, qui ad imperium senis saxum evolvere toto nisu contendebat, quod multae turbae hominum movere non possent; et explicat etiam de quodam nobili, cui senex praecepit, ut decem sportas per plateas humeris deferret ad vendendum, et ut diutius in hoc officio teneretur, non simul uni, sed singillatim venderet; quod ille devote implevit. Similiter legitur de discipulo beati Benedicti, qui cucurrit super aquam, nec scivit esse aquam, quod sanctus vir Benedictus non suis meritis, sed oboedientiae discipuli, scilicet Mauri, attribuit.

Non solum autem religiosi aut christiani fuerunt oboedientes superioribus suis, immo et milites gentiles suis superioribus, prout ait Valerius, libro II, capitulo II, ubi inter cetera narrat, qualiter milites erant oboedientes principibus suis in disciplina suscipienda et in stando in acie pro dispositione. Et ibidem narrat de quodam, qui „edixit, quod si quis fugiens castra petisset, pro hoste interficeretur; qua severitate milites compressi hostes vicerunt”.

Ex quibus patet, quod sicut militi stare in acie necesse est principi oboedire, ita cuilibet subdito necesse est, ut oboediat suo principi vel praelato, et sicut non facile occiditur, qui locum suum inter milites tenet et ordinem, ita nec facile damnatur, qui non sequitur propriam voluntatem. Et ideo dixit quidam senex, prout legitur in *Vitis patrum*, quod „non pugnant nobiscum daemones, quando non facimus nostras voluntates, quia

152-154 Cf. IOANNES CASSIANUS, *De institutis coenobiorum*, IV, 26 (CSEL 17, p. 65). 155-158 Cf. IOANNES CASSIANUS, *De institutis coenobiorum*, IV, 29 (CSEL 17, p. 67-68). 164-169 VALERIUS MAXIMUS, *Facta et memorabilia*, 2, 7, 10 (t. 1, p. 125). 175-177 *Verba seniorum*, 10, 62 (PL 73, 923A).

153 nisu] W nisi AB 154 turbae] corr. sec. ed. terrae ABWV explicat] AB exemplificat W 161 scilicet] om. W Mauri] AB manu(?) W 163 superioribus] AB principibus W 175 quod] ABW quia V

ipsae voluntates daemones factae sunt”, „propria enim voluntas est murus inter Deum et hominem, quam si homo relinquerit, dicere potest: ‘In Deo meo transgrediar murum’.

180 Sed, o Deus meus, „quis dabit capiti meo aquam et oculis meis imbrem lacrimarum”, ut deplorare valeam statum christianorum, praesertim spiritualium et religiosorum, iam ad nihilum quasi redactorum! Quae enim congregatio aut quod capitulum velit habere praelatum ad praecipendum? Nonne potius ad
185 serviendum, aut ad docendum, nonne potius ad laute vivendum, aut ad fervendum in Deo, nonne potius ad vagandum cum mundo. Nolunt quippe virtuosos regnare, sed potius socios tenebrarum. Non quaerunt voluntatibus praelatorum assentire, sed ut ipsi praelati voluntates ipsorum studeant adimplere. Si
190 iustos, si zelantes vident, invident, accusant, linguas venenatas acuunt; quaerunt, quomodo resistent, qualiter excusationes in peccatis habeant.

O Domine, „omnes corrupti et abominabiles facti sunt quasi universi! Non est, qui faciat bonum, non est usque ad
195 unum”. Capitula per conspirationes, per carnem et sanguinem, per favores eligunt, principes per impressiones et vim impriunt et erigunt. Rarissima est congregatio, quae non rumpat oboedientiam et pro magna parte non sequatur propriam voluntatem. Omnes tamen tales confusionem reportabunt
200 a Christo, et quod oboedientem non sequentur et cum superbo et inoboediente diabolo habebunt, nisi digne poenituerint, portionem.

177-179 Ps. 17, 30; *Verba seniorum*, 10, 60 (PL 73, 922C). 180-181 Ier. 9, 1. 193-195 Ps. 13, 1.

178 homo] *om.* B 185 laute] W laude AB 187 virtuosos] AW
virtuosas BV potius] *om.* W 194 est] *om.* B 197 erigunt] AB
eligunt WV 199 tamen] W autem AB vero V

Vos vero in Christo dilecti, pensate, quia 'omne desiderabile Deo vestro comparari non potest'. Et ideo non vestram sed suam facite voluntatem, ut facientes, quae iussit, libenter, simpliciter, 205 celeriter, viriliter et constanter, velut filii adoptionis aeternam consequi valeatis hereditatem. Ad quam nos etc.

207 nos etc.] AW nos perducat etc. B

SERMO CI

SERMO DE UNITATE ET PACE SERVANDA, ET QUOD INTER
MALOS NON EST DEUS VIVENS, SED DIABOLUS SCINDENS

Af. 255ra-256rb; Bf. 222rb-223ra; Wf. 193rb-194rb

- 5 „Melius est duos esse quam unum”, *Ecclesiastis* IV. Sapientissimus
Salomon considerans, quod habens socium bonum et fidelem
habeat suae societatis emolumentum, docet nos, quod ‘melius est
duos esse quam unum’, nam „si unus ceciderit, ab altero fulcietur”.
Et ideo „vae homini soli, quoniam si ceciderit, non habet suble-
10 vantem”, praesertim illi, qui non vult subici divinae potestati aut
suo principi vel maiori. Quis enim hunc sublevabit cadentem,
cum sibi soli vagus incedat, nulli oboediat, Deum non timeat,
homines non vereatur, et quasi ovis erronea hincinde voluntate
capitosa per abrupta vitiorum vagatur. Quis respondebit pro
15 illo? Nullus utique alius nisi ipse, qui concepit inoboedientiam,
ex inoboedientia parturivit iniustitiam et tandem propter cordis
durtiam peperit iniquitatem. Ubi ergo fidelis est et concors
in bono communicatio: adest, qui sublevet, adest, qui consu-
lat, erigat et dirigat cadentem, licet solitarius et capitosus, qui
20 proprium caput erroneum et non superioris divina lege, sacris
consiliis aut persuasionibus sequitur informatum, non habeat
sublevantem.

5 Eccle. 4, 9. 8-10 Eccle. 4, 10.

7 habeat suae] AB habeatque W 10 praesertim] AW ut praesertim B
divinae] AB divini W 12 sibi] *om.* B

Et sic utique ‘melius est duos esse quam unum’. Duos videlicet in bono unanimes, qui ambulant in domo Domini cum consensu et sunt unius moris in domo, qui se mutuo promovent vicissim, honorant alternatim, sibi invicem condescendunt et infirmitatem, quantum absque peccato est possibile, alter alterius portant et onera supportant et portuntur. Decet enim, ut qui sunt socii consolationum, sint socii tribulationum, exemplo Ioannis Aquilae, qui ait in *Apocalypsi*: „Ego Ioannes, frater vester et socius in tribulatione”. Et hinc est, quod ait Augustinus in *Libro 83 quaestionum*, quod „nihil probat amicum quemadmodum oneris amici portatio”. Hinc Seneca, LXXXVI: „Societas nostra similis est fornicationi lapidum, quae casura est, nisi in vicem obstarent, hoc enim ipso sustinetur”. Haec ille. Quia bonorum societas caderet, nisi mutua supportatio ipsam relevaret.

Verum, quamvis ‘sit melius duos esse quam unum’, in bono et virtutis exercitio concordēs, an melius est duos esse simul: unum bonum et alterum malum, unum persequentem et alium patienter sustinentem, quam unum solitarie virtutibus inhaerentem. Non enim videtur, quod sit melius sic esse duos quam unum, immo peius, nam *Proverbiorum* XXII scribitur: „Noli esse amicus homini iracundo, neque ambules cum homine furioso, ne discas semitas eius”. Et Gregorius, *Super Ezechielem*, libro I, homilia IX: „Infirmi debent declinare malorum societatem, ne mala, quae frequenter aspiciunt et corrigere non

27-28 Gal. 6, 2. 30-31 Apoc. 1, 9. 32-33 AUGUSTINUS HIP-
 PONENSIS, *De diversis quaestionibus* 83, LXXI, 1 (CCSL 44A, p. 201).
 33-35 SENECA, *Epistulae morales ad Lucilium*, XV, 95, 53. 42-44 Prov.
 22, 24-25. 45-49 GREGORIUS MAGNUS, *Homiliae in Ezechielem*, I, 9,
 23 (CCSL 142, p. 136); 1 Cor. 15, 33.

23 sic] AW si B 31 est] om. B 33 LXXXVI] B LXXXIXVII
 AW 34 fornicationi] corr. sec. ed. formationi ABW 35 obstarent]
 corr. sec. ed. obstaret ABW 38 duos] om. W 40 unum] om. B
 42 XXII] W XXI AB

valent, delectentur imitari. Nam sicut Æer malus assiduo flatu tractus inficit corpus, ita perversa locutio assidue audita inficit animum, ‘corrumpunt enim bonos mores colloquia prava’”. Item
 50 in *Psalmo* legitur: „Cum sancto sanctus eris, et cum perverso perverteris”; et Apostolus, *I Ad Corinthios* VI et X, ait: „Nolo vos socios esse daemoniorum”; et alibi: „Nolite commisceri cum fornicariis”.

Sed revera, etsi tutius est solum esse perfectum, inter malos
 55 tamen vivere multum laudabile est perfecto et iusto, qui consortio ipsorum non polluitur, nec remittitur meritorium. Hinc Ezechieli dicitur: „Cum scorpionibus habitas”. Hinc ait *Iob*: „Frater fui draconum et socius struthionum”. Hinc in *Canticis Canticorum* commendatur amatrix Christi, quod „se habeat
 60 inter filias sicut liliam inter spinas”.

Et sic etiam iuxta hunc sensum ‘melius est duos esse quam unum’, et per consequens non est bonum esse unum, esse solum vagum, inoboedientem et divisum. Omnis enim talis, etsi centum vel mille complices habeat, unus tamen solus est, quia
 65 inter malos, cum non sit Deus ipsos uniens, sed diabolus scindens, non est invenire, quo duo uniantur et sint unum, eo quod caritatem, qua unum facit, non habeant, sed quo de vanitate et peccato convenient in id ipsum; facies quippe mali habent diversas, sed caudas habere possunt ad invicem colligatas.

70 Ideo, fratres atque sorores, attendite, quod ‘melius est duos esse quam unum’, inquam: ‘duos’, qui sunt unum, licet si

50-51 Ps. 17, 26-27. 51-52 1 Cor. 10, 20. 52-53 1 Cor. 5, 9.
 57 Ez. 2, 6. 58 Iob 30, 29. 59-60 Cant. 2, 2.

47 aër] AB ager W 49 corrumpunt] AW corrumpit B 50 sancto]
 AB sanctis W 55 laudabile] om. AB perfecto] AW perfecte B
 58 fui] AB fuge W socius] AB socios W 65 uniens] AW vivens B
 66 uniantur] AW vivantur B 69 possunt] AB non possunt W 71 licet
 si] AB unde licet sit W

centum mille et mille milia sint unum, iuxta quod in *Actibus Apostolorum* legitur: „Multitudinis credentium erat cor unum et anima una”. Oravit quippe Christus, ut sint unum in eo, sicut ipse est unum cum Patre, qui utique „exauditus est pro sua reverentia”. Et ille Christi membrum se non esse ideo cognoscat, qui litigia generat, qui lingua sua statum aliorum vulnerat aut pacem communem turbat – Christus pacem pro magno in suo testamento, immo tamquam summo bono, sine quo nullus vivere debet, suis amatoribus reliquit. Nam „pax – secundum Augustinum, *Ad eremitas*, sermone II – est eremitarum mater, coenobitarum pater, monachorum soror, patriarcharum vinculum, apostolorum refugium, martyrum solamen, virginum tripudium, tyrannorum odium, sine qua nec regna valent, nec orationes aut ieiunia vel eleemosinae, ceteraqua bona cuiquam prodesse possunt”.

Quare habete pacem, si fieri potest, quantum ex vobis est, cum omnibus – siquidem, si Cain habuisset pacem in corde, non irruisset in fratrem suum Abel, et si Iudas habuisset pacem in pectore, quam gestabat in ore, non inisset ad laqueum, sed ad divinum recurrisset praesidium nec ad divisos divisus transivisset, sed potius, ut restitueretur gratia Dei, misericordiam Redemptoris implorasset – scituri, quod diabolus non potest ingredi domum vel mentem, in qua pax dominatur, quia ubi pax, ibi Deus, sicut nec in illam potest ingredi Deus, ubi ira vel iracundia, invidia vel malitia dominantur, eo quod eam inhabitat diabolus et „non est conventio lucis ad tenebras”.

73-74 Act. 4, 32. 74-75 Cf. Io. 17, 21-22. 75-76 Hebr. 5, 7.
80-86 PSEUDO-AUGUSTINUS, *Ad fratres in eremo commorantes*, sermo 2 (PL 40, 1237). 97-98 Cf. 2 Cor. 6, 14.

74 sint] AB sitis W 76-77 ille ... cognoscat] AB ille, quem Christi membrum se non esse cognoscat W 83 solamen] AB solacium W
92 gratia] W gratiae AB

Suadeo ergo, fratres, sequamini rationem, non propriam
100 voluntatem. Cavete, ne lubrico linguae incidatis decipulam
diaboli vel aliis occasionem incidendi ministretis. Sit omne
verbum vestrum sale sapientiae conditum. Si gustastis suavita-
tem Domini, erubescite frui furfure diaboli! Si vero nondum
gustastis, servate vinculum in unitate pacis, „Deus autem pacis
105 sanctificabit vos, ut sit integer spiritus vester et absque querela”,
si veri aemulatores pacis fueritis.

Pensate siquidem, quod si ‘melius est esse duos, quam unum’,
quanto magis triginta centum vel mille concordēs et unanimes
in bono quam unum; bonum enim quanto communius, tanto
110 divinius. Et ideo in vobis in caritate Christi sit cor unum et
anima una, ut uniti per gratiam uniri tandem per gloriam vale-
atis. Ad quam.

104-105 1 Thess. 5, 23.

104 gustastis] AB cognovistis W 105 vos] AW eos B 112 quam]
AB quam nos W

SERMO CV

SERMO DE DIGNITATE DOCTORANDI ET QUALITATE
EIUS, UBI AD FINEM GENERALE STUDIUM LITTERARUM
MULTIPLICITER COMMENDATUR

Af. 263rb-266rb; Bf. 229rb-232ra; Wf. 199vb-202ra 5

„In nomine Domini nostri Iesu Christi, in quo vivimus etc.”
Ad laudem omnipotentis Dei et excitandum venerabilem virum
magistrum per licentiatum in *Decretis*, ut postulet sibi dari insi-
gnia magisteria sive doctoratus in eisdem, verbum assumo, quod
scribitur *Proverbiorum* III: „Beatus vir, qui invenit sapientiam”. 10

Reverendi patres ac domini, quamvis „omnes homini natu-
raliter desiderant scire”, primo *Metaphysicae*, „omnium autem
expetendorum prima est sapientia”, ut ait Hugo in libro *De*
magisterio, quia tamen inter cetera, quae difficulter inveniuntur,
sapientia difficiliter invenitur, non mirum, quod ‘beatus’ dici- 15
tur, ‘qui invenit sapientiam’, praesertim, quia „neminem diligit
Deus, nisi qui cum sapientia habitat”, *Sapientiae* VII. Numquid
enim non est res ardua ipsa sapientia, cum de ipsa dicatur, *Iob*
XXVIII: „Sapientia, ubi invenitur et quis est locus intelligen-
tiae? Nescit homo pretium eius, nec invenitur in terra suaviter 20

6 Act. 17, 28. 10 Prov. 3, 13. 11-12 ARISTOTELES, *Meta-*
physica, I, 980a 21 (AL 25, 3, 2, p. 11, 3). 12-13 HUGO DE S. VIC-
TORE, *Eruditio didascalica*, 1, 2 (PL 176, 741C). 16-17 Sap. 7, 8.
19-22 Iob 28, 12-14.

6-10 In nomine ... Proverbiorum III] *om. W* 11 Reverendi] *AW*
Venerandi B 12 scire] *om. AB* 18-19 cum... Sapientia] *om. W*

viventium. Abyssus dicit: ‘Non est in me’, et mare loquitur: ‘Non est mecum’, et ad finem capituli: „Quis est locus intelligentiae? Abscondita est ab oculis omnium viventium: volucres quoque caeli latet. Perditio et mors dixerunt: ‘Auribus nostris audivimus famam eius’. Deus intelligit viam eius et ipse novit locum eius”. Et *Baruch* III scribitur: „Non est audita in Chanaan, neque visa in Theman”. Utique ceteris magis ardua et excellens, nam „melior est acquisitio eius negotiatione auri et argenti primi et purissimi”, eo quod „sobrietatem et prudentiam, iustitiam et virtutem docet, quibus nihil est utilius in hac vita”, *Sapientiae* VIII. Hinc est, quod sapiens „divitias nihil dixit esse in comparatione eius, nec comparavit illi lapidem pretiosum, quoniam omne aurum comparatione eius arena exigua et tamquam lutum aestimabitur argentum in comparatione eius”, *Sapientiae* VII.

35 Verum ad hoc, quod quis praesumatur verisimiliter sapientiam invenisse, necesse est, ut in ipso duo signa refulgeant: scientia et vita virtuosa. Unde Hugo de Sancto Victore in libro *De magisterio*: „Duo sunt, quae divinam similitudinem reparant: speculatio veritatis quoad scientiam et exercitium virtutis quoad virtutem”. Cui consonat Algazel in sua *Logica*, dicens: „Perfectio animae in duobus consistit: in munditia et ornatu. Munditia vero – ut ipse dicit – ut anima expietur a sordidis moribus et a phantasiis turpibus. Ornatus ut depingatur in ea certitudo veritatis, ita ut revelentur ei veritates divinae”. Hinc

45 Hugo super illo verbo: ‘Comprehendens hoc dicam’ *Angelicae*

22-26 Iob 28, 20-23. 26-27 Bar. 3, 22. 28-29 Prov. 3, 14.
 29-30 Sap. 8, 7. 31-34 Sap. 7, 8-9. 38-40 HUGO DE S. VICTORE,
Eruditio didascalica, 1, 9 (PL 176, 747A). 41-44 ALGAZEL, *Philosophia
 et logica*, 2 (f. 2va).

24 latet] AB latent W 28 primi] AW et primi B 29 purissimi] AW
 penissimi B 40 Algazel] AB Alazel W 42 sordidis] A sordibus BW
 44 certitudo] AW certudo B revelentur] corr. reverelentur A verelentur
 B reventur W

hierarchiae, capitulo VII, sic ait: „Non perfectum facit cognitio veritatis, nisi sequatur habitus virtutis”; „ille enim optime virtutem novit, qui eam non audiendo solum, sed gustando et faciendo didicit”. Et Ioannes Os Aureum, *Super Matthaeum*, inquit: Vera sapientia est non eloquia Dei scire, sed secundum 50 eloquia Dei vivere.

Quare ‘beatus, qui talem invenit sapientiam’, nam „non habebit amaritudinem conversatio ipsius, nec taedium convictus eius, sed laetitiam et gaudium”, *Sapientiae* VIII. Nec mirum, quoniam, ut ait Hugo in libro *De magisterio*, superius allegato, 55 „summum solamen in vita est studium sapientiae, quam qui invenit, felix est, et qui possidet, beatus”. Ac sic recte dicitur: ‘Beatus, qui invenit sapientiam’.

Sed „ducamus rete in altum et laxetur in capturam”! Sermo siquidem est nobis de sapientia non terrena, quae consistit in 60 opulentia terrenorum, de qua Apostolus, *I Ad Corinthios* primo, ait: „Perdam sapientiam sapientum et prudentiam prudentum reprobabo”, non animali, quae consistit in experientia sensibilibus voluptatum, de qua *Ad Romanos* VIII scribitur: „Qui 65 secundum carnem sunt, quae carnis sunt, sapiunt”, non diabolica, quae consistit in ambitione excellentiarum mundanarum, de qua *I Ad Corinthios* III legitur: „Si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc saeculo, stultus fiat, ut sit sapiens, sapientia enim huius mundi stultitia est apud Deum”, nec illa, quam simul

46-49 HUGO DE S. VICTORE, *Expositio in Hierarchiam coelestem S. Dionysii Areopagitae*, 7 (PL 175, 1061B). 49 IOANNES CHRYSOSOMUS: *Non inveni*. 52-54 Sap. 6, 16. 56-57 HUGO DE S. VICTORE, *Eruditio didascalica*, 1, 2 (PL 176, 742D). 59 Cf. Lc. 5, 4. 62-63 1 Cor. 1, 19. 64-65 Rom. 8, 5. 67-69 1 Cor. 3, 18-19.

46 VII] ABXII W 48 virtutem] *corr. sec. ed.* veritatem ABW 53 ipsius] AB illius W 63 reprobabo] *om.* AB animalis] AB animalis W

70 appellat beatus Iacobus in sua Canonica, terrenam, animale[m] et
 diabolicam, sic inquit: „Si zelum amarum habetis et conten-
 tiones sunt inter vos, nolite gloriari et mendaces esse adversus
 veritatem, non est enim ista sapientia desursum descendens,
 sed terrena, animalis et diabolica”, sed potius sermo est de illa
 75 sapientia, quae „desursum est, quae primum quidem pudica est,
 deinde pacifica, modesta, suadibilis, bonis consentiens, plena
 misericordia et fructibus bonis, non iudicans, sine simulatione”,
Iacobi III.

Ex qua auctoritate elicitur, quod ad hoc, ut quis in veri-
 80 tate sit sapiens, requiritur, quod habeat pudicitiam in carne,
 innocentiam in mente, moderantiam in sermone et quod sit
 suadibilis in affectu, liberalis in effectu, in iudicio maturus et in
 intentione simplex et rectus.

Talis autem est venerabilis vir, magister P., qui in sacris
 85 canonibus et sanctorum Patrum *Decretis* primo riguroso exami-
 ne licentiatus, dudum et ante multos annos doctoratu decreto-
 rum re, nomine et fama et opinione dignus, quem nunc excito,
 ut ascendat insignia doctoratus petiturus.

Ipse namque primo studuit servare pudicitiam in carne,
 90 sciens, quod „in malivolam animam non introibit sapien-
 tia, nec habitabit in corpore subdito peccatis”, *Sapientiae I*,
 et quod nihil sit melius continentia, quia „virginitas replet
 paradysum”, XXXII, q.1: ‘Nuptiae’, et „castitas sola est, quae
 cum fiducia potest Deo animas praesentare”, in Authentico, De
 95 lenonibus, §: ‘Sancimus’, coll. II.

71-74 Iac. 3, 14-15. 75-77 Iac. 3, 17. 90-91 Sap. 1, 4. 92-
 93 Grat. C. 32, 1, 12 (FI 1118). 93-94 Nov. XIV, III, 1, § 1 (*Corpus
 iuris civilis*, III 107).

71 amarum] *corr.* animaram ABW 75 pudica] AB publica(?) W
 76 pacifica] AB pudica W 77 non] *addidi* 79 in] *om.* W
 84 autem] AB namque W P.] A *om.* B N. W qui] W *om.* A quod B

Deinde profectus est ad servandam innocentiam in mente, quae per pacem, quam multum diligit, conservatur, scit enim, quod „anima sedendo et quiescendo fit prudens”, VII *Physicorum*. Et quia iuxta consilium Sapientis „omni custodia servavit cor suum, pro eo quod ex ipso vita procedit”, nactus est moderantiam in sermone, pro eo quod „ex abundantia cordis os loquitur”, per quam miro magisterio scit tacere, scit et loqui, usus consilio Sapientis: „Homo sapiens tacebit usque ad tempus, lascivus autem et imprudens non servabit tempus”, *Ecclesiastici* XX. Hinc Apostolus volens doctorum linguam compescere sic ait: „Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat, sed si quis bonus est ad aedificationem fidei, ut det gratiam audientibus”, *Ad Ephesios* IV. Quo sane remordentur nonnulli, qui facile falsum pro vero annuntiant seu quorum sermo, licet verus videatur, non aedificat, sed destruit, non gratiam auditoribus sed odium subministrat. Non sufficit, quod sit sermo bonus et verus, sed quod sit ad aedificationem, „ut det gratiam audientibus” secundum Apostolum, si quis penset verba sua.

Tandem crescens per sapientiam retinuit et retinet suadibilitatem in affectu, „benignus est enim spiritus sapientiae”, scribitur *Sapientiae* I, et ideo benignitatem confert sapienti. Quanto autem quis est sapientior, tanto suadibilior et benignior est ad bonum et virtutes alios provocando, ut sic „cortina cortinam trahat et ‘qui audiat, dicat: Veni’”. Noli ergo suorum auditor sermonum ipsius satiram, quia laetus est, despicerem, nam „melius est a sapiente corripiri, quam stultis adulationibus

98 Cf. ARISTOTELES, *Physica*, VII, 3, 247b 9-11 (AL 7, 1, 2, p. 267, 15).

99-100 Prov. 4, 23. 101-102 Mt. 12, 34. 103-104 Eccl. 20, 7.

103-108 Eph. 4, 29. 115 Sap. 1, 6. 118-119 THOMAS DE

CHOBHAM, *Summa de arte praedicandi*, 2 (CCCM 82, p. 19); Apoc. 22, 17.

121-122 Eccl. 7, 6.

120 ipsius] *om.* W

laetus] AB levis W

121 melius] AB levius W

decipi”, *Proverbiorum* IX, maxime cum sciat „infundere oleum et vinum”, XLV distinctione: ‘Disciplina’.

Demum habuit et habet liberalitatem in effectu, nam os
125 suum aperuit sapientiae et lex clementiae in lingua eius, „gustavit et vidit, quia bona est negotiatio eius, non exstinguetur in nocte lucerna eius”, *Proverbiorum* ultimo.

Post haec suffragantibus sibi „Sanctorum Patrum decretis et sacris canonibus Spiritu Sancto dictatis”, XXV, q. 1: ‘Violato-
130 res’, in virum crevit perfectum et factus est in iudicio maturus, propter quod „stateram gestat in manibus et lances appendit aequo libramine”, De re iudicata, capitulo primo, libro VI, ipsiusque „os iugiter meditatur sapientiam et lingua eius loquitur iudicium, lex enim Dei est in corde ipsius et non supplantantur gressus eius”, quin iusto zelo ad bonum approbandum et
135 malum reprobandum moveantur.

Postremo, tum quia philosophus verus, tum quia vir evangelicus, ut pote „angelus Domini exercituum, cuius labia custodiunt scientiam et legem exquirunt ex ore eius”, Malachiae II;
140 Extra. De haereticis: ‘Cum ex iniuncto’, tum quia de multis expertus, tum quia ab annis puerilibus in studio sapientiae nutritus et in eius laribus observatus, in intentione praesumitur esse simplex et rectus, illa videlicet simplicitate, de qua scriptum est: „Cum simplicibus est sermocinatio eius”, *Proverbiorum* XVI.

145 Et sic, cum „sapientia in anima ipsius septem columnas exciderit”, quis dubitat, quod ipse sit ‘beatus, qui invenit sapientiam’.

122-123 Grat. D. 45, 9 (F I 163). 125-127 Prov. 31, 18.
128-129 Grat. C. 25, 1, 5 (F I 1008). 131-132 Sext. 2, 14, 1 (F II 1007).
135 Ps. 36, 30-31. 138-140 Mal. 2, 7; Grat. 5, 7, 12 (F II 786).
144 Prov. 3, 32. 145-146 Sap. 7, 21.

125 aperuit] A apparuit BW 131 propter] AB et propter W
139 ore] W corde AB *Malachiae*] AB II *Machabaeorum* W 141 pueri-
libus] W pueribus AB 142 laribus] AB laboribus W

Et si forsán quis adhuc dubitationem super verbo proposito, quasi non sit formaliter introductum, praetendat, motus isto saltim argumento assentiat: beatum quippe iuste dicimus, in 150 quo spiritus timoris Domini, spiritus pietatis, spiritus scientiae, spiritus fortitudinis, spiritus consilii, spiritus intellectus et spiritus sapientiae requiescit. Nam cum „Spiritus Sanctus, qui a Patre et Filio non pluribus, sed unica tantum spiratione procedit”, De summa Trinitate et fide catholica, capitulo 1, libro sexto, 155 tamquam firmissimum et indissolubile vinculum Trinitatis, cui dona sua communitat, huic inspirat, inspirando ipsum inhabitat, inhabitando iustificat, iustificando replet, replendo glorificat, glorificando beatificat, beatificando ditat, „omnium est artifex”, „omnem habens virtutem omnia prospiciens”, *Sapientiae* VII. Et quia inveniuntur dona gratuita in nostro promovendo, quae clara voce non rauca ipsum esse beatum annuntiant, eo quod in eo relucet timoris amorosi in omnibus agibilibus continuatio, pietatis viscerosae ad Deum et proximum sancta liquefactio, scientiae omnium beneficiorum Dei grata praecogitatio, fortis omnium operationum bonarum executio, consulta a Deo omnium eligendorum et tuta electio, intellectus omnium veritatum necessariorum ad salutem limpida contemplatio, sapientialis caelestium deliciarum praegustatio. Quibus suffultus per timorem Dei expellit superbiam, per pietatem invidiam, 170 per scientiam iram quasi quamdam vesaniam, per fortitudinem acidiam, per consilium avaritiam, per intellectum gulam, per sapientiam luxuriam. Cuius vitam virtutibus, scientiis et sapientia multipliciter pictam si quis acutius considerat, inveniet, quod donum sapientiae mentis suae irradiat, donum structura 175

153-154 Sext. I, 1 (F II 937). 159-160 Sap. 7, 21. 160 Sap. 7, 23.

158 replendo] AW repellendo B 161 nostro] AW modo B
 165 beneficiorum] W factorum(?) A beneficio(?) B 175 irradiat] om.
 AB 175-176 donum... aedificat] om. W

mirabili aedificat, donum intelligentiae animam suam contem-
 platione radiosa illuminat, donum consilii prudentia gubernat,
 donum fortitudinis firmat et defensat, donum scientiae virtuti-
 bus divinis multipliciter illustrat, donum pietatis divino cultu
 180 perornat, donum timoris donum mundum conservat et omnem
 ab eo spurcitiā diaboli longe repellit.

Igitur constat, quod ipse ‘beatus sit, qui invenit sapientiam’.
 Et ista erant verba in principio collationis proposita.

In quibus quidem verbis noster doctorandus summae laudis
 185 praeconio attollitur, quod praedicatur: „‘beatus’, qui legit et audit
 verba prophetiae”, *Apocalypsis* primo. Secundo: affectus virtuo-
 sae exercitationis, quem habuit ex studio, exprimitur in eo, quod
 ‘invenit’, quoniam „qui quaerit, invenit et pulsanti aperietur”,
Matthaei VII. Tertio: effectus fructuosae doctriationis paten-
 190 ter ostenditur in eo, quod dicitur ‘invenisse sapientiam’, quae
 „reluet in vultu sapientis”, *Ecclesiastis* VIII, cuius obiectum
 optimum: Deus, cuius nobile subiectum: intellectus acutus,
 cuius evidentem arguimus profectum in hoc, quod ‘sit beatus,
 qui invenit sapientiam’. ‘Qui’, quoniam profecit in cognitione
 195 summae veritatis, ‘est beatus’, quia crevit in dilectione summae
 bonitatis, ‘beatus, qui invenit’, quia delectatur, ut praesumitur,
 suo autem modo in fruitione aeternae iocunditatis, merito
 censetur: ‘beatus, qui invenit sapientiam’.

Ecce igitur homo singularis, quia ‘beatus’, ut apte sibi illud
 200 *Psalmi* assumat: „Singulariter sum ego”, *Psalmi* CXL, homo
 regularis, cuius „regulam quicumque secuti fuerint, pax super
 illos”, *Ad Galatas* VI, homo specularis, qui „quaesivit sibi sumere

185-186 Apoc. 1, 3. 188 Mt. 7, 8. 191 Eccl. 8, 1.
 200 Ps. 140, 10. 201-202 Gal. 6, 16. 202-203 Sap. 8, 2.

176 suam] *om.* W 177 donum] AB bonum W prudentia]
 AB prudentiam W 185 quod praedicatur] AB quia praedicator W
 193-194 in hoc ... sapientiam] *om.* W 199 apte] W apta AB

sapientiam quasi sponsam et amator factus est formae illius”,
Sapientiae VIII; et ideo merito dicitur: ‘Beatus, qui invenit
 sapientiam.’ 205

Dixi primo, quod in verbis praemissis ‘doctorandus noster
 summae laudis praeconio attollitur, quia praedicatur’: ‘beatus’,
 nam cum „beatitudo sit status omnium bonorum aggregatio-
 ne perfectus”, ut ait venerabilis Boethius, III *De consolatione*,
 et in ipso aggregata sunt omnia ad humanam beatitudinem 210
 opportuna, digne praedicatur ‘beatus’, lucet enim per doctri-
 nam, fulget per venustam vitam. Doctrina vero ipsius in tribus
 consistit: in peritia sacrorum canonum, in notitia saecularium
 scientiarum, in practica saecularium negotiorum. Talis enim
 debet esse doctor, qui alios docere valeat, non doceri, I, q. VII: 215
 ‘Convenientibus’, et „longo tempore discere, quae docere
 debet”, XVI, q. 1: ‘Sic vive’, quia „nemo repente fit summus”,
 De poenitentia, d. II, §: ‘Haec quae’, alioquin „si caecus caeco
 ducatum praebet, ambo in foveam cadunt”, XXXVIII d.: ‘Quae
 ipsius’, et fit ingens hominibus ridiculum, dum „nox nocti indicat 220
 scientiam”. Et ideo curavit diu discere, ut congruus praeceptor
 fieret sacrarum litterarum, cui suffragantur saeculares scien-
 tia, non quidem, „ut verborum ornatu in ipsis delectetur, sed
 ut errores gentilium detestetur et utilia, quae in eis invenerit,
 ad usum sacrae eruditionis invertat”, XXXVII d., §: ‘Cur ergo.’ 225
 Et experientia negotiorum saecularium facit in peritia magis

209 BOETHIUS, *De consolatione philosophiae*, III, 2, 3 (MORESCHINI, p. 60, 10-11). 215-216 Grat. C. 1, 7, 4 (F I 428-429). 216-217 Grat. C. 16, 1, 26 (F I 768). 217 Grat. D. 2, 14 §. 1 (F I 1194). 218-219 Mt. 15, 14; Grat. D. 38, 5 (F I 141-142). 220-221 Ps. 18, 3. 223-225 Grat. D. 37, 8 (F I 138).

203 illius] AW alius B 204 ideo] AW de eo B 215 debet] om. B
 docere valeat] W debet docere AB 217 vive] W vivere AB
 225 invertat] AB convertat W Cur] corr. cum ABW

latum, doctor enim non solum de animarum salute, verumetiam de extrinseca utilitate et cautela debet esse sollicitus, XXIII d.: ‘Unde’. Et episcopus, si simplex fuerit in gubernandis rebus et
 230 custodiendis, repellitur a promovendo, licet detur coadiutor iam promotus, LXXIV d.: ‘Episcoporum’. Et quoniam adest sibi vita venusta, acceptabilis est sua doctrina, nam alias, iuxta sententiam beati Gregorii, „cuius vita despicitur, restat ut eius praedicatio contemnatur”.

235 Propter quod, ut scientia ipsius et doctrina fructum in Dei Ecclesia operetur, cum iam dudum licentiam in sacris canonibus dignis studiis et meritis obtinuit, congruit ut sibi doctoralia insignia conferantur, quatenus hoc ipso evidenter appareat, quod digne praedicatur: ‘beatus’.

240 Dixi secundo et tertio, quae simul prosequare brevi compendio, quod in verbis praemissis nostri doctorandi ‘affectus virtuosae exercitationis, quem habuit in studio, exprimitur’ et quod ‘effectus fructuosae doctrinationis patenter ostenditur in eo, quod dicitur invenisse sapientiam’. Ipse namque, quae a sapientibus audivit,
 245 frequenter manu scripsit, scripta et audita in diversis collationibus revolvit, revoluta memoriae commendavit ac audiendo, interrogando et conferendo sapientiam quaesivit, et in virum crevit perfectum, sciens, quod nobilis sapientiae possessio divulgata suscipit incrementum, usus enim et ars vel saltim unctio interior
 250 docuit, quae sapit omnis homo. Unde lege vulgari canetur, quod „omne artificium per continuum exercitium suscipit incrementum”, Digestis. De legatis, III Legatis servis, §: ‘Ornatricibus’.

228-229 *C. i. can.*: *Non inveni.* 231 *Cf.* Grat. D. 74, 5 (F I 262-263).
 233-234 GREGORIUS MAGNUS, *Homiliae in Evangelium*, 12, 1 (CCSL 141, p. 82). 251-252 Dig. 32, 65, 3 (*Corpus iuris civilis*, III 493).

230 promovendo] AW promovenda B 239 digne praedicatur]
 AB dignetur praedicator W 248 divulgata] AW dimulgata B
 252 Digestis] AB ff. W III Legatis] AB et allegatis W

Gaudeat igitur res publica Poloniae, quia inventus est unus ex multis, qui invenit sapientiam, per quam faciet iudicium et iustitiam et loquetur cum proximo suo veritatem. Et si dicat quispiam: ‘Non est opus sapientibus nobis, est enim spiritus Dei in nobis et omnes prophetae sumus.’ Ad quod dico: ‘Si quis est propheta inter vos, „nescio, sed unum hoc scio, quia cum fuisset caecus, modo video”’, quia lumen sapientiae praedico opportunum. Tolle siquidem de mundo sapientiam et non erit aliud nisi „tenebrae super faciem abyssi”. „Nisi enim – inquit Isaias propheta – Dominus exercituum reliquisset nobis semen suum, quasi Sodoma fuissetis et quasi Gomorrha similes essemus”, *Isaiae* 1.

Diligite igitur lumina sapientiae, christiani, nec sitis inferiores gentilibus, qui leguntur ad sapientiam, licet humanam, magnum habuisse appetitum. Unde narrat A. Gellius in libro *Noctium Atticarum*, quod inter insignia Philippi Macedonis, patris Alexandri, hoc fuit, quod litteratorium studium ad unicum, quem sperabat regni et felicitatis futurum heredem, transmittere curavit. Hinc Seneca, *Epistula* XCIII, narrat de Alexandro, quod „geometriam discere studuit, sciturus quam pusilla illa erat terra, ex qua minimum occupaveret, et ob hoc intelligebat se falsum gerere cognomen, scilicet Magnum Alexandrum – quis enim magnus in pugillo?” De huius Alexandri studio narrat Plinius, quod ad ipsius instantiam quinquaginta

258-259 Io. 9, 25. 261 Gen. 1, 2. 261-264 Is. 1, 9.
 267-271 Cf. AULUS GELLIUS, *Noctes Atticae*, IX, 3. 272-275 SENECA,
Epistulae morales ad Lucilium, XIV, 91, 17. 275-277 PLINIUS, III,
 5(8), 18; V, 8, 10.

254 quam] AB quem W 258 quia] AB quod W 260 erit] om.
 W 267 A. Gellius] corr. Aggelius AB Aggenius W 268 *Noctium*]
 AB Noxium W 269 litteratorium] W litteratorum AB 273 ex]
 B de AW 275 pugillo] AW pusillo B 276 Plinius] AW Plenius B

volumina de animalibus Aristoteles condidit. Hinc in libro
De vita Caesaris narratur de Iulio, qualiter investigavit cursum
 solis numerando horas et momenta temporis, qualiter bissex-
 280 tum invenit et multos libros scripsit, „cuius disciplina – ut ait
 Solinus, libro 1, capitulo II – omnium postea temporum ratio
 fundata est”, „nullus isto celerius scripsit, nullus quaternas simul
 epistulas perhibetur dictasse”.

Et si ad principes catholicos habeatur respectus: Theodo-
 285 sius modo regni negotia disponebat, modo sapientiae vacabat.
 De quo legitur in prologo *Historiae tripartitae*: „Aiunt – inquit
 Ptolemaeus – per diem exercitari armis subiectorumque nego-
 tia disceptare iudicareque simul et agere, modo seorsum, modo
 publice, quae sunt agenda considerare, noctibus vero libris
 290 incumbere”. Et Carolus Magnus in artibus liberalibus studio-
 sus fuit, quae miro modo erant depictae in palatio suo, libros
 divinos et specialiter beati Augustini *De civitate Dei* multum
 dilexit, quem Alcuinus docuit dialecticam et rhetoricam, et
 transire fecit studium de Roma usque Parisius.

295 Quare rex vel princeps saecularis vel ecclesiasticus, quia
 infirmitate est accinctus, nec potest ab omnia sufficere, quae
 publicus requirit aspectus, amet sapientiam vel saltim discat et
 habeat sapientes. Ait enim Tullius, libro primo, *De divinatione*,
 quod opus non potest exerceri sine discretione sapientiae.
 300 Unde et Deus voluit sapientes esse rectores populi, sicut fuit
 Abraham, qui „fuit peritus in omni sapientia Aegyptiorum”,

280-282 SOLINUS, *Collectanea rerum*, 1, 47 (p. 11). 282-283 SOLINUS,
Collectanea rerum, 1, 107 (p. 27). 286-290 *Historia tripartita*, I, 1 (PL
 69 882C). 290-294 Cf. ALCUINUS, *De rhetorica et virtutibus* (PL 101,
 920B). 299 CICERO, *De divinatione*: Non inveni. 301 Cf. Act. 7, 22.

278 Caesaris] W Caesari AB 280 ait] A om. B dicit W 281 po-
 stea temporum] AB potestatum priorum(?) W 287 Ptolemaeus] corr.
 Tolomeus AB Ptolomeus W 300 voluit] AW aluit B

similiter Moysen et David, qui habuit sapientiam „sicut angelus Dei”, et Salomon, cui „dedit Dominus cor sapiens et intelligens”.

Ecce, quam sapientia est omnibus politis opportuna! Ideo, reverende magister, cum Deus dedit vobis os et sapientiam pro honore Altissimi, pro reverentia sanctae matris Ecclesiae, pro decore Cracoviensis ecclesiae et magis profectu rei publicae, suadeo, ut accipiatis insignia doctoralia, quibus estis dignus, quatenus accepto in sacris canonibus magisterio „sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona et glorificetur Pater, qui in caelis est”. Ad quem videndum revelata facie nos promoveat Patris increata sapientia, Christus per saecula benedictus. Amen.

302-303 2 Reg. 14, 17.

303 3 Reg. 3, 12.

309-311 Mt. 5, 16.

305 Deus dedit vobis] AB dedit vobis Dominus W

313 Amen] *om.* W

SERMO CXI

DE HAERETICIS

Df. 285ra; Wf. 214va

„Via impiorum tenebrosa; nesciunt ubi corruunt”, *Proverbio-*
5 *rum* IV. Inter sollicitudines professorum fidei catholicae illa
debet esse praecipua, ut vulpeculas capiant, quae Domini Saba-
oth demoliuntur vineam vel possetenus demoliri contendunt.
Quare licet „sit in facie diversitas, caudas tamen habent ad invi-
cem colligatas, quia de vanitate conveniunt in id ipsum”, Extra.
10 De haereticis: ‘Excommunicamus’.

In principio siquidem haec vulpeculae sunt haeretici et
haereticorum fautores versipelles, qui „ambulant vias tenebro-
sas”, et post affectiones suas et peccata, quorum non parvus fuit
ab olim numerus, nec minimus nostris temporibus est subortus.

15 Alii quidem haustu serpentis antiqui circumventi, qui
conatur a principio suae ruinae unitatem Ecclesiae catholicae
rescindere, caritatem invidiae felle inficere, dolet enim et erube-
scit homines constantes ex lutea materia illuc ascendere, unde se
meruerit infeliciter corruisse, XV, q. II, sed „dicunt bono malum
20 et malo bonum, ponentes tenebras lucem et lucem tenebras”,
contra illud *Isaiae* XI: „Vae, qui dicitis bonum malum”, XI,
q. III: ‘Vae qui dicitis’.

4 Prov. 4, 19. 8-10 X 5, 7, 13 (F II 787). 12-13 Prov. 2, 13.
19 *C. i. can.*: *Non inveni.* 21 Is. 5, 20. 19-22 Grat. C. 11, 3, 59 (FI 660).

17 dolet D] dolent W 17-18 erubescit] D erubescant W 19 q. II]
D q. II di(?) W

Alii ut aves aerem volitantes, superbe putabant se invenisse sapientiam, quae ab eis recessit, recesserunt a Deo, quia „quantum distat ortus ab occidente”, ab illo longe erant, et „quia non habuerunt in humilitatis spiritu veram sapientiam, perierunt propter insipientiam suam”. 25

Alii diversis affectionibus irretiti, quaerentes sapientiam in magnam insipientiam inciderunt. Nam cum multi afficiantur interdum ad seipsos, interdum ad aliquas personas, quandoque ad honores, quandoque ad divitias temporales aut alia quaecumque, non possunt verae sapientiae coniungi, eo quod eadem affectiones, quasi murus positae inter Deum et animam, uniri spiritum humanum cum Deo veraciter non permittunt; siquidem multos spirituales et ab hominibus quasi sanctos acceptos sub quodam velamine simplicitatis aut sanctitatis a statu catholicae rectitudinis impedit et impedit, deicit et deiecerit. Est enim haec affectio apud se sapiens, in tenebris videns, in luce deficiens, humilitate carens, per fas et nefas sibi favens, de se praesumens, alta sapiens, humilibus minime consentiens, pacem turbans, quietem inficiens et unitatem damnose dispergens. Haec putat se stare, dum cadit; vulneratur et non sentit; moritur et vivere se credit; se tantum cernit, alios non considerat comparationeque sui quasi quadam mole cedri intenta, ceteros autumat arundines, stramina et favillas. Haec est affectio, quae mundas mentes inficit, infectas obturat, obturatas quanto magis terruntur, tanto amplius ea rigescere facit, pusillos seducit, magnos contristat, provectos debilitat, humectatos rore Spiritus Sancti exsiccat aut ad nihilum reddit. 45

24-25 Ps. 102, 12. 25-27 Bar. 3, 28.

24 recessit] *om.* D 37 et deiecerit] *om.* W 45 stramina] W
 foramina D 49 exsiccat] D exustuat(?) W aut] *om.* W reddit]
 D rederit W

50 Hos itaque omnes verbum Sapientiae respicit, quod dicitur:
 ‘Via impiorum tenebrosa; nesciunt ubi corruunt’. Credunt equi-
 dem iter tales facere ad summum et progrediuntur ad imum;
 credunt se precare obsequium Deo et praestant diabolo; credunt
 se ire ad statum immortalitatis et „induunt se diploide confusio-
 55 ne sua”; currunt ad beatitudinem, sed currendo deficiunt nec ad
 vitam pertingunt, eo quod nesciunt, quo tramite domum rever-
 tantur. Et sic, quia „nequeunt oculos tenebris errorum assuetos
 ad lucem veritatis perspicuae attollere similesque avibus sunt,
 quarum intuitum nox illuminat, dies caecat”, non mirum, quod
 60 nesciunt ubi currunt, quia ‘via impiorum tenebrosa.’

Et nimirum, quamvis divina sapientia „hominem rectum et
 simplicem fecerit, ipse tamen propter varietatem sui cordis in multa
 divisus immisceret se infinitis quaestionibus” et interdum sic ipsis
 se implicat, ut ab opinione illorum nullatenus evallatur. Propter
 65 quod in eo nascitur motus sine stabilitate, labor sine requie, cursus
 sine praeventione, ita ut semper sit inquietus spiritus horum, donec
 in profundum malorum veniens desperet et damnetur.

O res mirabilis, multitudo christiana christianam legem
 Christi amplectitur, videt illam, de ipsa disputat, de ipsa confert,
 70 determinationem catholicam conspicit et nihilominus non
 aequaliter de Scripturis Sanctis sentit, sed quadam curiositate
 suis intendens viis insolitus vulneratur.

Unde namque Menandrianis, quod mundum non a Deo,
 sed ab angelis asserebant, unde Basilidianis, quod Iesum passum

54-55 Ps. 108, 29. 57-59 BOETHIUS, *De consolatione philosophiae*, IV,
 4, 27 (MORESCHINI, p. 116, 89-92). 61-63 Cf. Eccl. 7, 30.

50 Hos] D Eos W respicit] D inspicit W 53 praestant] W praestam D
 55-56 ad vitam] W adiuncta D 59 quod] D quia W 62 propter]
om. D varietatem] W venustatem D 63 immisceret] D admisceret W
 71 curiositate] W capitositate D 73 Menandrianis] *corr.* Melandrinis
 D Malendrianis W 74 Basilidianis] *corr.* Basidilianis D Basilidiani W

abnegabant, unde Nicolaitis corrupta opinio, quae coniugia 75
 commutanda esse autumabat, unde Gnosticis, qui bonum et
 malum Deum esse fingunt, unde Nazaraeis, qui quamvis Chri-
 stum Filium Dei confitentur, omnia tamen veteris legis custo-
 diunt, unde Carpocratianis, qui Christum hominem tantum
 esse false asserebant, unde suus error Ebionitis, contra quos 80
 Apostolus, *Ad Galatas* scribens, invehitur, unde Origenia-
 ni exorti sunt, dicentes quod non possit Filius videre Patrem
 nec Spiritus Sanctus Filium, unde Manichaei, qui duas natu-
 ras et duas substantias, id est bonam et malam, introduxerunt,
 unde Noetiani, qui dicebant Christum eundem esse Patrem et 85
 Spiritum Sanctum, ut taceam de diversis haeresum erroribus,
 quorum quidem LIV per Isidorum, VIII *Etymologiarum*, capi-
 tulo V, ponuntur et habentur, XXIV, q. III: ‘Quidam’, unde
 „Arrio, qui aeternum Patri Filium non agnoscens, diversas in
 Trinitate substantias asseruit”, cui magna pars orbis adhaeserat, 90
 et potentia et armis ipsum, licet damnatum factum, praetendens
 defendebat.

Ecce iste et alii, qui non ambulant per vias tritas sanctorum
 pedibus nec per semitas catholicae aequitatis; ambulant procul
 dubio vias tenebrosas, ubi non desperabant erronee. 95

Fugite et signate illos, qui defendunt haereticos, quia
 „non solum haeretici, sed haeresiarchae dicendi sunt”, XXIV,
 q. ultima: ‘Qui aliorum’.

81 Cf. Gal. 5. 87-88 Cf. ISIDORUS HISPALENSIS, *Etymologiae*, VIII,
 5 (t. 1, p. 308-316). 90 Cf. Grat. C. 24, 3, 39 § 2-5, 8, 6, 33, 39, 30, 40,
 42 (F I 1001, 1003-1004). 97-98 Grat. C. 24, 3, 32 (F I 999).

76 commutanda] corr. communicanda DW Gnosticis] D Genosticis W
 80 false] W falso D Ebionitis] corr. Ebeonites D Ebanitas W
 81-82 Origeniani] D Origenani W 82 sunt] W sint D 86 ut] W
 et ut D 87 per Isidorum] D Isidorus W 88 Quidam] D Quid W
 95 desperabant] W sperabant D 97 sunt] D sint W

Fugite illos, qui in expositione Sacrae Scripturae locum,
 100 tempus et personam non attendunt, quia „de facili in labyrinthum erroris cadunt”, XXIX di.: ‘Sciendum’.

Fugite igitur summopere illos, qui falsas opiniones cudunt
 et damnatos per sacrum concilium in Spiritu Sancto congregatum
 canonizant, „haereticus est enim omnis, qui falsam opinio-
 105 nem de fide gignit”, XXIV, q. III: ‘Haereticus’.

Fugite et illos, „qui aliter Sacram Scripturam quam Spiritus
 Sanctus efflagitat, intelligunt”, XXIV, q. III: ‘Haeresis’.

Fugite et hos, qui a sacramentis Ecclesiae et communione
 fidelium sunt divisi, IV, q. I: ‘Quod autem’.

110 Fugite et hos, qui sacramentorum sunt perversores vel
 simoniaci, qui vendunt vel emunt bona spiritualia vel Ecclesiae
 sacramenta, I, q. ultima: ‘Patet’.

Fugite illos etiam, „qui conantur auferre Romanae Ecclesiae
 privilegium a Christo sibi traditum”, XXII d., capitulo I.

115 Fugite illos, qui communionem Ecclesiae catholicae non
 recipiunt, In Authenticis: De privilegiis datis haereticos mulie-
 ribus non praestando, post principium, collatione VIII, non est
 enim salus extra Ecclesiam catholicam, De summa Trinitate,
 capitulo I°, III et Extravagantes Ioannis XXII: ‘Unam sanctam’.

120 Fugite illos praecipue, qui ex subtilitate magis quam ex
 simplicitate vel negligentia peccant, XXIV, q. I: ‘Schisma’.

100-101 Grat. C. 29, 1 (FI 106). 104-105 Grat. C. 24, 3, 28 (FI 998).
 106-107 Grat. C. 24, 3, 27 (FI 998). 108-109 Cf. Grat. C. 4, 1, 2 (FI 537).
 111-112 Cf. Grat. C. 1, 7, 27 (FI 437-438). 113-114 Grat. D. 22, 1 § 1 (FI 73).
 115-117 C. i. civ.: *Non inveni.* 118-119 Cf. X 1, 1 § 3 (FI 5); Extrav.
 com. 1, 8, 1 (FI 1245). 120-121 Cf. Grat. C. 24, 1, 34 (FI 979-980).

100-101 labyrinthum] *corr.* laborintum DW 101 Sciendum] *corr.* Sedium
 DW 107 XXIV] D XXIII W 115 non] *om.* W 116 datis]
 W dotis D 118 salus] W solus D 119 III et] W et in(?) D

Fugite summopere libellos Viclef et Ioannis Hus in sacris conciliis damnatos, quoniam reprobatis auctoribus reprobata sunt et ipsorum opuscula, De haereticis: ‘Fraternitatis’.

Nec quisquam „innitatur suae prudentiae”, et erat altera 125
via, quae revera tunc „prudentiae suae innititur, qui ea, quae sibi agenda vel dicenda videntur, decretis patrum praeponit”, XXXVII d.: ‘Relatum’; De constitutionibus: ‘Ne innitaris’. Nullus ex vobis canonizare audeat vel sanctum praedicare aut sanctum asserere, quem Ecclesia condemnavit catholica, 130
quoniam dicit Augustinus, *De fide catholica*: Firmissime teneas et nullatenus dubites omnem haereticum vel schismaticum cum diabolo et angelis eius aeterni ignis incendio participandum, nisi ante finem vitae catholicae fuerit incorporatus et reintegratus Ecclesiae, et post pauca subdit: Omni homini, qui Ecclesiae 135
catholicae non tenent unitatem, neque baptismus, neque eleemosyna, quantumlibet copiosa, neque mors pro Christi nomine suscepta proficere poterit ad salutem.

Fugite non minus illos, qui aliter sentiunt de articulis fidei quam Ecclesia Romana, XXIV, q. I: ‘Haec est fides’. Non enim 140
isti et similes in lumine, sed in tenebris ambulant, quia ‘via impiorum tenebrosa; nesciunt ubi corruunt’.

In quibus quidem verbis innuitur haereticorum doctrina pestifera a doctoribus catholicis confutanda, ibi ‘via impiorum tenebrosa’, tenebrae enim sunt apertae ad fabricandum falsum, 145
ff. de ventre inspiciendo, primo; ff. Si mulier, notat glossam;

123-124 Cf. X 5, 7, 4 (F II 779). 125 Prov. 3, 5. 126-128 Grat. D. 37, 14 (F I. 139-140); X 1, 2, 5 (F II 8). 131 Cf. Grat. C. 1, 1, 55-56 (F I 379). 139-140 Cf. Grat. C. 24, 1, 14 (F I 970). 145-146 Dig. XXV, 4, 1 (*Corpus iuris civilis*, I 367). 146 Dig. 25, 6, 1 (*Corpus iuris civilis*, I 369).

126 quae] *om.* W 128 innitaris] *corr.* initaris D imitaris W
130 condemnavit] W condemnat D 131 Firmissime] D Firmisse W
134 fuerit] D fuit W 144 impiorum] W nuptiarum D

De officio delegati: 'Consuluit', secundo submittitur via
malorum mortifera a Christi fidelibus summopere fugienda,
dum dicitur: 'nesciunt unde corruunt', ignorat enim malus,
150 quae oporteat operari, tertio *Ethicorum*. Et quoniam est
via, quae ducit ad caelum et „haec iustorum, quae est quasi
lux splendens, et crescit usque ad perfectam diem”, Prover-
biorum II, est et „alia via, quae ducit ad interitum, et multi
vadunt per eam”, *Matthaei* VI, quam fuge, quia 'via impiorum
155 tenebrosa', et quaedam est via, quae „aliquibusdam est odor
vitae in vitam et aliis est odor mortis in mortem”, XXIII,
q. IV: 'Nabuchodonosor', circa quam, quia mali distinguere
non norunt, 'nesciunt ubi corruunt'. Si ergo audis de doctrina,
quod est via, cerne si est via impiorum, et facile potest accipere,
160 quod „via impiorum tenebrosa”. Et si forsitan via impiorum
propter mellicam tinctam cum felle dulcedine te delectat, cave
tibi a fructibus eorum, quod 'nesciunt ubi corruunt'. Continue
siquidem impii in circuitu ambulant et sic in invio et non in
via iugiter velut canes famelici circuunt civitatem, et sic putan-
165 tes se ambulare in via Domini ambulant cum satana per loca
inaquosa. Sed durum, quia 'via impiorum tenebrosa'. Cumque
sine splendore veritatis palpitant, quid mirum si in errorum
latibula impingant sicque cum non in luce, sed in tenebris
ambulant, nullus ambigat, quod 'via impiorum tenebrosa;
170 nesciunt ubi corruunt'.

Dixi primo, quod in verbis praemissis innuitur haereti-
corum doctrina pestifera a doctoribus catholicis confutanda.

147 Cf. X 1, 29, 24 (F II 169-170). 150 Cf. ARISTOTELES, *Ethica Ni-*
comachea, III, 3, 1113b 10 (AL 26, 3, p. 418, 9-10). 151-153 Prov. 4, 18.
153-154 Cf. Mt. 7, 13. 155-156 2 Cor. 2, 16. 156-157 Cf. Grat.
C. 23, 4, 22 (FI 907).

147-148 secundo... malorum] om. D 155 aliquibusdam] W a quibusdam D
156 mortis] D mortalis W 161 cum felle dulcedine] om. D 166 du-
rum] D mirum(?) W 167 mirum] D nimirum W 169 quod] D quia W

Nam cum peccatum, haeresis sit aliis gravius, XXXII, q. VIII: 'Quid in omnibus'; XXVIII, q. 4: 'Quid autem' et XXII, q. 2: 'Primum', est potissime fugiendum, tum quia subest in hoc 175
 animarum multarum periculum, ubi vero maius vertitur periculum, cautius est agendum, De elect.: 'Ubi periculum', Libro VI; tum quia doctrina haereticorum pestifera inducit mentiendi usum, usus autem consuetudinem, consuetudo necessitatem, necessitas desperationem, desperatio mortem; tum propter 180
 personae et rerum dispendium, nam persona exurit, unde in *Ioanne* legitur: „Si quis in me non manserit, mittetur foras sicut palmes et arescet et colligent eum et in ignem mittent”, sicque personae huiusmodi imponitur ultimum supplicium, ff. De poenis, l. 'Capitalium', res autem et bona talium confiscantur, 185
 Extra. De haereticis: 'Vergentis'; VI, q. I, § 'Verbum': 'Si quis cum militibus', et C. Ad et l. 'Quisquis'; tum propter excommunicationis ex receptatione et fomento vinculum evadendum, quoniam inventor haeresis et imitator ipsius pari damnatione plectuntur, XXIV, q. 1, § 'His auctoritatibus', in fine. 190

Quapropter inter doctrinam catholicam et pestiferam sollerter distinguite, nam „non omnis, qui dicit: Pax vobis, quasi columba audiendus est; corvi de cadaveribus pascuntur; hoc columba non habet”, II, q. VII: 'Non omnis'.

173-175 Cf. Grat. C. 32, 7, 16 (F I 1144); C. 24, 3, 30 (F I 998); C. 22, 2, 8 (F I 869). 175-177 Cf. Sext. 1, 6, 3 (F II 946). 182 Io. 15, 6. 184-185 Dig. 48, 19, 28 (*Corpus Iuris Civilis*, I 867-868). 185-187 Cf. X 5, 7, 10 (F II 782-783); Grat. C. 6, 1, 21-22 (F I 559-560). Cod. 9, 8, 5 (*Corpus Iuris Civilis*, II 373). 187-190 Cf. Grat. C. 24, 1, 37 (F I 981). 192-194 Grat. C. 2, 7, 30 (F I 492); Cf. AUGUSTINUS HIPONENSIS, *In Ioannis Evangelium tractatus*, VI, 4 (CCSL 36, p. 55).

173-174 q. VIII... XXII] om. W 176-177 ubi... periculum] om. W
 177 est] om. D 178 Ad] om. W 190 auctoritatibus] D auctoribus
 W 194 hoc] corr. sec. ed. haec DW

195 „Attendite a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vesti-
 mentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces”. Hi enim
 sunt fontes sine aqua et nubes sine rore. Qui singularitatis spiri-
 tu decepti velut de sacramentis Ecclesiae sentiunt quam sentit
 Romana Ecclesia, velut Hussonistae, qui praeter et contra
 200 consuetudinem generalem Ecclesiae seorsum sub specie panis,
 seorsum sub specie vini, Corporis et Sanguinis Christi sacra-
 mentum vulgum non sine gravi periculo et scandalo commu-
 nicant. Ecce siquidem „universi, qui de sacramento corporis et
 sanguinis Domini Iesu Christi et de baptisate seu peccatorum
 205 confessione, seu matrimonio, seu reliquis sacramentis ecclesia-
 sticis aliter sentire aut docere non metuunt quam sacrosancta
 Ecclesia Romana praedicat et observat, perpetui anathematis
 vinculo innodantur”, Extra. De haereticis: ‘Ab abolendam’,
 § primo, in principio. Et ob hoc paveant, ne cum magistris, „quos
 210 auribus prurientibus coacervaverunt”, sibi severitatem expian-
 tur canonicam et aeterni districtam incendii sentiant ultionem.
 „Nolite igitur effici participes eorum”, ne forsitan ira Dei in vos
 desaeviat.

Colite generalia concilia sicut colitis „quattuor praecipua
 215 concilia, colite IV concilia sicut colitis IV evangelia vel totidem
 flumina” paradisi, XV d.: ‘Canones’ et XVI d., VI. An forsitan
 putant tales minoris auctoritatis esse Constantiense quam Sardi-
 cense, Carthaginense, Gangrense et alia concilia? Non utique.

195-196 Mt. 7, 15. 203-209 X 5, 7, 9 (F II 780). 209-210 2 Tim. 4, 3.
 212 Cf. Eph. 5, 7. 214-216 Cf. Grat. D. 15, 1 (F I 34); D. 16, 6 (F I 43).

197 singularitatis] D singularis W 200-201 panis... specie] om. W
 208 innodantur] corr. sec. ed. innodatur DW Ab abolendam] corr. Ad abolen-
 dam D Aliud ab oblendam W 209 §] D dicitur W paveant] D
 pave aut W 210 prurientibus] corr. punientibus DW 211 incendii]
 D incendia W 216 et] om. W 217 Constantiense] corr. sec. ed.
 Constantinense DW 217-218 Sardicense] corr. sec. ed. Sardinense DW
 218 Gangrense] corr. sec. ed. Gargiense DW

„Haec enim concilia generalia, quae sancti patres spiritu Dei
 pleni sanxerunt, post quattuor concilia praecipua omni manent 220
 stabilita vigore”, XV d.: ‘Canones’. Praeterea cum „nulli fas est
 vel velle, vel posse transgredi apostolicae sedis praecepta, qui
 sit dolore suae ruinae prostratus, quisquis apostolicis voluerit
 contraire decretis”, XIX d.: ‘Nulli fas est’. Sed cum Constantiae
 concilium in locum papae successit, quis sanae mentis audet 225
 suis dispositionibus opinionem singularem praeferre? Aut ergo
 detractores habent decreta Romanorum Pontificum et conci-
 liorum aut non. „Si non habent, de negligentia et ignorantia
 arguuntur, et utique „ignorans ignorabitur”, si habent et non
 servant, de temeritate sua sunt increpandi”, XX d.: ‘Si decreta.’ 230
 Item si „facilius invenitur et melius, quod a pluribus senioribus
 quaeritur”, eadem di., capitulo ultimo, et De officio delegati:
 ‘Prudentiam’, quis tot stellas super additas in firmamento mili-
 tantis Ecclesiae positas dicet, nisi forsitan expers cerebri? Quis tot
 mundi lumina diceret erraticas? Quis tot mundi lumina dicit 235
 tenebras, „quorum fecunda facundia nodosa solvit, obscura
 dilucidat”, implicita resolvit, De reliquiis et veneratione sancto-
 rum, capitulo uno, libro VI.

An forsitan Wiclef et similes illi secundum ipsos Salomon
 fuit, salomonior Ecclesia, sponsa Dei, quae Spiritu Sancto iugiter 240
 vegetatur, cui Deus revelavit mysteria et dat cognoscere in tene-
 bris constituta? An forsitan omnes, quot erant prius apostolici
 et quotquot erant in conciliis congregati, fures erant et latrones,

219-221 Grat. D. 15, 1 § 6 (F I 34). 221-224 Grat. D. 19, 5 (F I 61).
 228-230 Grat. D. 20, 2 (F I 66). 229 Cf. 1 Cor. 14, 38. 231-233
 Grat. 20, 3 (F I 66); cf. X 1, 29, 21 (F II 164-165). 236-238 Sext. 3,
 22 unic. (F II 1060).

222 qui] *corr.* (...) D quia W 223 sit] D simul W 225 quis] *om.*
 W 226 opinionem] D oppositionem W 227-228 conciliorum] *corr.*
 consiliorum DW 234 dicit] D dicens W 237 implicita] W
 implicata D 239 illi] W illis D 241 revelavit] W revelat D

et non debuissent eos oves audire, sed potius modernos noviter
 245 exortos? Non utique, quia omnis novitas est suspecta, XI d.:
 ‘Quis nesciat’, ubi reprehenduntur, qui „novitates inducunt, et
 discordiam pariant novitates”, Extra. De consuetudine: ‘Cum
 consuetudinis’.

Item „quamvis universae per orbem catholicae Ecclesiae
 250 constitutae unus thalamus Christi sunt, sancta tamen Romana
 Ecclesia catholica et apostolica nullis synodicis constitutis cete-
 ris ecclesiis est praelata, sed evangelica voce Domini”, et sic
 constat eam esse toto mundo praelatam, XXI d.: ‘Quamvis’. Si
 qui ergo Romanae Ecclesiae oboediunt, oboediant sacro conci-
 255 lio, cum in ipsum virtus et influenza Christi per depositionem
 vocati Ioannis XXIII sit translata.

Item, si minor a maiori benedicetur, *Ad Hebraeos*. VI, qualis
 erit benedictio illorum, qui praeter benedictionem papae vel
 concilii benedicantur? Revera benedictio talium in maledictio-
 260 nem vertitur et oratio in peccatum.

Item si „apostolica Ecclesia non ab apostolis, sed a Salvato-
 re primatum obtinuit”, XXII d.: ‘Sacrosancta’, cur ipsam prae-
 sumptores huiusmodi matrem et magistram recognoscere non
 dignantur, nisi quia „caeci sunt et duces caecorum”, quorum
 265 doctrina, quia multum est pestifera, est a catholicis doctoribus
 confutanda. Et hoc de primo.

Dixi secundo, quod in verbis praemissis subiungitur vita
 malorum summopere a Christi fidelibus fugienda. Habet enim

245-246 Cf. Grat. D. 11, 11 (F I 26). 246-248 X 1, 4, 9 (F II 41).
 249-253 Grat. D. 21, 3 (F I 70). 257 Cf. Hebr. 6. 261-262 Grat.
 D. 22, 2 (F I 73). 264 Cf. Mt. 15, 14.

244 et non] W ut non D oves] W aves D 247 pariant] corr. parant W
 parunt(?) D 251 synodicis] D synodis W 253 eam] W ipsam D
 257 VI] W VII D 259 benedicantur] W benedicant D 261 ab]
 om. W 265 doctrina] corr. doctrinam DW quia] D quam W
 267 subiungitur] W submittitur D

vita malorum difficultatem exterioris conversationis, iuxta illud Sapientiae V: „Lassati sumus in via iniquitatis et perditionis, et 270 ambulavimus vias difficiles, viam autem Domini ignoravimus”. Habet perversitatem interioris aestimationis, *Sapientiae V*: „Dixerunt impii cogitantes apud se non recte”. Habet caecitatem spiritualis cognitionis, Matthaevi VI: „Si oculus tuus nequam fuerit, totum corpus tuum tenebrosus erit”. Habet insegurita- 275 tem praesentis durationis, *Ioannis XIII*: „Qui ambulat in tenebris, nescit quo vadit”.

Et quamvis omnis via malorum sit difficilis sive sit montuosa, qua incedunt superbi, sive spinosa, quam eligunt cupidi et avari, sive sit lutosa, quam praeeligunt lubrici, sive sit tenebro- 280 sa, quam vadunt invidiosi et specialiter haeretici, sive sit tumultuosa, qua gradiuntur rixosi, sive sit sumptuosa, cui afficiuntur gulosi, „quorum deus venter est et gloria in confusione ipsorum”, sive sit taediosa, qua gradiuntur ad instar avium instabiles et acidiosi, de quibus omnibus dicitur *Ezechielis VI*: „Convertimini a viis vestris pessimis”. Inter istas tamen haeticorum via est 285 difficilior, quae et montuosa dicitur, nam quasi moles montium opinionem propriam a Christi fidelibus in spiritu humilitatis et animo contrito Deum quaerentibus segregantur. Via eorum est tenebrosa, nam excaecati ipsorum malitia ubicumque sunt, 290 in tenebris ambulant, „relinquunt iter rectum et ambulant per vias tenebrosas”, *Proverbiorum II*. Est etiam via tumultuosa, quia „contritio et infelicitas in viis eorum, et viam pacis non

270-271 Sap. 5, 7. 273 Sap. 2, 1. 274-275 Mt. 6, 23. 276-277 Io. 12, 35. 283 Phil. 3, 19. 285-286 Ez. 33, 11. 291-292 Prov. 2, 13. 293-294 Ps. 13, 3.

269 vita] W vitam D 270 Sapientiae] D Isaiae W 273-274 Dixerunt... Matthaevi VI] om. W 275 fuerit] om. D erit] om. D
278 quamvis] W quamquam D 279 incedunt] D intendunt W
280 lutosa] corr. lutuosa D lusitosa W 281 vadunt] D vadant W
284 qua] D quam W 289 segregantur] W segregatur D Via eorum] om. D
291 relinquunt] D reliquit W

cognoverunt”. Ex quo patet caecitas illorum, qui damnatum
 295 Hus per sacrum concilium iustum aut sanctum praedicant,
 cum suis praedicationibus multa plura corda defecta sunt quam
 placata. Quod non est necesse rationibus ostendere, sed ipsa
 probat experientia rerum magistra.

Numquid etiam non habent perversitatem interioris
 300 exterminationis? Abundant in falsis aestimationibus credentes
 Romanam errare Ecclesiam, cum tamen omnium ecclesiarum
 totius orbis sit mater et magistra.

Numquid non habent etiam caecitatem spiritualis cogni-
 tionis, cum de ipsis dicatur *Threnorum* IV: „Erraverunt caeci
 305 in plateis”, et *Isaiae* XL: „Palpavimus sicut caeci parietem”, et
Sophoniae I: „Ambulaverunt ut caeci, quia Domino pecca-
 verunt”, „sinite igitur eos, qui caeci sunt et duces caecorum”,
Matthaei XV, „Recedite hinc, et immundum ne tetigeritis”,
 XXIII, q. IV: ‘Ecce, inquit’ et capitulo: ‘Recedite’. Quid
 310 est autem ab immundis et a contaminatis recedere et exire,
 nisi „voluntati non consentire et ore non parcere”, secundum
 Augustinum in sermone *De verbis Evangelii*, qui sic ait: „Quot-
 quot habetis inter vos, qui adhuc amore saeculi praegravantur,
 avaros, periuros, adulteros, inspectatores nugarum, consulto-
 315 res mathematicorum, phanaticorum, augurum, haruspicum,
 ebriosos et luxuriosos, quidquid inter vos malorum esse nostis,
 quantum potestis, improbate, ut corde recedatis, redarguite,

304-305 Thre. 4, 14. 305 Is. 59, 10. 306-307 Soph. 1, 17. 307
 Mt. 15, 14. 308-309 Grat. C. 23, 4, 4 et 9 (F I 899-901). 311 Grat.
 C. 23, 4, 9 (F I 901). 312-319 Grat. C. 23, 4, 4 § 1 (F I 900).

295 Hus] W haeresis D 298 experientia] D exigentia W 301 cum]
 om. D 303 habent] D habet(?) W 310 et a] D a W 311 parcere]
 corr. sec. ed. pariter DW 312 qui sic ait] om. W 313 habetis] D
 habitatores(?) W 314 avaros] D avarus W 314-315 consultores]
 D consolatores W 315 haruspicum] corr. aurspicum DW

ut corde exeatis inde, et nolite consentire immundum, ne tangatis”.

Nolite sacro concilio, quod punit scelestos, detrahere, 320
immo et ipsi nisi mala pro posse puniveritis vel saltem malos
redargueritis, poenam relationis indignae formidare debeat. Scripsit enim Gregorius Brunichildae, reginae Francorum, sic inquit: „Si quos violentos, si quos fures, si quos adulteros vel aliis pravis actibus studere cognoscitis, Deum deorum correptione placate, ut per vos flagellum perfidarum gentium, quod quantum videmus ad multarum gentium vindictam excitatum est, non inducat”, XXIII, q. IV: ‘Si quos’.

Ex quo patet, quod nonnumquam ob id, quod rectores mala de rei publicae terminis possetenus non exterminant, 330
belli aut alterius poenae pestis interimit quos ad rectitudinem Dei praecepta minime revocabant. Patet etiam quod nullatenus est iniuria Dei, quae censetur fieri in fovendo haeretica, est oculis conviventibus pertransienda: „magis est aeternam quam temporalem laedere maiestatem”, Extra. De haereticis: 335
‘Vergentis’. Constat ergo, quod illud, quo magis Deus irascitur, est procul dubio amplius puniendum. Unde Augustinus: „Si ea, de quibus vehementer Deus irascitur, insequi vel ulcisci differimus, ad irascendum utique divinitatis patientiam provocamus”, et subdit: „Nonne Achan praeteriit mandatum Domini et super 340

323-328 GREGORIUS MAGNUS, *Registrum epistularum*, VIII, 4 (CCSL 140A, p. 521); Grat. C. 23, 4, 47 (F I 924-925). 334-336 Cf. X 5, 7, 10 (F II 782-783). 337-339 GREGORIUS MAGNUS, *Registrum epistularum*, III, 27 (CCSL 140, p. 172). 340-342 Ios. 22, 20. Grat. C. 23, 4, 50 (F I 926).

318 ne] D nec W 320 punit] W ponat D 324 violentos... quos] om. W 325 pravis] corr. sec. ed. pravibus DW 326 placate] D praelocate W 328 IV] D III W 330 rei publicae] D republicae W 331 quos] corr. quis DW 334 conviventibus] D comminentibus W 337 ea] corr. sec. ed. est DW 340 Achan] corr. Achor DW

omnem populum Israel ira eius incubuit? Et ille erat unus homo, atque utinam solus perisset in scelere suo”, XXIII, q. IV: ‘Si ea.’ Docete potestates saeculi, ut Ecclesiam in exterminandis fidei erroribus coadiuvent, quoniam si commoniti istud non fecerint, 345 excommunicationis vinculo innodati honore privantur et inhabilitantur ad honores alios obtinendos, quoque quod ipsorum ecclesiastico subiciuntur interdicto, Extra. De haereticis: ‘Ab abolendam.’

Imponant digitum ori omnes et singuli, qui detrahunt 350 sacro Constantiensi Concilio, quoniam haeretici sunt censendi, nam „cum quattuor concilia, videlicet Nicaenum, Constantinopolitanum, Ephesinum et Calcedonense, sunt tamquam quattuor evangelia servanda”, XV d.: ‘Sicut sancti’, concilia vero generalia ad quattuor praedicata concilia reducuntur, XVI d.: 355 ‘Sexta synodus’, taliter concilium Constantiense est firmiter servandum.

Cum itaque vita impiorum et praesertim haeticorum multum afficiat errorem Ecclesiae atque membris eius, tam a doctrina haeticorum, etiamsi quid utilitatis conferre vide- 360 tur quam vita eorumdem, „quasi a facie colubri fugiamus”, non enim licet scripta haeticorum quantumcumque alta vel pollita videntur recipere, nisi fovent expresse per sanctam Ecclesiam, sicut olim Origenis, approbata, Extra. De haereticis: ‘Fraternitatis’, ubi de hoc. Immo potius relinquentes haeretica incedamus

347-348 Cf. X 5, 7, 9 (F II 781). 351-353 Cf. Grat. D. 15, 2 (F I 35).
353-355 Cf. Grat. D. 16, 9 (F I 45). 360 Cf. Eccl. 21, 2. 363-364
Cf. X 5, 7, 4 (F II 779).

341 Israel] W et super(?) D 343 in exterminandis] D non exterminandi W
344 commoniti] W canonici(?) D 347-348 Ab abolendam] corr. Ad
abolendam DW 350 censendi] D consentiendi W 351 Nicae-
num] D Vicenum W 355 taliter] W claret(?) D 359 utilitatis]
D utilitas W 362 fovent] D sentiant W

via regia solita et consueta, ut ad ipsum Christum regem, in 365
quem iuxta formam perfectam per sanctam Ecclesiam tradi-
tam credimus et speramus, inoffensa pede pertingere valeamus.
Quod nobis praestare dignetur etc.

368 praestare dignetur] *om.* D

BIBLIOGRAPHIA

- ALBERTUS MAGNUS, *In IV librum Sententiarum commentaria* (= *In Sent.*), ed. AUGUSTUS BORGNET, (*Opera omnia*, 29, 30) Parisiis 1894.
- ALCUINUS, *De rhetorica et virtutibus*, PL 101, 919-949.
- ALGAZELIS ARABIS *Philosophia et logica*, Venetiis 1506.
- AMBROSIUS MEDIOLANENSIS, *De officiis*, ed. MAURICE TESTARD, Turnhout 2001 (CCSL 15).
- Exameron*, CAROLUS SCHENKL, Wien 1897 (CSEL 32/1).
- ARISTOTELES, *Ethica Nicomachea*, ed. RENATUS A. GAUTHIER, Leiden-Bruelles 1973 (AL 26, 1-3, 4).
- Metaphysica*, ed. GUDRUN VUILLEMIN-DIEM, Leiden-New York-Köln 1995 (AL 25, 3-2).
- Physica*, ed. FERNAND BOSSIER, JOSEF BRAMS, Leiden-New York 1990 (AL 7, 1, 2).
- AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *Contra Faustum Manichaeum*, ed. JOSEPH ZYCHA, Wien 1891 (CSEL 25), p. 251-797.
- De bono coniugali*, ed. JOSEPH ZYCHA, Wien 1900 (CSEL 41), p. 187-230.
- De civitate Dei*, ed. BERNHARD DOMBART, ALFONS KALB, Turnhout 1955 (CCSL 47).
- De diversis quaestionibus octoginta tribus*, ed. ALMUT MUTZENBECHER, Turnhout 1975 (CCSL 44A), p. 11-249.
- Epistulae*, ed. ALOISIUS GOLDBACHER, Wien 1895-1898 (CSEL 34, 44, 57, 58).
- In Iohannis Euangelium tractatus*, ed. RADBODUS WILLEMS, Turnholti 1954 (CCSL 36).
- Quaestionum in Heptateuchum libri septem*, ed. JOHANNES FRAIPONT, Turnhout 1958 (CCSL 33), p. 1-377.

- BERNARDUS CLARAEVALLENSIS, *Sermones super Cantica Canticorum*, ed. JEAN LECLERCQ, HENRI-MARIA ROCHAIS, (*Opera*, 1-2) Romae 1957.
- BOETHIUS, *De consolatione philosophiae. Opuscula theologica*, ed. CLAUDIO MORESCHINI, Monachii et Lipsiae 2000 (Bibliotheca Teubneriana).
De nuptiis, PL 176, 1201-1218.
- CASSIANUS IOANNES, *De institutis coenobiorum*, ed. MICHAEL PETSCHENING, Wien 1888 (CSEL 17), p. 2-231.
- CASSIODORUS, *Expositio Psalmorum I-LXX*, ed. MARC ADRIAEN, Turnholti 1958 (CCSL 97-98).
Historia tripartita, PL 69, 879-1214.
- CONSTANTINUS I (CAIUS FLAVIUS), *Edictum*, PL 74, 523-526.
Corpus Iuris Canonici, P. 1: *Decretum Gratiani*, P. 2: *Decretalium collectiones*, ed. AEMILIANUS FRIEDBERG, Leipzig 1879.
Corpus Iuris Civilis, vol. 1: *Institutiones*, ed. PAULUS KRUEGER; *Digesta*, ed. THEODORUS MOMMSEN, PAULUS KRUEGER, Berolini 1920, vol. 2: *Codex Iustinianus*, ed. PAULUS KRUEGER, Berolini 1915, vol. 3: *Novellae*, ed. RUDOLPHUS SCHOELL, GUILLELMUS KROLL, Berolini 1912.
- CYPRIANUS CARTHAGINENSIS, *De duodecim abusionibus saeculi*, PL 4, 869-882.
De habitu virginum, PL 4, 439-464.
- GAUFREDUS DE VINO SALVO, *Poetria nova*, ed. EDMOND FARAL, Paris 1971.
- GREGORIUS MAGNUS, *Dialogorum libri IV*, ed. ADALBERT DE VOGÜÉ, Paris 1979 (SChr 260, 265).
Registrum epistularum, ed. DAG NORBERG, Turnhout 1982 (CCSL 140).
Homiliae in evangelia, ed. RAYMOND ÉTAIX, Turnhout 1999 (CCSL 141).
Homiliae in Hiezechielem prophetam, ed. MARC ADRIAEN, Turnhout 1971 (CCSL 142).
Moralia in Iob, ed. MARC ADRIAEN, Tournhout 1979-1981 (CCSL 143).

- Prolegomena*, ed. ADALBERT DE VOGÜÉ, Paris 1979 (SChr 260).
- HAMESSE JACQUELINE, *Les Auctoritates Aristotelis. Un florilège médiéval, Étude historique et édition critique*, Louvain-Paris 1974 (Philosophes Médiévaux, 17).
- HENRICUS DE SEGUSIO, *Summa*, Lugduni 1537.
- HIERONYMUS, *Adversus Iovinianum*, PL 23, 221-353.
- In Aggaeum*, in: *Commentarii in prophetas minores*, ed. MARC ADRIAEN, Turnhout 1970 (CCSL 76A), p. 713-746.
- Commentarii in Isaiam*, ed. MARC ADRIAEN, Turnhout 1963 (CCSL 73-73A).
- Epistulae*, ed. ISIDORUS HILBERG, Wien 1910-1918 (CSEL 54-56); ed. IOANNES DIVJAK, Wien 1981 (CSEL 1988).
- HILDEBERTUS CENOMANENSIS, *Versus de s. Susanna*, PL 171, 1287-1292.
- HUGO DE S. VICTORE, *Eruditio didascalica*, PL 176, 739-838.
- Expositio in Hierarchiam caelestem s. Dionysii Areopagitae*, PL 175, 923-1154.
- IOANNES CHRYSOSTOMUS (OS AUREUM), *Super Matthaenum homiliae*, PG 57-58.
- IOANNES SARESBERIENSIS, *Policraticus*, PL 199, 379-822.
- ISIDORUS HISPALENSIS, *Etymologiae*, ed. WALLACE M. LINDSEY, Oxford 1911.
- Synonyma*, ed. JACQUES ELFASSI, Turnhout 2009 (CCSL 111B).
- Liber de causis*, ed. ADRIAAN PATTIN, in *Tijdschrift voor Filosofie* 28/1 (1966), p. 90-203.
- MAXIMUS TAURINENSIS (PSEUDO-), *Homiliae*, PL 57, 221-764.
- NICOLAUS I, *Epistolae et decreta*, PL 119, 769-1182.
- PETRUS BLESENSIS, *Epistulae*, PL 207, 1-96.
- PETRUS DE TARANTASIA [INNOCENTII QUINTI PONTIFICIS MAXIMI], *In IV libros Sententiarum Commentaria*, Tolosae 1649-1652.
- PSEUDO-ARISTOTELES, *De pomo et morte*, ed. MARIANUS PLEZIA, Warszawa 1959.
- PSEUDO-AUGUSTINUS, *Ad fratres in eremo commorantes*, PL 40, 1253-1358.
- De vita christiana*, PL 40, 1031-1046.

RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa de paenitentia*, ed. XAVEIRO OCHOA, ALOISIO DIAZ, Roma 1976.

SULPICIUS SEVERUS, *Dialogorum libri IV*, ed. ADALBERT DE VOGÜÉ, Paris 1978-1980 (SChr. 251, 260, 265).

THOMAS DE AQUINO, *Corpus Thomisticum. S. Thomae de Aquino Opera omnia*: <http://www.corpusthomisticum.org/iopera.html>: *Summa Theologiae* (=STh).

Scriptum super libros Sententiarum (=Scriptum), t. 1-2, ed. PETRUS MANDONNET, Parisiis 1929; t. 3-4, ed. MARIA FABIANUS MOOS, 1933, 1947.

THOMAS DE CHOBHAM, *Summa de arte praedicandi*, ed. FRANCO MORENZONI, Turnhout 1990 (CCCM 82).

Verba seniorum, PL 73, 855-988.

De vitis patrum liber VI, sive Verba seniorum, PL 71, 991-1022.

Vitas sanctorum patrum Emeretensium, ed. ANTONIO MAYA-SANCHEZ, Turnhout 1992 (CCSL 116).

WALTHER HANS, *Proverbia sententiaeque Latinitatis medii aevi ...*, vol. 1-6, Göttingen 1963-1969.

INDEX BIBLICUS

TESTAMENTUM VETUS

Genesis	18, 25: 34
1: 64	19: 119
1, 2: 155	20, 5: 58, 118
3: 109, 118	22, 28: 127
3, 19: 26	25, 40: 28
4, 12: 86	32, 1: 42
7: 119	32, 11: 35
14, 14-16: 55	32, 11-14: 34
14, 55-58: 115	32, 31-32: 43, 130
18, 21: 117	32, 35: 34
19: 118-119	
19, 31-35: 104	Leviticus
28: 97	11, 44: 130
29, 30-31: 42	26, 3: 117
30, 1: 109	26, 7: 117
32, 30: 123	
34, 1-2: 102	Deuteronomium
39, 7-23: 104	17, 8: 31, 122
40, 1-20: 41	32, 29: 84
47, 6: 38	32, 38: 35
Exodus	Numeri
9: 58	11, 18: 43
14, 13: 19	14: 119

- 16: 35, 119
22, 22-23: 101
25, 1-2: 104
- Iosue
7: 58
7, 24-26: 117
12: 7-24: 55
22, 10: 172
- Iudicum
1, 6-7: 90
2: 46
14, 16-17: 108
16: 108
20: 119
- Ruth
1, 16: 97
2, 12: 97
- 1 Regum
2, 8: 39
7, 16: 34
12, 23: 35
14, 17: 157
15, 17: 16, 135
15, 22: 135
15, 23: 7, 58
17: 115
17, 8: 87
18, 8: 44
25: 101
- 2 Regum
6: 134
6, 20: 109
6, 22: 109
14, 1-22: 101
15: 43
20, 14-22: 101
24: 119
- 3 Regum
3, 9-13: 38
3, 12: 159
3, 24-25: 110
3, 26: 110
12, 20-33: 44
18: 58
20, 10: 87
20, 11: 87
- 4 Regum
2: 132
4, 42-44: 34
18, 33: 88
18, 35: 88
19, 35: 88
- 1 Esdras
7, 25: 33
- Iudith
3, 13: 93
5, 24-25: 117
6, 3: 93

- 10, 3: 105
 13, 10: 93, 102-103
- Esther
 4-5: 103
 5-6: 89
 5-7: 110
- Iob
 2, 7-10: 110
 2, 9: 110
 12, 4: 5
 16, 20: 78
 28, 12-14: 145
 28, 20-23: 146
 30, 29: 142
 30, 29: 92
 33, 6: 16, 46
 40, 12: 75
- Psalmi
 2, 7: 69
 2, 10: 37
 2, 11: 52
 4, 3: 42
 13, 1: 138
 13, 3: 169
 17, 45: 134
 18, 3: 153
 18, 8: 39
 35, 9: 131
 36, 27: 73, 85
 36, 30-31: 150
- 36, 31: 126
 48, 13: 86, 132
 83, 1: 50
 83, 11: 50
 93, 1: 118
 93, 10: 29
 102, 12: 159
 105, 20: 30
 108, 29: 160
 113, 5: 31, 33
 118, 32: 134
 118, 60: 135
 118, 165: 39
 120, 1: 50
 134, 16-17: 7
 135, 25: 29
 140, 10: 152
- Proverbia
 1, 5: 96
 2, 3: 75
 2, 11-12: 75
 2, 13: 158, 169
 3, 5: 128, 163
 3, 13: 145
 3, 14: 146
 3, 20: 51
 3, 32: 150
 4, 18: 164
 4, 19: 158
 4, 23: 149
 6, 23: 39
 8, 4: 96

8, 5: 113	8, 1: 152
8, 11: 131	9, 18: 42
8, 12: 11	10, 2: 16
8, 14: 11	20, 7: 149
8, 15: 10, 93	21, 2: 74
10, 19: 84	22, 10: 172
11, 14: 17	24, 5: 69
22, 13-14: 135	27, 29: 111
22, 24-25: 141	31, 9: 24
26, 27: 111	37, 9: 9
31, 10: 96	39, 10: 10
31, 18: 150	
	Cantica canticorum
	2, 2: 142
Ecclesiastes	
1, 2: 106	
1, 13: 46	
4, 9: 140	
4, 10: 140	
7, 6: 149	
7, 10: 14	
7, 29: 96	
7, 30: 131, 160	
9, 18: 113	
10, 8: 111	
10, 16: 16	
10, 20: 66	
	Liber Sapientiae
	1, 4: 3, 71, 148
	1, 6: 149
	2, 1: 169
	5, 7: 169
	6, 3: 18
	6, 4: 12
	6, 6-7: 20
	6, 7: 12
	6, 16: 147
	6, 23: 26
	7, 8: 145
	7, 8-9: 146
	7, 10: 36
	7, 21: 150-151
	7, 23: 151
	7, 28: 37
	8, 2: 153
Ecclesiasticus	
1, 1: 3	
1, 3: 68	
1, 15: 40	
3, 20: 86	
6, 6: 10	

- 8, 7: 146
16, 14: 26
- Isaias
1, 2: 40
1, 3: 40
1, 9: 155
1, 10: 38
1, 15: 36
2, 12-15: 87-88
5, 8: 42
5, 12: 158
5, 31: 31
5, 20: 4, 6
10, 5: 59, 115
10, 15: 60
31, 8: 115
32, 18: 121
53, 8: 68
56, 10: 35
59, 10: 170
59, 14: 113
- Jeremias
3, 15: 33
9, 1: 138
51: 119
- Threni
4, 14: 170
- Baruch
3, 19: 52
- 3, 22: 146
3, 26: 52
3, 28: 159
- Ezechiel
2, 6: 142
26: 119
28, 13: 118
29, 18-20: 60, 115
33, 11: 8, 169
- Daniel
3: 39
4, 27-29: 60, 92
4, 30: 115
13, 52: 31
14: 39
- Amos
8, 10: 3
- Sophonias
1, 17: 170
- Malachias
2, 7: 122, 150
- 1 Machabeorum
3, 13-14: 94
3, 18-19: 115
8-9: 61
10, 69-87: 94
11, 19-53: 45

13-16: 61	7: 97-98
	10-14: 95
2 Machabeorum	15, 3-5: 95
3: 34	
3, 1: 33	

TESTAMENTUM NOVUM

Matthaeus	18, 7: 36, 77
5, 16: 126, 157	20, 21: 111
5, 45: 29, 64	20, 22: 92
6, 23: 169	23, 3: 127
7, 2: 33	23, 12: 95
7, 3: 39	23, 27: 31, 109
7, 5: 128	25, 1-10: 112
7, 6: 80	25, 5: 35
7, 8: 152	26, 26-28: 14
7, 13: 164	26, 52: 51, 53
7, 15: 166	28, 20: 50
9, 22: 98	
10, 15: 43	Marcus
10, 22: 135	5, 34: 98
12, 24: 96	
12, 25: 114	Lucas
12, 34: 149	1, 38: 102
15, 14: 153, 168, 170	1, 46: 102
15, 28: 98	1, 79: 124
16, 26: 14	2, 14: 39
17, 19: 97	2, 48: 102
17, 26: 79	3, 14: 21, 71
18, 6: 79	5, 4: 147

- 7, 50: 98
 10, 16: 127
 11, 17: 13
 12, 5: 6
 19, 6: 134
- Ioannes
 1, 9: 96
 1, 27: 68
 2, 3: 102
 2, 5: 102
 2, 17: 42
 6, 38-39: 133
 8, 44: 73
 9, 25: 155
 10, 11: 33
 12, 35: 169
 13, 1: 34
 15, 6: 165
 15, 9: 50
 15, 13: 24
 17, 3: 19
 17, 21-22: 143
- Acta Apostolorum
 4, 32: 114, 143
 7, 22: 156
 10, 34-35: 46
 16, 16-19: 47
 17, 28: 145
 23, 5: 66
- Ad Romanos
 1, 28: 47
 1, 32: 74
 2, 1: 15, 38
 8, 5: 147
 8, 31: 115
 9, 22: 114
 12, 18: 14, 79
 13, 1: 18, 136
 13, 2: 12, 18, 133
 14, 4: 15
 14, 23: 81
- 1 ad Corinthios
 1, 12: 78
 1, 19: 147
 1, 24: 37
 2, 9: 50
 3, 18-19: 147
 5, 5: 35
 5, 9: 142
 7, 5: 74
 7, 31: 42
 8, 1: 126
 8, 13: 79
 10, 20: 142
 11, 29: 77
 13, 12: 123
 14, 38: 167
 15, 33: 141
- 2 ad Corinthios
 2, 4: 34

- 2, 16: 164
- 6, 14: 143
- 9, 7: 135
- 11, 28: 34
- 12, 15: 34
- Ad Galatas
 - 5: 161
 - 6, 2: 141
 - 6, 16: 152
- Ad Ephesios
 - 3, 18-19: 4
 - 4, 26: 14
 - 4, 29: 149
 - 5, 7: 166
 - 5, 14: 34
 - 5, 25: 100
 - 5, 27: 100
- Ad Philippenses
 - 2, 8: 133
 - 2, 21: 14
 - 3, 19: 169
- Ad Thessalonicenses
 - 5, 23: 144
- 1 ad Timotheum
 - 5, 6: 74
 - 5, 22: 32
- 2 ad Timotheum
 - 4, 3: 166
- Ad Hebraeos
 - 5, 7: 143
 - 6: 168
- Iacobi
 - 1, 5: 13
 - 1, 5-6: 4
 - 1, 20: 14
 - 1, 26: 15
 - 3, 11: 15
 - 3, 14-15: 148
 - 3, 17: 148
 - 4, 6: 16
- 1 Ioannis
 - 4, 16: 70
- 1 Petri
 - 1, 12: 36, 69, 112
 - 1, 19: 118
 - 2, 9: 37, 130
 - 2, 14: 136
 - 2, 16: 72
- Apocalypsis
 - 1, 3: 152
 - 1, 9: 141
 - 1, 16: 27, 118
 - 5, 7: 27, 118
 - 22, 17: 149

INDEX PERSONARUM ET OPERUM ANONYMORUM

- Aesopus 40
Albertus Magnus 82-83
Alcuinus 156
Alexander Macedonius 120
Al-Ghazali 146
Amborsius Mediolanensis 9, 105
Andreas de Kokorzyno VIII
Arbogastes 116
Aristoteles 13, 27, 145, 149, 156, 164
Arrius 161
Augustinus Hipponensis 24, 51, 62, 79, 105, 113-114, 134, 141, 143, 163, 165, 170-171
Aulus Gellius 155
- Bartholomaeus de Iassel IX,
Bernardus Claraevallensis 123
Birkenmajer Aleksander VI
Boethius 111, 153, 160
Bracha Krzysztof IX
Brunchilda (regina Franciae) 171
Brutus 100
Budkowa Zofia VI-VII, X
Bukała Marcin VIII
- Cassiodorus 86
Caesar Caius Iulius 99, 156
Carolus Magnus 156
Cato 100
Chmielowska Bożena VIII-X, XIII, XV
Cicero 84, 156
Constantius (imperator Romanus) 9, 116-117,
Corpus iuris canonici 4, 31, 35, 37-38, 51, 53-55, 57-66, 77-80, 82-84, 105, 127-128, 135, 148, 150-151, 153-154, 160-168, 170-172
Corpus iuris civilis 57, 148, 154, 162-163, 165
Cyprianus Carthaginensis 24, 105
- Demetrius 91
De nuptiis 108
- De pomo et morte* 27
Disticha Catonis 94
Domański Juliusz 117
- Ehrlich Ludwik VI, X
Estreicher Stanisław VI
- Fabricius 91
Fijałek Jan N. VI
- Gaufredus de Vino Salvo 89
Gregorius Magnus 5, 18, 71, 123, 126, 135, 141, 154, 171
- Hedvigis (regina Poloniae) IX
Henricus de Segusio 38
Hieronymus Stridonensis 71, 100, 107, 122, 125, 127-128
Hildebertus Cenomanensis 23, 107
Historia tripartita 9, 116, 127, 156
Horatius 30
Hugo de S. Victore 145-147
- Ioannes Cassianus 125-126, 137
Ioannes Chrysostomus (Os Aureum) 18, 71, 91, 123, 125, 147
Ioannes de Frankenstein VIII,
Ioannes de Moravia XIV
Ioannes Hus 163, 170
Ioannes Sarisberiensis 120
Isidorus Hispalensis 15, 161
Iulia (filia Caesaris) 99
Iulianus Apostata 63, 65
Iuvenalis 6
- Kaluża Zenon V, 23, 40, 107
Korolko Mieczysław V, IX
Kowalczyk Maria VII, XIV
- Liber de causis* 15

Indices

- Macken Raimond *viii*
Maria Magdalena 98
Maximus Taurinensis 70
Morawski Kazimierz *vi*
Mucius 91
- Nicolaus I (papa) 117
Nicolaus Kozłowski *viii*
- Origenes 172
- Pericles 23
Petrus Blesensis 22, 23
Petrus de Tarantasia 77, 81-82
Petrus Wysz *ix*
Plinius 155
Pompeius Magnus 99
Pompeius Trogus 120
Porcia (filia Catonis) 100
Pseudo-Augustinus Hipponensis 24, 134, 145
Ptolemaeus 156
- Raimundus de Pennaforte 54, 77
Regulus 91
- Seneca 6, 10, 23, 37, 90-91, 141, 155
Skrzyniarz Ryszard *v*
Socrates 72, 91
- Solinus 156
Stanislaus de Scarbimiria *v-xv*
Stilpon 91
Sulpicia 99
Sulpicius Severus 136
- Theodosius 116
Thomas de Aquino 77, 81-82
Thomas de Chobham 30, 149
Tullus Hostilius 72
- Valerius Maximus 72, 89, 98-100, 137
Vegetius Renatus 22-23
Verba seniorum 136-138
Vilhelmus (canonista) 81
- Walther Hans 13, 40, 111
Wicłef Ioannes 163, 167
Wielgus Stanisław *v*
Wiszniewski Michał *vi*
Władysław Seńko *vii*
Wójcik Dagmara *v*
Wolny Jerzy *vii*
- Xerxes 120
- Zawadzki Roman M. *v, vii, ix, xiii*
Zawodzińska Celina *vii*
Zega Włodzimierz *v*

INDEX MANUSCRIPTORUM

Ghent

Universiteit Bibliotheke

14866: *viii*

Kraków

Biblioteka Jagiellońska

192: *x, xiii-xv*

193: *xiii-xv*

1627: *xiii-xiv*

1629: *vii, xiii-xv*

Wrocław

Biblioteka Uniwersytecka

I F 193: *xiii-xv*

Biblioteka Zakładu

im. Ossolińskich

2011/II: *xiii-xiv*

INDEX

Introduction	v
Editing principles	xiii
Abbreviations	xvi

SERMONES SAPIENTIALES SELECTI

Sermo I: Sermo de sapientia, quae a Deo est et Deus per sapientiam unquam	3
Sermo VI: Sermo iste tractat ad dirigendum reges, principes et praelatos in officio suo	12
Sermo XXIII: Sermo de potentibus: quomodo debeant se habere ad subditos	18
Sermo XXV: Sermo de diligendo lumine sapientiae et necessitate ipsius ad regendum ac corrigendum praelatorum	26
Sermo XXVIII: Sermo de varietate ingratitude et quod mali multipliciter abutuntur	40
Sermo XXX: Sermo de bello iusto	51
Sermo XXXI: De nobilitate et qualiter quis ad eam poterit pervenire	68
Sermo XXXIII: Sermo iste est de perplexitate multiplici in XIII casibus cum solutionibus eorundem	75
Sermo XLI: Sermo iste est de humilitate contra superbiam regis et praelati, et de patientia oppressorum	86

Sermo XLIII: Sermo est de mulieribus magnae fidei, magnae sapientiae, magnae fortitudinis, plurimae fallaciae et mirae stultitiae	96
Sermo XLVI: Sermo, quod sapientia sit armis bellicis praeponenda	113
Sermo LXIVA: Sermo de sacerdotio	122
Sermo LXXXVI: Sermo de oboedientia et inoboedientia . . .	131
Sermo CI: Sermo de unitate et pace servanda, et quod inter malos non est Deus vivens, sed diabolus scindens . . .	140
Sermo CV: Sermo de dignitate doctorandi et qualitate eius, ubi ad finem Generale Studium Litterarum multipliciter commendatur	145
Sermo CXI: De haereticis	158
Bibliographia	175
Index biblicus	179
Index personarum et operum anonymorum	187
Index manuscriptorum	189

